

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE OLAY KIPLIĞI

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Gökhan ÖZCANER

Danışman: Prof. Dr. Turgut TOK

Haziran 2023

DENİZLİ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Gökhan ÖZCANER

ÖNSÖZ

Uzun bir mesai sonunda ortaya çıkan bu çalışmanın hazırlanma sürecinin en başından beri yönlendirmeleri ve desteğiyle çalışmaya katkı sunan danışmanım ve hocam Prof. Dr. Turgut Tok'a şükran borçluyum. Tez izleme toplantılarıma katılarak kıymetli vakitlerini bana ayıran, yardımlarını esirgemeyen ve tezin ilerlemesinde büyük payları olan hocalarım Prof. Dr. Levent Kurgun ve Dr. Öğr. Üye. Mehtap Solak Sağlam'a, değerli fikirleri ile tezin son halini almasına yardımcı olan hocalarım Doç. Dr. Himmet Büke ve Doç. Dr. Meriç Güven'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma boyunca fikirlerine başvurduğum değerli çalışma arkadaşlarım Orhan Baldane, Metin Akdeniz ve Mustafa Ağca'ya katkıları için teşekkür ederim.

Bugüne kadar hep yanımda olan, manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme, çalışma süreci boyunca gösterdiği sabır ve destek ile yükümü paylaşan sevgili eşim Gizem'e minnettarım.

Bu çalışmanın son yılında aramıza katılan ve varlığı ile en büyük motivasyon kaynağım olan biricik kızım Gökçe'ye teşekkür ederim. Bu çalışmayı ona armağan ediyorum.

ÖZET

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE OLAY KIPLIĞI

ÖZCANER, Gökhan

Doktora Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Turgut TOK

Haziran 2023, XV+230 Sayfa

Bu çalışmanın amacı Batı Türk yazı dilinin oluşum aşamasındaki ilk devre olan Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde olay kipliği ifade etmenin araçlarını ayrıntılı şekilde ortaya koymak ve bugüne kadar yapılan sınıflandırmalara Eski Anadolu Türkçesinin imkanları göz önüne alınarak katkıda bulunmaktır. Çalışmada Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait on üç metinden oluşan örneklem, Palmer'ın (2001) olay kipliği kurgusu temel alınarak semantik ve pragmatik bakış açısıyla incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm çalışmanın konusu, amaç ve hedefleri, tespit edilen sorun, kapsam ve veri kaynakları ile yöntemi hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. İkinci bölüm kiplik kavramının tanımlanması ve olay kipliği sınıflandırması üzerinde durarak kiplikle ilgili bazı temel kavramların açıklanmasını içerir. Üçüncü bölüm Eski Anadolu Türkçesinde yükümlülük kipliği üzerine incelemeyi oluşturur. Bu bölümde yükümlülük kipliğinin alt kategorileri olan emir kipliği, istek kipliği, yalvarma kipliği, gereklilik kipliği ve yönlendirme kipliği ile ilgili teorik çerçeve açıklanmış ve taranan metinlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesinde bu kiplik kategorilerini işaretleyen dil bilgisi unsurları gösterilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü Eski Anadolu Türkçesinde içedim kipliği üzerine incelemeyi oluşturur. Bu bölümde içedim kipliğinin alt kategorileri olan dilek kipliği, üstlenme kipliği ve yeterlilik kipliği ile ilgili teorik çerçeve açıklanmış ve taranan metinlerden hareketle Eski Anadolu Türkçesinde bu kiplik kategorilerini işaretleyen dil bilgisi unsurları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kiplik, Olay Kipliği, Yükümlülük, İçedim, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT**EVENT MODALITY ON OLD ANATOLIAN TURKISH**

ÖZCANER, Gökhan

Doctoral Thesis

Department of Turkish Language and Literature

Doctoral Programme in Turkish Language and Literature

Thesis Adviser: Prof. Dr. Turgut TOK

June 2020, XV+230 Pages

The purpose of this study is to examine linguistic devices that are expressing event modality in a historical era of Turkish language called Old Anatolian Turkish between XIII. – XV. century and contribute to the existing classification attempts with obtained new data. Study sample contains thirteen manuscripts from said era. We have inspected those manuscripts considering the classification attempt in Palmer 2001 with a semantic-pragmatic approach.

Study contains four sections. First section is a mere introduction to the study including the topic, scope, study sample, goals and the methodology. Second section introduces basic notions of modality including but not limited to previous definitions and classification attempts. Third section includes semantic-pragmatic analysis and suggested theoretical framework of deontic modality in Old Anatolian Turkish with sub-categories as command modality, request modality, begging modality, obligative modality and symbouletic modality in addition to analysis of linguistic devices to express such modal categories. Forth section includes semantic-pragmatic analysis and suggested framework of dynamic modality in Old Anatolian Turkish with sub-categories as volitive, voluntative and abilitive modalities in addition to analysis of linguistic devices to express such modal categories.

Keywords: Modality, Event Modality, Deontic, Dynamic, Old Anatolian Turkish

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xii
KISALTMA VE İŞARETLER.....	xiii
TRANSKRİPSİYON HARFLERİ	xv

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. Konu ve Sorun.....	1
1.2. Amaç ve Hedefler.....	2
1.3. Kapsam ve Veri Kaynakları	3
1.4. Yöntem	4

İKİNCİ BÖLÜM KİPLİK VE TEMEL KAVRAMLAR

1.5. Kipliğin Tanımlanması.....	7
1.5.1. Kiplik Mantık	8
1.5.2. Önerme	10
1.5.3. Olası Dünyalar	11
1.5.4. Realis ve Irrealis.....	11
1.5.5. Semantik Bir Kategori Olarak Kiplik	12
1.5.6. Kip ve Kiplik.....	13
1.5.7. Zaman, Görünüş ve Kiplik.....	15
1.5.8. Olumsuzluk ve Kiplik	18
1.5.9. Kipliğin Tanımlanmasında Farklı Yaklaşımlar.....	20
1.5.9.1. Konuşurun Öznel Tutumu	20
1.5.9.2. Önerme Dışılık ve Tümcenin Öznel Elemanları.....	21
1.5.9.3. Gereklik ve Olasılığın Kodlanması	22
1.5.9.4. Gerçekliğin ifadesi.....	23
1.5.10. Sonuç.....	23
1.6. Olay Kipliği.....	24
1.6.1. Yükümlülük Kipliği	25

1.6.2.	İçedim Kipliği	27
--------	----------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE YÜKÜMLÜLÜK KIPLIĞI

2.1.	Emir Kipliği.....	31
2.1.1.	Emir Kipliğinin Semantik-Pragmatik Kapsamı	31
2.1.2.	Eski Anadolu Türkçesinde Emir Kipliğinin İşaretlenmesi	43
2.1.2.1.	Morfolojik İşaretleyiciler.....	43
2.1.2.1.1.	-Ø	43
2.1.2.1.1.1.	-gIl	45
2.1.2.1.2.	-(U)ñ.....	46
2.1.2.1.3.	-sUn.....	47
2.1.2.1.4.	-sUnlAr	48
2.1.2.1.5.	-sAnA.....	48
2.1.2.2.	Sözcüksel İşaretleyiciler	49
2.1.2.2.1.	buyur-.....	49
2.1.2.2.2.	buyruk	50
2.1.2.2.2.1.	buyruk ol-.....	50
2.1.2.2.3.	dile-.....	51
2.1.2.2.4.	emir	51
2.1.2.2.5.	tīz	51
2.1.2.3.	Analitik Yapılar	53
2.1.2.3.1.	(-sA) ... (-y)A)	53
2.2.	İstek Kipliği.....	55
2.2.1.	İstek Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı	55
2.2.2.	Eski Anadolu Türkçesinde İsteme Kipliğinin İşaretlenmesi.....	61
2.2.2.1.	Morfolojik İşaretleyiciler.....	61
2.2.2.1.1.	-Ø	61
2.2.2.1.1.1.	-gIl	62
2.2.2.1.2.	-AlUm.....	63
2.2.2.1.3.	-(U)ñ / (U)ñUz	64
2.2.2.1.4.	-sUn.....	66
2.2.2.1.5.	-(y)A.....	68
2.2.2.1.6.	+mI.....	69
2.2.2.2.	Sözcüksel İşaretleyiciler	70
2.2.2.2.1.	gel-	70

2.2.2.2.2. dile-	72
2.2.2.2.3. iste-	73
2.2.2.2.4. tevakku' it-	73
2.2.2.3. Analitik Yapılar	74
2.2.2.3.1. -I ver-	74
2.3. Yalvarma Kipliği	76
2.3.1. Yalvarma Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı	76
2.3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Yalvarmanın İşaretlenmesi	79
2.3.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler	79
2.3.2.1.1. -Ø	79
2.3.2.1.1.1. -gIl	80
2.3.2.1.2. -sUn	81
2.3.2.1.3. -(y)A	82
2.3.2.2. Bağımsız Biçim Birimler	83
2.3.2.2.1. yalvar-	83
2.3.2.2.2. luş it-	84
2.3.2.2.2.1. luş eyle-	84
2.3.2.2.3. kerem eyle-	85
2.3.2.2.3.1. kerem it-	86
2.3.2.2.4. dile-	86
2.3.2.2.5. iste-	87
2.3.2.2.6. meded	87
2.3.2.2.7. aman	88
2.3.2.2.8. feryād ir-	89
2.3.2.3. Diğ er Stratejiler	89
2.3.2.3.1. Kendini Küçümseme	89
2.3.2.3.2. Aş ır ı Teklifler	93
2.3.2.3.3. Kutsiyet Bildiren Değ erler	94
2.4. İ zin Kipliği	96
2.4.1. İ zin Kipliğ inin Semantik Pragmatik Kapsamı	96
2.4.2. Eski Anadolu Türkçesinde İ zin Kipliğ inin İş aretlenmesi	101
2.4.2.1. Morfolojik İş aretleyiciler	101
2.4.2.1.1. -AyIm	101
2.4.2.1.2. -AlUm	103

2.4.2.1.3. -Ø	104
2.4.2.1.3.1. -gII	104
2.4.2.1.4. -sUn.....	105
2.4.2.1.5. -(U)ñ / -(U)ñUz.....	106
2.4.2.1.6. -(y)A.....	106
2.4.2.1.7. -sA.....	108
2.4.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler	109
2.4.2.2.1. buyur-.....	109
2.4.2.2.2. cā'iz.....	110
2.4.2.2.3. destur.....	110
2.4.2.2.4. nişān.....	112
2.4.2.2.5. ko-.....	112
2.4.2.2.6. fermān.....	114
2.4.2.2.7. icāzet.....	114
2.4.2.2.8. helāl.....	114
2.4.2.2.9. mühlet.....	115
2.4.2.2.10. ḥarām.....	116
2.4.2.2.11. mişāl vir-.....	116
2.4.2.2.12. revā.....	117
2.4.2.3. Analitik Yapılar	117
2.4.2.3.1. (-sA) ... (-Ø / -gII / -Uñ / -(U)ñUz)	117
2.5. Gereklilik Kipliği	120
2.5.1. Gereklilik Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı.....	120
2.5.2. Eski Anadolu Türkçesinde Gereklilik Kipliğinin İşaretlenmesi.....	124
2.5.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler.....	124
2.5.2.1.1. -(y)AsI.....	124
2.5.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler	125
2.5.2.2.1. gerek.....	125
2.5.2.2.1.1. gereklü.....	126
2.5.2.2.1.2. gereksiz.....	127
2.5.2.2.2. gerek-.....	127
2.5.2.2.3. lāzım.....	129
2.5.2.2.3.1. lāzım ol-.....	130
2.5.2.2.4. şart.....	130

2.5.2.2.5. farz	131
2.5.2.2.6. farīza	132
2.5.2.2.7. żarūret	132
2.5.2.2.8. vācib.....	133
2.5.2.3. Analitik Yapılar	133
2.5.2.3.1. -(y)A gerek.....	133
2.5.2.3.2. -sA gerek.....	134
2.5.2.3.3. -mAK gerek	135
2.5.2.3.4. gerek kim	136
2.6. Yönlendirme Kipliği.....	138
2.6.1. Yönlendirme Kipliğinin Semantik Pragmatik Kapsamı	138
2.6.2. Eski Anadolu Türkçesinde Yönlendirme Kipliğinin İşaretlenmesi	141
2.6.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler.....	141
2.6.2.1.1. -(y)A.....	141
2.6.2.1.2. -Ø	144
2.6.2.1.2.1. -gıl	145
2.6.2.1.3. -(U)ñ / -(U)ñUz.....	145
2.6.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler	147
2.6.2.2.1. aşşı	147
2.6.2.2.1.1. aşşısuz.....	148
2.6.2.2.2. belā.....	148
2.6.2.2.3. eyü.....	149
2.6.2.2.4. fā'ide	150
2.6.2.2.5. gerek.....	150
2.6.2.2.6. ḥaṭā'	151
2.6.2.2.7. maşlahat	151
2.6.2.2.8. mażarrat	152
2.6.2.2.9. naşihat	152
2.6.2.2.10. ögüt	153
2.6.2.2.11. tedbīr	154
2.6.2.2.12. yig	154
2.6.2.2.12.1. yigrek	155
2.6.2.2.13. zarar.....	156
2.6.2.2.14. ziyān.....	157

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE İÇEDİM KIPLIĞI

3.1.	Dilek Kipliği.....	158
3.1.1.	Dilek Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı	158
3.1.2.	Dilek Kipliğinin Eski Anadolu Türkçesinde İşaretlenmesi	161
3.1.2.1.	Morfolojik İşaretleyiciler.....	161
3.1.2.1.1.	-(y)A.....	161
3.1.2.1.2.	-sun.....	162
3.1.2.1.3.	-sA.....	162
3.1.2.1.4.	-(y)AsI.....	163
3.1.2.2.	Sözcüksel İşaretleyiciler	164
3.1.2.2.1.	arzula-	164
3.1.2.2.2.	kāşki	165
3.1.2.2.3.	inşallah	166
3.1.2.2.4.	ümīd	166
3.1.2.2.5.	um-	167
3.1.2.2.6.	ķork-.....	168
3.1.2.2.7.	iste-.....	169
3.1.2.2.8.	nasip ol-.....	169
3.1.2.3.	Analitik Yapılar	170
3.1.2.3.1.	ne ol-a	170
3.1.2.3.2.	-sA yig.....	171
3.2.	Üstlenme Kipliği	173
3.2.1.	Üstlenme Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı.....	173
3.2.2.	Üstlenme Kipliğinin Eski Anadolu Türkçesinde İşaretlenmesi	175
3.2.2.1.	Morfolojik İşaretleyiciler.....	175
3.2.2.1.1.	-AyIm.....	175
3.2.2.1.2.	-AlUm	177
3.2.2.1.3.	-(y)A.....	178
3.2.2.1.4.	-Ar.....	180
3.2.2.1.5.	-(y)IsAr	181
3.2.2.2.	Sözcüksel İşaretleyiciler	182
3.2.2.2.1.	‘azm kıl-	182
3.2.2.2.2.	dile-	182
3.2.2.2.3.	rāzī	183

3.2.2.3.	Analitik Yapılar	184
3.2.2.3.1.	ne ... (-AyIm / -AlUm).....	184
3.2.2.4.	Diğer Stratejiler.....	185
3.2.2.4.1.	Yemin.....	185
3.3.	Yeterlilik Kipliği	187
3.3.1.	Yeterlilik Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı.....	187
3.3.2.	Eski Anadolu Türkçesinde Yeterlilik Kipliğinin İşaretlenmesi	189
3.3.2.1.	Analitik Yapılar	189
3.3.2.1.1.	-(y)I/A bil-.....	189
3.3.2.1.2.	-(y)I/A u-.....	191
3.3.2.1.3.	güç+İyeEkl yit-	192
	DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ	194
	EKLER	206
	KAYNAKÇA	219
	ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Olay kipliğinin sınıflandırılması	6
Şekil 2 Zaman çizgisi (Comrie 1985:2)	16
Şekil 3 Konuşma anına bağlı olarak olayların gösterilmesi (Comrie 1985:4)	16
Şekil 4 Fillmore'un durum grameri modeline göre "Ahmet kapıyı anahtarla açacak" tümcesinin gösterilmesi.....	22
Şekil 5 Üçüncü teklik kişiye yönelen emir zinciri	33
Şekil 6 Biz (Uzun 2004:128).....	37
Şekil 7 Tehdit Unsurunun Önermeye Eklenmesi.....	39
Şekil 8 (-sA) ... (-y)A+m) diziliminin emir işaretlemesi	53
Şekil 9 Emir ve istek kipliğinde hiyerarşik ilişki	56
Şekil 10 Müzakere ve istek ilişkisi.....	58
Şekil 11 İstek ve yalvarma kipliğinde hiyerarşik ilişki.....	76
Şekil 12 Yalvarma işaretleyen kiplik sözlerin önermeye eklenmesi	78
Şekil 13 Gerekliliğin dereceleri	122
Şekil 14 Dilek kipliği ve üstlenme kipliği arasındaki pragmatik farkı gösteren diyagram	160
Şekil 19 Kiplik Kategorilerin Eserlere Göre Dağılımı.....	203
Şekil 20 Kiplik Kategorilerin Salt Sayısal Dağılımı	204
Şekil 21 Yükümlülük Kipliği / İçedim Kipliği Oranı	205

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1 Çalışmanın olay kipliği sınıflandırması önerisi	195
Tablo 2 Morfolojik İşaretleyiciler	197
Tablo 3 Sözcüksel işaretleyiciler	200
Tablo 4 Analitik yapılar	201

KISALTMA VE İŞARETLER

ADTS	Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü
a.g.e.	Adı Geçen Eser
akt.	Aktaran
BH	Behçetü’-l Hadaik
bkz.	Bakınız
DK	Dede Korkut
DK V	Dede Korkut Vatikan Nüshası
dlk	Dilek
DTS	Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü
DBTS	Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
emr	Emir
FN	Ferahname
GN	Garibname
grk	Gereklilik
İN	İskendername
ist	İstek
+İyeEkl	İyelik Ekleri
izn	İzin
KD	Kelile ve Dimne
MN	Marzubanname
MŞ	Mesacidü’ş-Şerife
MT	Mantıku’t-Tayr
p	Önerme

~p	Olumsuz Önerme
TETTL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı
TaS	Tarama Sözlüğü
TB	Tıbb-ı Nebevi
TS	Türkçe Sözlük
TT	Türkiye Türkçesi
ÖTS	Ötüken Türkçe Sözlük
üst	Üstlenme
VN	Vesiletü'n-Necat
ylv	Yalvarma
ynl	Yönlendirme
ytr	Yeterlilik
YZ	Yusuf u Zeliha

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ¹

آ ا	a, ā, â e, ı, i, u, ü	ط	t
ب	b, p	ظ	z
پ	p	ع	‘, ’
ت	t	غ	ğ
ث	s, š	ف	f
ج	c, ç	ق	q
چ	ç	ك	k, g, ñ, ŋ, ng
ح	h	ك	ñ, n, ng
خ	h	ل	l
د	d	م	m
ذ	z, d	ن	n
ر	r	و	v, u, ū, û, ü, o, ô, ö
ز	z	ه	h, a, e
ژ	j	لا	la, lā, lâ
س	s	ی	y, ı, i, ī, î
ش	ş	ء	’
ص	ş		
ض	z, d		

¹ Örneklemede yer alan metinlerin transkripsiyon yaklaşımlarına sadık kalındığı için bu listede ilgili metinlerde yer alan işaretleyicilerin tamamına yer verilmiştir. Bazı metinlerin transkripsiyon işareti kullanmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konu ve Sorun

Kapsam ve sınırları tam olarak çizilemediği için tanım alanını kesinleştirmenin zor olduğu kiplik konusunda yapılan değişik tanımlar üzerinde çeşitli tartışmalar olsa da (Kerimoğlu, 2018:3) kiplik genel hatlarıyla “konuşurun gerçek karşısındaki eğilimini ifade eden semantik kategori” olarak ifade edilebilir.

Kipliğin tanımı ve kapsamı gibi sınıflandırması da tartışmalı bir konudur. Tasarlama ve bilgi kipleri üzerinden yapılan ayrımlarla, üzerindeki çalışmalar Antik döneme kadar giden kip/kiplik araştırmaları Sausseure sonrası dilbilimin bir çalışma alanı haline gelmiş durumdadır. Kiplik çalışmaları felsefe ve mantık gibi disiplinlerle ve edimbilim, toplumbilim, ruhbilim, bilişsel dilbilim gibi dilbilimin alt dalları ile de sıkı ilişki içindedir. Dillerin semantik ifade kabiliyetlerini karşılaştırmanın güçlüğü, bu kabiliyetlerin morfolojik ya da leksik ya da sentaktik kategoriler gibi listelerinin bulunmayışı, kipler gibi kiplik ifade eden kategorilerin de birbiri yerine kullanılmasının sıklığı ve yoruma açık doğası nedeniyle kiplik çalışmalarındaki sınıflandırmaların çeşitli yaklaşımlara göre ayrışması beklenecek bir durumdur.

Kiplik üzerine pek çok sınıflama girişimi olmakla birlikte bu çalışma hareket noktasını ve sınırlarını Palmer’ın 1986 yılındaki kitabındaki görüşlerine dayanan ve 2001 yılında güncellediği sınıflandırmasından alacaktır. Genel hatlarıyla bu sınıflandırma tüm kiplik kategorilerini iki temel başlıkta inceler (Palmer, 2001:8): önerme kipliği (propositional modality) ve olay kipliği (event modality). Önerme kipliği konuşurun önermeyle ifade edilen bilginin doğruluğu ve güvenilirliği karşısındaki tutumunu ifade eder. Olay kipliği ise istek ve tasarı temelli ifadelerle önerme kipliğinin dışında kalan geniş bir semantik alanı kapsar. Literatürde önerme kipliğinin aksine olay kipliği üzerinde tanımı, kapsamı ve adlandırması bakımından uzlaşımın daha az olduğu görülür.

Kiplik alanı ile ilgili terimlerin Türkçe karşılıkları konusunda yerleşmiş bir eğilim olmadığını görüyoruz. “Event modality” kavramı karşılaştığımız çalışmalarda “eylem kipliği” ya da “olay kipliği” olarak adlandırılmaktadır. Eylem kipliği kavramının eylem kipi kavramı ile yakınlığı nedeni ile kullanışlı bir terim olmadığı düşüncesindeyiz bu yüzden çalışmamızda olay kipliği adlandırmasını tercih ettik.

Türkiye’de kiplik çalışmaları yakın zamana kadar daha çok kipler üzerinde yoğunlaşan kısıtlı morfolojik çalışmalar olarak kalmıştır. Türkçe dil bilgisinin önemli kitaplarının birçoğunda kip ve kiplik ayrımı net değildir (Benzer, 2012:180; Kerimoğlu, 2018:12). Bazı ders ve dil bilgisi kitaplarında zaman ve kip kavramları arasındaki ayrımın da net olmadığı, zaman kipleri ve tasarlama kipleri gibi kimi adlandırmalar kullanıldığı görülmektedir. Kiplik semantik bir kategori olarak bu eserlerin birçoğunda yer almaz. Türkiye’de kipliğin semantik bir kategori olarak incelenmesi nispeten yeni bir çalışma alanıdır.

Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda da kiplik çalışmalarının daha çok kipe odaklanan şekilsel morfolojik incelemeler olduğu görülmektedir (Timurtaş, 2005; Gülsevin 2007:107; Şahin, 2015:68). Bunun dışında Eski Anadolu Türkçesinde kiplik konusunu semantik bir kategori olarak inceleyen doktora tezlerinden Melike Üzüm’ün (2017) Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği ve Duygu Kamacı Gencer’in (2018) Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği dikkate değer çalışmalardandır.

1.2. Amaç ve Hedefler

Çalışmanın amacı Batı Türk yazı dilinin oluşum aşamasındaki ilk devre olan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde olay kipliği ifade etmenin araçlarını ayrıntılı şekilde ortaya koymak ve bugüne kadar yapılan sınıflandırmalara Eski Anadolu Türkçesinin imkanları göz önüne alınarak katkıda bulunmaktır. Bu araştırma sonucunda yalnızca Türk dili tarihinin bir döneminde kiplik kategorisinin bir alt ulamının açıklanmakla kalınmayacağı, Türkiye Türkçesinde olay kipliğinin anlaşılması konusunda da fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

1.3. Kapsam ve Veri Kaynakları

Çalışma için Eski Anadolu Türkçesi ya da Eski Türkiye Türkçesi olarak bilinen ve Türk dilinin XIII-XV. yüzyılları arasında Anadolu ve çevresindeki coğrafyada konuşulan dil ile kaleme alınmış eserlerden oluşan bir örneklem kullanılacaktır.

Böyle bir örneklem oluşturmanın kendisine has zorlukları olduğu ortadadır. Örneklem Eski Anadolu Türkçesi döneminin tamamını kapsamaları için üç yüz yıllık bir sürecin farklı dönemlerine ait metinler seçilmiştir. Ayrıca kişisel kullanımlar ve bazı ağız özelliklerinin yanıltıcı olmaması için bu metinlerin farklı kişilere ait ve farklı bölgelerde yazılmış metinler olmasına dikkat edilmiştir. Değişik anlatım imkanlarına ulaşabilmek için mümkün olduğu kadar farklı türlerde yazılmış eserler belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre olay kipliği incelemesi bağlamında Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini en iyi şekilde yansıtacağına inandığımız on üç metin incelenmiştir. Bu metinler şunlardır: Kitâbu Evsâf u Mesâcidi'ş-şerife, Yusuf u Zeliha, Risâletü'n-Nushiyye, Behçetü'l-Hadâik fi Mev'izati'l Halâik, Mantıku't-tayr, Garibnâme, Marzuban-nâme, İskendernâme, Kelile ve Dimne, Kitâb-ı Dede Korkut, Tıbb-ı Nebevi, Ferahnâme ve Vesiletü'n-Necat.

EAT dönemine ait yazılı kaynakların büyük bölümü hakkında akademik çalışmalar yapılmış, dil özellikleri incelenmiş ve metin transkripsiyonları yayınlanmıştır. Veri toplanması için belirlenen metinlerin hepsi bu şekilde üzerinde daha önce akademik dil çalışmaları yapılmış metinlerdir. Zaman kazanmak için veri toplama aşamasında bu akademik çalışmalardan faydalanılmıştır. Ancak kararsızlık ya da tartışmalı durumlar için metinlerin tıpkıbasımlarına da başvurulmuştur. Taranan metinlerden alınan örneklerin transkripsiyonunda ve tanıkların metnin neresinden alındığına dair sayfa ve satır numaraları konusunda kaynak çalışmanın yaklaşımlarına sadık kalınmıştır. Bu durum farklı çalışmaların transkripsiyon ve sayfa satır numaralamak konusunda farklı yaklaşımlar göstermesi nedeniyle çalışmamızda tanıkların birbirinden farklı transkripsiyon özelliklerine sahip olmasına neden olmuştur. Ancak çalışmanın boyutu her bir metnin tıpkıbasımına dönüp ortak bir transkripsiyon sistemi kurmayı mümkün kılmamaktadır. Ayrıca böyle bir yaklaşım çalışmayı amacının dışına çıkararak transkripsiyon yaklaşımları ile ilgili kimi tartışmalara cevap bulmak zorunda bırakacaktır.

1.4. Yöntem

Çalışmada bir nitel araştırma yöntemi olan veri analizi ve ayrıştırması yöntemi kullanılmıştır. Metinlerden elde edilen nitel veri semantik ve pragmatik yaklaşımla incelenmiş, olay kipliğinin semantik alanına gireceği düşünülen ifadelerde bu anlamları veren kiplik işaretleyiciler morfolojik, leksik ve sentaktik kategoriler ile tümce üstü birlikler bağlamında değerlendirilerek dökümü yapılmıştır.

EAT dönemine ait kiplik işaretleyiciler TT döneminden tamamen bağımsız olarak incelenmemiştir. Doğrudan olmasa bile birbirinin devamı olan bu dönemlerde kiplik işaretleyicilerin bir dönemden diğerine değişimi hakkında yeri geldikçe yorum yapılmıştır. TT döneme ait özelliklerin yanıtıcı olmaması için gerektiğince EAT dönemine odaklanan tematik sözlüklerden de faydalanılmış, TT'nin anadilimiz olmasından kaynaklanacak potansiyel karışıklıklardan bu şekilde kaçınılmaya çalışılmıştır.

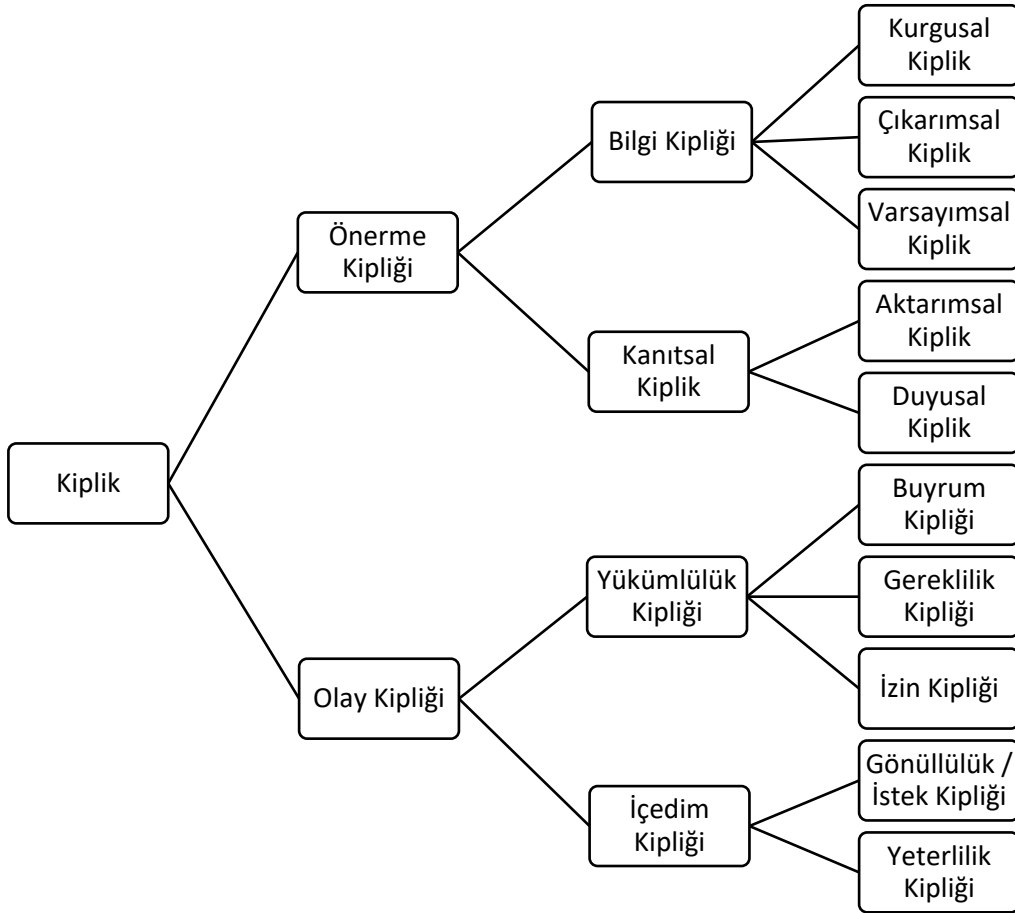
Belirli bir sözcenin olay kipliğinin hangi alt kategorisine girdiğini açıkça tespit etmek her zaman kolay değildir. Kategoriler arasındaki sınırlar çizilirken hangi ilkelerin takip edildiği elimizden geldiğince açık belirtilmeye çalışılsa da Portner'ın dikkat çektiği gibi kiplik kategoriler dışlayıcı düşünülmemelidir (2009:185). Çalışmada yer alan tanıklar birden fazla kategoriye dahil olabilir. Ayrıca bir dilde anlam imkanlarının tamamını incelemek söz konusu olamayacağı için çalışmanın kapsamadığı anlam nüanslarının olması kaçınılmazdır.

Çalışmada yer alan tanıklar, taranan metinlerden elde edilen tanıkların tamamı değildir. Örneklemin genişliği tespit edilen tanıkların tamamını çalışmaya almaya imkân vermemiştir. Çalışmada yer alan tanıklar, tespit edilerek fişlenen tanıkların arasından uygun olanların bir kısmı seçilerek verilmiştir.

Üç yüzyılı bulan bir döneme ve geniş bir coğrafyaya yayılmış çok sayıda metin taranarak oluşturan bir örneklemdaki dil bilgisi unsurlarının farklı metinlerde farklı ses ve şekil özellikleri ile görülmesi beklenen bir durumdur. Bu durumda her farklı şekil ve ses özelliği için yeni bir başlık açmanın ya da başlık içinde tüm farklı ses ve şekil özelliklerinin sıralanmasının kullanışlı olmayacağı düşünülmüştür. Bu sebeple en yaygın şeklin başlığı altında diğer ses ve şekil özelliklerine sahip tanıklar da verilmiştir. Sonuçta zamana ve

bölgeye dayalı, anlam değişikliği yaratmayan ses ve şekil farklılıklarının semantik bir inceleme olan çalışmamızda önemli bir girdi sayılmayacağı düşünülmektedir.

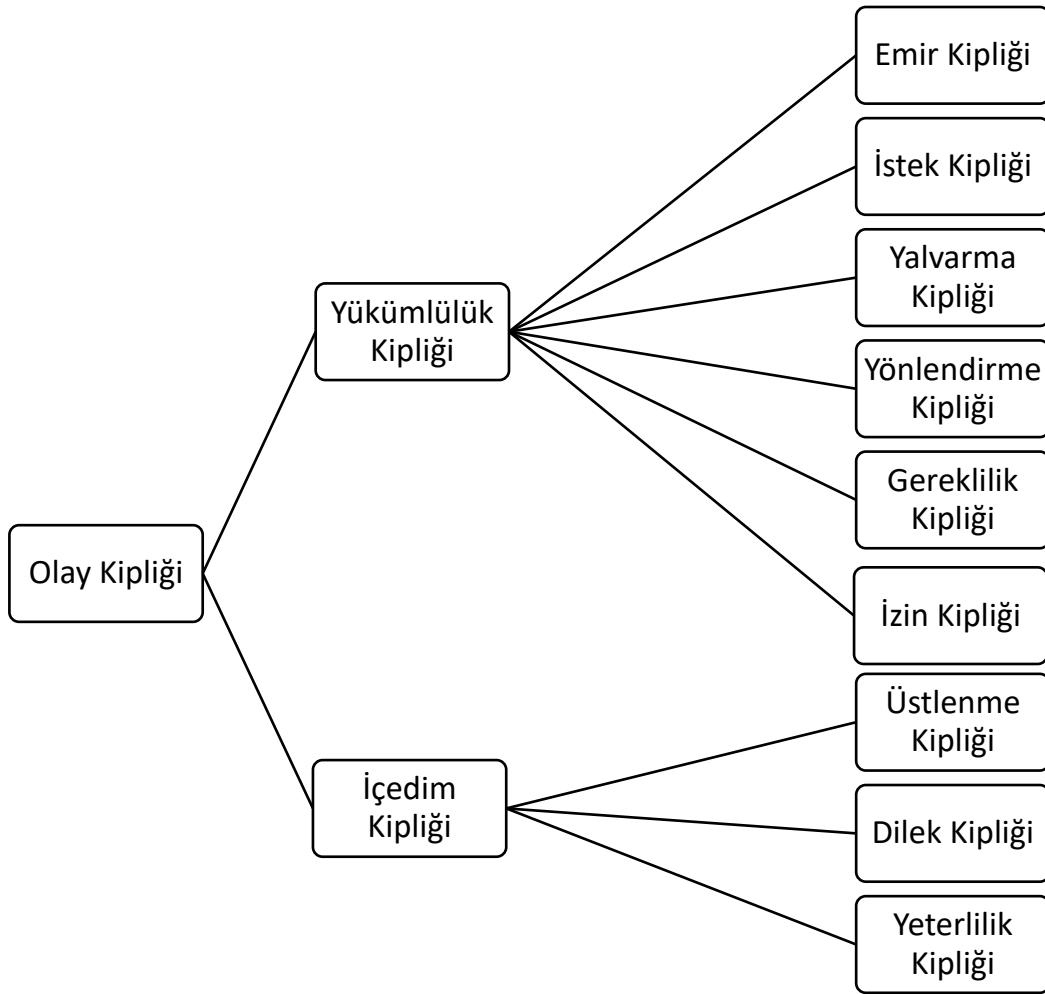
Bu çalışma hareket noktasını ve sınırlarını Palmer'ın 1986 yılındaki kitabındaki görüşlerine dayanan ve 2001 yılında güncellediği sınıflandırmasından almakla birlikte Palmer'ın modelinin EAT dönemine birebir uygulanmasından ibaret değildir. Palmer'ın kiplik modeli eylem kipliği ve alt başlıkları için genel bir harita çizmekle birlikte alt kategorilerin hepsini kesin tanımlar ve sınıflarla ayırmaz. Palmer kiplik kategorilerin öznel yapısından kaynaklanan karmaşanın farkındadır ve bu karmaşanın kiplik çalışmalarda yeni sınıflandırma çabalarının önüne geçmemesi gerektiğini ifade eder (1990:49).

Tablo 1 Palmer'ın (2001) Kiplik Sınıflandırması (akt. Kamacı Gencer 2020:12)

Bu çalışmada Palmer'ın yükümlülük ve içedim kipliği ayrımı için belirlediği temel ilkelere sadık kalınmıştır. Buyrum kipliği kurgusu, buyurucu ve eyleyici arasındaki

hiyerarşik ilişki ile buyurucunun eyleyicinin davranışını etkileme gücü bağlamında Aslan-Demir 2012'deki bazı yaklaşımlar benimsenerek emir kipliği, istek kipliği ve yalvarma kipliği kurguları ile genişletilmiştir. Tavsiye, nasihat, öneri gibi anlam alanlarını kapsayacak şekilde eyleyicinin motivasyonlarını etkilemeye yönelik sözceler yönlendirme kipliği adında yeni bir kategoride incelenmiştir. İzin kipliği ve gereklilik kipliğinin temel kurgusu Palmer'a bağlı kalmakla birlikte izin kipliği kurgusuna izin isteme anlam alanı da dahil edilmiştir. Palmer'ın içedim kipliği kategorisi gönüllülük/istek ve yeterlilik kipliğinden oluşmaktadır. Çalışmamızda gönüllülük/istek kipliği üstlenme ve dilek kipliği olarak iki başlıkta değerlendirilmiştir.

Şekil 1. Olay kipliğinin sınıflandırılması

Tüm değişiklikler göz önüne alındığında bu çalışmanın olay kipliği kurgusu yukarıdaki gibi sınıflandırılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

KİPLİK VE TEMEL KAVRAMLAR

1.5. Kipliğin Tanımlanması

Kiplik üzerine kısa bir literatür taraması yapıldığında, kiplik teriminin birden farklı şekilde tanımlandığı ve sınıflandırıldığı görülecektir. Kipliğin tek bir doğru tanımı olmadığı gibi tüm kiplik çalışmalarında kullanılan, fikir birliğine varılmış bir sınıflandırması olduğunu söylemek de mümkün değildir (Bybee 1994:176, Palmer 2001:1, Nuyts 2005b:5, Narrog 2005:166, Depraetere 2015:1, Kerimoğlu 2018:4, Çürük 2010:59, Üzüm 2018:47). Kiplik en geniş tanımıyla *durum* üzerinde konuşurun sözcede yaptığı her türlü değişikliği ifade eder ve bu haliyle eylem zamanı ve görünüş gibi kategorileri de kapsar (Nuyts 2005b:1). Ancak kabul edilmelidir ki böyle bir durum birbirinden çok farklı kategorilerin aynı başlık altında toplanma riskini ortaya çıkarır, öyleyse çalışma alanının belirlenmesi, kapsamı için genel de olsa bir temel kurulması için terimin bir tanımı olması temel gerekliliktir. Önemli olan çalışmalarda bu terimin nasıl kullanıldığı, kapsamı ve sınırlarının açık şekilde gösterilmesidir. Kiplik kavramıyla kastedilen alanın da net şekilde ifade edilmesi gerekir çünkü kiplik kavramı çeşitli yaklaşımlara göre değişik tanımlar kazanacaktır.

Araştırmacılar kipliğe çeşitli açılardan yaklaşır. Bugüne kadar yapılan kiplik tanımlamalarına bakıldığında üç ya da dört temel yaklaşım görülür (Kiefer 1987:67, Narrog 2005:167, Nuyts 2005b:6);

1. Kipliği bireyin önerme karşısındaki eğilimini ifade etmesi olarak gören yaklaşım,
2. Kipliği önerme dışındaki tüm dilbilimsel ifadelerin toplamı olarak gören yaklaşım,
3. Kipliği gerçeğin ve gerçek dışının (realis/irrealis) ifadesi olarak gören yaklaşım,
4. Kipliği gereklilik ve olasılığın kodlanması olarak gören yaklaşım.

Bu yaklaşımlara ayrı ayrı bakmadan önce bazı temel terimlerin açıklanması ve bu terimleri kullanırken neyi ifade ettiğimizin aydınlatılması gerektiğini düşünüyoruz.

1.5.1. Kiplik Mantık

Kipliğin dilbilimsel anlaşılabilirliğinin temelleri felsefenin dallarından biri olan mantığa dayanır (Bybee ve Fleischman 1995:4, Kerimoğlu 2018:9). Kiplik mantık çalışmaları Aristo'nun gerekli olan ve olası olan arasındaki mantıksal ilişkiyi sistemli hale getirme arzusu ile başlasa da modern anlamda kiplik mantığı çalışmalarının kurucusu 1910'lu yıllarda klasik mantığa karşı öne sürdüğü kiplik mantığı yaklaşımıyla C. I. Lewis'dir (Mares 2016:279). C. I. Lewis sonraki on yıl boyunca çalışmalarıyla matematik disiplini olarak kiplik mantığın doğuşunu hazırlar (Blackburn vd. 2001:38 akt. Kerimoğlu 2018:10).

Kiplik mantık alana önemli katkıları olmuş diğer araştırmacılar R. Carnap ve S. Kripke'dir. Carnap, Lewis'in kiplik mantığa sentaktik yaklaşımına karşı işlevsel bir tutum gösterir. Altı kiplik türü olduğunu belirleyen Carnap bu kiplik türlerini *zorunlu*, *imkânsız*, *muhtemel*, *zorunlu olmayan*, *mümkün*, *muhtemel olmayan* adlarıyla sıralar (Carnap 1947:175 akt. Kerimoğlu 2018:11). Kripke, 1975 yılında yayınlanan *Anahatlarıyla Gerçeğin Teorisi (Outline of a Theory of Truth)* adlı makalesiyle kiplik mantığın gerçekle ilişkisine dair sistemli, titiz bir biçimsel teori ortaya koymuştur (Kremer 1988:255). Kripke semantiği olarak bilinen biçimsel sistem önermelerin farklı olası dünyalarda gerçeklik değeri ile ilgilidir. Örneğin “Yarın yağmur yağabilir.” sözcüğü “ulaşılabilir dünyaların bazılarında yarın yağacağı” ifadesi ile sistemleştirilebilir. Kripke semantiği böylece ulaşılabilir dünyalardaki öğelere işaretler ve etiketler atayarak kiplik mantıkla ilgili problemlerin sistemleştirilmesinde ve çözülmesinde çığır açmıştır. Kripke semantiğinden doğan gelişmeler bugün hala anlambilimin çeşitli biçimsel yaklaşımlarında kullanılmaktadır (Orlowska 1990:255, Portner 2009:48).

Kiplik mantık doğal dil dışında matematik, bilgisayar, yapay zekâ gibi alanlarda da kullanılır. Kiplik mantık dar anlamıyla “gereklilik” ve “olasılığın” ifadesini kapsarken daha geniş anlamıyla benzer kurallara ve çeşitli sembollere sahip daha geniş bir mantık ailesini de gösterir (Garson 2000).

Mantık	Sembol	İfade
Kiplik Mantık	\square	... gereklidir.
	\diamond	... olasıdır.
Yükümlülük Mantığı	O	... zorunludur.
	P	... 'a izin verilmiştir.
	F	... yasaktır.
Zamansal Mantık	G	Her zaman ... olacaktır.
	F	... olacaktır.
	G	Her zaman ... olmuştur.
	P	... olmuştur.
İnanç Mantığı	Bx	X ...'a inanır.
Bilgisel Mantık	Kx	X ...'ı bilir.

Tablo 2. En Yaygın Mantıkların Listesi (Garson 2000)

Kiplik mantık, kipliğin dilbilimsel analizi değildir. Aynı kökenden gelmelerine rağmen mantık ve dilbilimin kiplik araştırmaları farklı yönlerde ilerlemektedir (Kerimoğlu 2018:12). Portner iki disiplinin farklı yaklaşımlarını şöyle açıklar:

“Kiplik mantık, kiplik ifadelerin anlamlarına ışık tutar. Ancak kiplik mantığın amacı doğal dile anlambilimsel bir analiz sağlamak değildir.

Anlambilimcilerin ve mantıkçıların farklı hedefleri vardır. Kiplik söz konusu olduğunda anlambilimcilerin amacı kiplik ifadelerin diller arasında tutarlı bir teorisini kurmak ve dil genellemeleri hakkında önemli doğrulara ve açıklamalara ulaşabilmektir. Mantıkçıların amacı ise gereklilik ve olasılık gibi kavramların özelliklerini ve mantığını anlamak ve sistemleştirmektir. Bu yüzden kiplik mantık, kiplik ifadelerin dilciler için önemli olan pek çok niteliği görmezden gelir. Örneğin dillerde yükümlülük kipliği işaretleyicileri ile bilgi kipliği işaretleyicilerinin farklı konumlarda bulunmasıyla ilgilenmez. Aynı şekilde kiplik mantık kiplik ifadeler ile ilgili buluntularını dilin genel teorisine dahil etmez. Kiplik mantık kimi zaman kiplik anlamı diğer anlamlarla karşılaştırırsa da bunu ayrıntılı şekilde incelemeyiz.

Anlambilimciler ve mantıkçıların farklı amaçları olsa da anlambilimciler kiplik mantığı kendi amaçlarına uydurabilirler. Böylece kiplik mantığa ait kimi teorik yaklaşımlar (olası dünyalar, yapı vb.) diller arasında kiplik ifadelerin tutarlı bir teorisini ortaya koymak amacı ile kullanılabilir.” (2009:29)

Kiplik mantık burada ifade edildiği gibi dilbilim çalışmalarında kiplik ifadelerin anlaşılması, incelenmesi ve sistemleştirilmesi için gerekli teorik çerçevenin kurulmasına yardımcı olmaktadır.

1.5.2. Önerme

Mantıkta önerme, doğruluk değeri olan bildirme tuncesidir. Doğru ya da yanlış olabilir ancak hem doğru hem yanlış olamaz. Bunun için önermenin bir yargı içermesi gerekir. Yargının doğru mu yanlış mı olduğunun bilinmesi önemli değildir, önemli olan doğrulanabilir nitelikte olmasıdır.

- (1) Gökyüzü mavidir.
- (2) $2+2=4$
- (3) Saat kaç?

Yukarıdaki örneklerden (1) ve (2) doğruluk değeri taşıyan yargılar ifade eder. Gökyüzünün mavi olması bir yargıdır ve içinde bulunduğumuz dünya içinde doğrulanabilir. Benzer şekilde iki ile ikinin toplanması da doğrulanabilir bir yargı içerir. Oysa (3) bir soru tümcesidir, herhangi bir yargı bildirmez ve doğrulanabilirliği yoktur. O yüzden önerme sayılmaz.

Öyleyse önerme yargının dille ifadesidir denilebilir (Karataş 2018:151) Doğruluk değerinin asıl taşıyıcısı olan önermeler mantığın temel yapı taşıdır ve çoğunlukla p ile işaretlenir.

1.5.3. Olası Dünyalar

Olası dünyalar kavramı Leibniz'in 17. yüzyılda yayınlanan *Metafizik Üzerine Tartışmalar* adlı kitabına kadar uzanır (Harmer 2016:37).

Olası dünya, tarihi süreçte evrenin gelebileceği noktaları gösterir (Portner 2009:21). Şu anda bizim içinde bulunduğumuz evren (aktüel dünya) olası dünyalardan birisidir. Bizimkinden küçük ya da büyük farklar gösteren başka olası dünyalar da vardır. Osmanlı devletinin hiç yıkılmadığı bir dünya, iki güneşli bir sistemde var olan bir dünya, biz bu satırları yazarken Denizli'de yağmurun yağmadığı bir dünya olası dünyaların örneklerinden sayılabilir. Elbette böyle olası dünyaların çok büyük bir çoğunluğu dilbilimcileri ilgilendirmez. Dilbilimciler olası dünyalar kavramını tutarlı semantik açıklamalar yapmak için kullanır. Örneğin bir önerme olası dünyaların tamamında doğru ise zorunluluğu, olası dünyaların en az birinde doğru ise olasılığı göstermektedir (Kiefer 1987:70).

1.5.4. Realis ve Irrealis

Kiplik mantıkta önemli yer kaplayan kavramlardan birisi yukarıda bahsettiğimiz gerçek olan ve gerçek olmayan ayrımıdır. Mithun'a (1999:173 akt. Palmer 2001:2) göre *realis* gerçekleşmiş ya da gerçekleşmiş olan, doğrudan gözlem ile bilinebilen olayları ifade ederken *irrealis* saf olarak düşünce evreninde olan, hayal gücüyle canlandırılabilen olayları gösterir.

Literatürde bu iki kavram için sırasıyla *realis* ve *irrealis* terimlerinin kullanıldığı görülür. Bunun öncelikli nedeni *realis* ve *irrealis* terimlerinin tam olarak teknik terimler olması, gerçek olan ve gerçek olmayan, gerçek ve gerçeküstü gibi günlük hayatta da kullanılan ifadelerin anlamları ile karışıklık yaratmayacak olmasıdır (Palmer 2001:2).

1.5.5. Semantik Bir Kategori Olarak Kiplik

Kiplik morfolojik ya da sentaktik olmaktan çok semantik bir kategori olarak görülür (Rentsch 2010a:436, Downing ve Locke 1992:383). Narrog'a (2005:166) göre bunun temel sebebi diller arasında morfolojik ve sentaktik işaretlemenin daha çok değişkenlik göstermesidir. Kiplik böyle bir morfolojik ya da sentaktik kategori olarak tanımlanmaya çalışıldığında diller arasında kiplik ifade etme yöntemlerinin belirgin şekilde farklı olabileceği görülür. Öyleyse bir dilin yapısı üzerinden kurulacak morfolojik ya da sentaktik tanımlama bir başka dil için anlamsız olabilir. Türkçe ve İngilizcede zorunluluk gösteren şu ifadelere bakalım:

- (1) He must finish his work before lauch.
- (2) Yemek saatinden önce işini bitirmeli.

Yukarıdaki örneklerden (1)'de ifade edilen zorunluluk anlamı kiplik fiil olarak adlandırılabilen bir yardımcı fiil vasıtasıyla işaretlenmiştir. (2)'de fiile iliştirilmiş ve yüklem çekimine dahil olmuş bir kip eki vasıtasıyla işaretlenmiştir. Öyleyse kiplik yukarıdaki örneklerin ilkinde morfo-sentaktik, ikincisinde ise morfolojik bir kategori görünümündedir. Buradan hareketle kiplik tanımının birinin yapısına göre yapılması ikincisindeki yapıyı tanımın dışında bırakacaktır. Üstelik bazı dillerde kiplik ifade etmenin birden fazla yolu vardır:

- (3) Rapor yarına kadar tamamlanmalı.
- (4) Raporun yarına kadar tamamlanmasını istiyorum.
- (5) O rapor yarına bitecek!

Yukarıdaki örneklerden (3)'de -mAlI zorunluluk ifade eden morfolojik bir işaretleyiciyken (4) istek ifade eden -iste fiili sözcüksel işaretleyicidir. Bunların dışında (5)'de görülen tonlama da bir kiplik işaretleyicidir.

Kiplik semantik bir kategori olarak kabul edildiğinde kipliğin tanımı farklı diller arasında da geçerlilik kazanacaktır. Deneyimleri ve ihtiyaçları ifade eden “anlamlar” diller arasında onları işaretleyen yapılardan daha yaygın biçimde paylaşıldıklarına göre yapı olarak birbirinden çok farklı dillerin bile bu farklı gramer yapıları mümkün kılacak ve işletecek temel bilişsel süreçleri paylaşacakları düşünülebilir. Bu tanım kipliği diller arası incelenebilecek evrensel bir kategori haline olarak niteler. Gerçekten de dil tipolojisi ve işlevsel dilbilim alanında yapılan çalışmalar kipliğin ifade ettiği temel envanterin tüm dillerde evrensel olduğunu işaret etmektedir (Nuyts 2010:18). Yani tüm diller farklı leksik, morfolojik ya da sentaktik araçlarla da olsa tüm temel kiplik kategorileri ifade etmenin bir yoluna sahiptir. Bu kategoriler dünyayı algılama sistemimizin temel işlevsel parçalarındandır (Heine, 1997:14).

Diller arası kiplik incelemesinin bu halde bile belirgin zorlukları olacağı unutulmamalıdır. Bybee (1995:4) bunları şöyle sıralar;

1. Kipliğin semantik, işlevsel alanı çok geniştir.
2. Kiplik ifadesi kendisini en çok sosyal ve interaktif temas ortamlarında gösterir.
3. Farklı dillerde benzer semantik ifadeleri birbirinden çok farklı gramer kategorileri işaretleyebilir.

1.5.6. Kip ve Kiplik

Kip ve kiplik arasındaki temel ayrım kipliğin semantik bir kategori olarak kabul edilmesi iken kipin, kipliği ifade etmeye yarayan dil bilgisi formları olarak görülmesidir (Dilaçar 1971:106, Bybee ve Fleischman 1995:2, Arslan Demir 2008:17, Kerimoğlu 2008:71). Geleneksel olarak bu formların başında birincil görevi kiplik ifade etmek olan fiil morfolojisi kategorisi gelir (Palmer 1986:21). Türkçede daha çok tasarlama kipleri olarak adlandırılan (Ergin 2004:229, Korkmaz 2003:647, Benzer 2012:108) emir, istek, dilek-şart, gereklilik gibi çekimler bu kategoriye girer. Kiplik ise dilin ifade ettiği anlam alanını gösterir, emir, dileme, özen, varsayımsal, potansiyel gibi daha geniş anlam nüansları içerir; (Bybee ve Fleischman, 1995:2) Bunların ortak noktası bildirme ya da tasarlama olarak ayrılacak bir tür temel anlam alanına ek anlamlar kazandırmalarıdır.

Kip tümceye ait bir özelliktir (Narrog 2005b:679). Kiplik ise tümceden büyük yapıları da ilgilendirir. Birden çok tümceden oluşan sözce bu tümcelerin koordinasyonu ile kiplik değer taşıyabilir (Kocaman 1981:85, Arslan 2020:199)

Türkçede kip kavramı ile ne kastedildiği açık değildir (Kocaman 1981:81, Korkmaz 2003:515, Benzer 2012:107, Seçkin 2014:8). Kip ADTS’de kip şöyle açıklanır:

“Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşurun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeyle mi yetinildiğini, yoksa bir yorumda mı bulunulduğunu, istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip, birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda sözdizimsel zorunluluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçeye ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır. Pek çok sınıflandırma varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman) isteme kipleri (isteme, dilek-koşul, gereklilik, buyrum) birbirinden ayırt edilir.” (2002:135)

DTS’de ise kip şöyle tanımlanmıştır:

“Kök ve gövde durumundaki bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde ne tarzda yansıtıldığını yani nasıl gerçekleştiğini gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi. Burada zaman değil biçim söz konusudur. Türkçede kipler bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayrılır.” (2019:178)

Kimi çalışmalarda kip, zaman kavramıyla eşdeğer tutulmuştur (Benzer 2012:107). Banguoğlu (1959:457-473) dilek-şart kipleri, istek kipleri ve gereklilik kipleri ve buyuru kipi yanında zaman işaretleyicilerini de asıl zaman kipleri başlığı altında; geçmiş kipleri, dolaylı

geçmiş kipleri, geniş zaman kipleri, şimdiki zaman kipleri, gelecek kipleri olarak adlandırmıştır. Diğer bazı çalışmalarda da zaman ekleri kip başlığı altında görülebilir. Türkçe çalışmalarda zaman eklerini kip başlığı altında inceleme eğiliminin nedeni Türkçe zaman eklerinin yalnızca zaman değil, görünüş de işaretlemesi olabilir (Üzüm 2019:58) Johanson (2021:626) da Türkçede zaman eklerinin görünüş işaretlediğini gösterir.

Buna göre Türkçede kip, kiplik anlamları işaretlemeye yarayan morfolojik dil bilgisi kategorileridir denilebilir. İlk çalışmalarda kip ve zaman arasında net bir ayırım gözlenmezken yakın zamanda yapılan çalışmalarda kip ve zaman arasında ayırma gidilmeye başlandığı görülür (Kılıç 2022:1314). Kiplik ise hem kip hem de diğer dil bilgisi yapıları ile işaretlenebilen bir anlam kategorisidir.

1.5.7. Zaman, Görünüş ve Kiplik

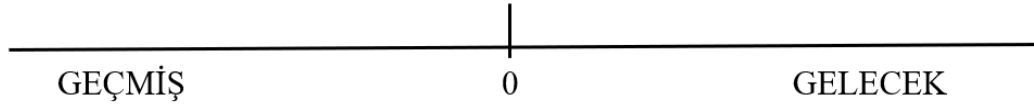
Zaman Aristo'dan bu yana insanın tanımlamaya ve anlamlandırmaya çalıştığı bir kavramdır. Aristo zamanı “öncesi ve sonrasına bağlı olarak değişimin sayısı” olarak tanımlar (Coope 2005:85). Bir başka deyişle zaman, Aristo için değişimin ölçüsüdür. Platon'dan farklı olarak zamanı fizik kurallarına bağlayan tanımıyla Aristo kendisinden sonra gelecek çalışmalara da ilham kaynağı olmuştur (Toprakkaya 2011:224).

Zaman felsefe, matematik, fizik gibi bilim dallarının yanında dilbilimin de ilgi alanına girer. Dilbilim çalışmaları için gerçek zaman ve dilbilgisel zamanı ayırt etmek önemlidir. İngilizcede *time* ve *tense* olarak ayrılan kavramların ikisi de Türkçede çoğunlukla zaman terimi ile karşılanır. DBTS'de *tense* karşılığı olarak zaman terimi kullanılmış ve yalnız dilbilgisel bir kategori olarak fiil zamanı değil, soyut bir kavram olarak zaman da açıklanmıştır (2013:881). DBTS'de *time* karşılığı bir madde bulunmamaktadır. ADTS'de de benzer bir yaklaşım görülür. Bu iki kavramı birbirinden ayırmak için *tense* karşılığı olarak dilbilgisel zaman ya da fiil zamanı terimleri kullanılabilir. Benzer (2012:10) *time* için vakit, *tense* için zaman terimlerinin kullanılması önerisinden de bahseder.

(6) İstanbul'a yarın gideceğiz.

Yukarıdaki ifade gelecekle ilgili eylem zamanı gelecek olan bir bildirme tümcesidir.

Zaman düz bir çizgi halinde gösterilebilir (Kuhn ve Portner 2002:279, Comrie 1985:2):

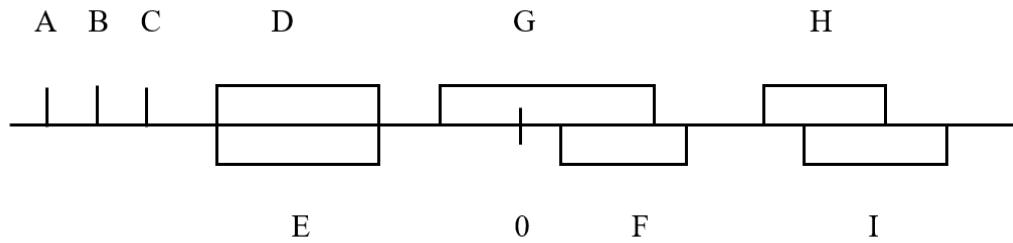

Şekil 2 Zaman çizgisi (Comrie 1985:2)

Konuşma anının 0 ile gösterildiği zaman çizgisinde geçmişte gerçekleşmiş olaylar 0'ın solunda, gelecekte gerçekleşecek olaylar ise 0'ın sağında yer alır. Buna göre (6) 0'ın sağında yer alacaktır.

Comrie (1985:3) yukarıdaki zaman çizgisini tüm diller için geçerli görür. Toplum dilbilim kapsamında bazı toplulukların tamamen farklı zaman konseptlerine sahip oldukları ya da bazı toplulukların akıcı bir zaman konseptine sahip olmadıkları fikrine şüpheli yaklaşmaktadır.

Olaylar zaman çizgisine aşağıdaki gibi yerleştirilebilir:

Şekil 3 Konuşma anına bağlı olarak olayların gösterilmesi (Comrie 1985:4)

Yukarıdaki zaman çizgisinde A, B ve C geçmişte gerçekleşmiş olayları, D ve E gerçekleşmesi geçmişte aynı anda geçmiş olayları, G şu anda gerçekleşmekte olan olayı, F yakın gelecekte gerçekleşecek olayı, H ve I ise gelecekte gerçekleşecek ve gerçekleşmesinin bir kısmı aynı ana denk gelecek olayları göstermektedir. Buna göre Türkçe göz önüne

alındığında A, B, C, D ve E’de eylem zamanı geçmiş zaman, G’de eylem zamanı şimdiki zaman, F, H ve I’da eylem zamanı gelecek zaman olacaktır.

Dilin zaman ile ilişkisinde bir diğer önemli kavram görünüştür. Kiplik gibi görünüşün tanımı da tartışmalıdır (Benzer 2012:40). Bunun nedeni görünüşün de kiplik gibi sözcenin öznel bir parçası olmasıdır. Kiplik ve görünüşün aksine zaman sözcenin öznel bir parçası değildir. Bir olayın, konuşma anına göre zaman çizgisinde bulunduğu yer konuşurun tutumundan bağımsız bir gerçekliktir. Zamanın ifade edilmesi konuşurun öznel yaklaşımını içermez. Konuşurun olay zamanına öznel yaklaşımını içeren kategori görünüş olarak tanımlanabilir. Türkçede görünüşle ilgili ilk çalışmalardan birinde Dilaçar (1974:161) görünüşü *çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın öznel bir başkalaşım yapması* olarak açıklar. Görünüş ADTS’de şöyle açıklanmıştır:

“Eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı. Zaman ulamından ayrılan görünüş, eylemin, bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi, vb. bakımından ele alındığını vurgular. Kimi dillerde görünüşün özel dilbilgisel öğeleri vardır.” (2002:105)

Görünüş Türkçedeki diğer çalışmalarda da çoğunlukla buradakine benzer şekilde, eylemde ifade edilen olayın zamanına konuşur tarafından nasıl bakıldığı bağlamında tanımlanır.

Kipliği oluşturan anlam çerçevesi zaman, bakış ve kipliğin üçü tarafından da etkilenir (Üzüm 2019:58).

Türkçede zaman, görünüş ve kipliğin işaretlemesinde daha çok fiile gelen ekler üzerinde durulduğu görülür. Oysa zaman ve görünüş de kiplik gibi morfolojik işaretleyiciler dışında sözcüksel işaretleyiciler gibi diğer dil unsurları tarafından işaretlenebilir (Bybee Erguvanlı Taylan 1997:2 akt. Üzüm 2019:59).

1.5.8. Olumsuzluk ve Kiplik

Bir dilbilim terimi olarak olumsuzluk kategorisi “tümcenin içerdiği yüklem anlattığı oluşu yadsıma yoluyla gerçekleştiren ulam” (ADTS 2002:151), “cümlede yüklem bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dil bilgisi kategorisi (DTS 2019:190) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu çalışmada olumsuzluk kısaca, tümcenin ifade ettiği önermenin değerini tersine çeviren dil bilgisi kategorisi olarak tanımlanacaktır.

Türkçede olumsuzluk daha çok yapısal boyunları ile incelenmiştir (Çürük 2010:58). Araştırmacılar Türkçede eyleme olumsuzluk anlamının -mA eki ile eklendiğinde hemfikir görünür (Kornflit 1997:123, Korkmaz 2003:128). İsim tümcelerinde ise olumsuzluk, *değil* ve *yok* gibi sözcüklerle ile işaretlenir (Özmen 1997:317, Hirik 2014:355). Kimi kiplik isimlerin -sIz eki ile türetilmiş şekli olumsuzluk kategorisinde değerlendirilebilir (Erten 2007:1168, Hirik 2014:355). Bazı araştırmacılar -mA ekini fiilden fiil yapan eklerden biri olarak görürken (Ergin 2004:200; Korkmaz 2003:184; Karaağaç 2012:314) diğerleri -mA ekini, olumsuzluk işaretleyen bir fiil çatısı kategorisi olarak değerlendirir (Banguoğlu 1959:412; Eker 2017:284). Bazı araştırmacılar ise -mA ekini ne yapım ne çekim eki olan üçüncü bir kategoride sınıflandırmayı teklif eder (Gülsevin 2004:1274; Bağdaş 2006:402).

Emir tümcelerinin olumsuzluğu kiplik fiillerin üzerine gelen olumsuzluk ekleri ve kip eklerinin geldiği fiillerin olumsuz şekillerine göre iki farklı kiplik değerlere sahip olabilir.

(1) Ben size savaşmayı emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum.

Yukarıdaki sözce Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Muharebeleri esnasında verdiği meşhur emrin eşdeğeridir. Sadece ilk tümcedeki emir et- fiili, olumsuz şekli daha iyi görülebilsin diye yüzey yapıya çıkarılmıştır. Burada (1)’in önermesi savaşmaktır. Savaşmak fiilinin olumsuz şekli ile ve morfolojik yolla yapılacak emir tümcesi “Savaşmayın!” olacaktır. Oysa (1)’de emir et- fiilinin olumsuz şekli önermenin olumsuzunu yani, savaşmamayı emretmez:

Savaşmayı emretmiyorum. ≠ Savaşmamayı emrediyorum.

~emr p ≠ emr ~p

Benzer durumlar farklı kiplik kategorileri için de geçerli olabilir.

- (2) Ehliyet almak için 18 yaşında olmalısın.
- (3) Ehliyet almak için 18 yaşında olman gerekir.
- (4) Ehliyet almak için 18 yaşında olmamalısın.
- (5) Ehliyet almak için 18 yaşında olman gerekmez.

Yukarıdaki örneklerden (2) kılıcının ehliyet almak için 18 yaşında olması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda aynı gerekliliği kodlayan (3) ile eşdeğer görünmektedir. (4) ehliyet almak için 18 yaşında olmamak zorunluluğu işaretlemiştir. Bu örnekte kılıcı 18 yaşında ise ehliyet alamaz, daha farklı bir yaşta olması gerekir. (5) ise ehliyet almak için 18 yaşında olmak gerekliliği işaretlememektedir. Bu örneğe göre ehliyet almak için 18 yaşında olmak gerekliliği yoktur.

Öyleyse yukarıdaki olumsuzluk şekilleri için de aşağıdaki söylenebilir.

$\sim\text{grk } p \neq \text{grk } \sim p$

Olumsuzluğun farklı işaretlenmesi her kiplik kategorisi için fark yaratmak zorunda değildir:

- (6) Akşam bize gel.
- (7) Akşam bize gelme.
- (8) Akşam bize gelmeni istemiyorum.

Yukarıdaki örneklerden (6) konuşurun kılıcından *akşam bize gel* olayını gerçekleştirmesini istediğini ifade etmektedir. (7) ve (8) ise konuşurun kılıcından *akşam bize gel* olayını gerçekleştirmesini istemediği ifade etmektedir.

Öyleyse bu kez;

$\sim\text{ist } p = \text{isk } \sim p$

denilebilir.

Buna göre olumsuzluk ve kiplik ilişkisi salt yapısal özellikler üzerinden değil, semantik ve pragmatik bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Önermenin olumsuzluğu ve kipliğin olumsuzluğu birbirinden farklı kavramlardır (Palmer 2001:90). Bu durum Karademir'in (2009:1369) *olumsuzluğun hem çekim hem kip açısından ayrı ayrı değerlendirilmeli, şayet olumsuzluğun yansıdığı bir sınıflandırma yapılacaksa olumsuzlanan fiilin bildirdiği oluş ve kılış olduğu bilinmeli, olumsuzluk ya çekim ya taban üzerinden fiile isnat edilmelidir* görüşüne paralellik göstermektedir.

1.5.9. Kipliğin Tanımlanmasında Farklı Yaklaşımlar

1.5.9.1. Konuşurun Öznel Tutumu

Kipliği tanımlayan yaklaşımlardan birisi kipliği konuşurun tutumunu ya da daha genel bir ifadeyle konuşurun öznel ifadelerini gösteren anlam kategorisi olarak tanımlamaktır (Narrog, 2005:169). John Lyon'un tanımı bu yaklaşımın diğer dilbilimciler arasında yayılmasının sebeplerinden birisidir. Lyon kipliği şöyle tanımlar:

“Kiplik cümlelerin ifade ettiği önermeye ya da önermenin betimlediği duruma karşı konuşurun tutumudur.” (Lyons 1968:452)

Lyons sonrasında bu yaklaşımın devamı olan tanımlamaların çoğunun merkezinde “konuşurun tutumu” ifadesi olduğu görülür (Narrog 2005:169). Bussman (1996:754) kipliği *cümlelerin içeriği ile ilgili konuşurun bakış açısının ifade edilmesi*, Palmer (1986:16) ve Bybee (1994:176) *konuşurun önermeye dair öznel fikir ve tutumunun gramerleşmesi*, Givon (2001:300) *konuşurun önermeye dair tutumunun kodlanması* olarak tanımlar.

Türkçedeki kiplik çalışmalarında da kipliği konuşurun öznel tutumu olarak tanımlama eğilimi görülür. Dilaçar'ın kip tanımı, kiplin anlamsal ve işlevsel boyutunu vurgulayarak Türkçede kiplik kavramına değinen ilk yaklaşımlardandır (Seçkin 2014:12). Dilaçar (1971:106) kipi *fiilin gösterdiği süreç'in hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten gramatikal ulam* olarak tanımlar. Dilaçar kiplin belirli bir eke bağlı olmadığını ifade eder ve tanımını kiplik terimini kullanmadan kipliğe yaklaştıran açıklamasına şöyle devam eder:

“Buna göre, kipin belirli bir morfeme, eke bağlı bulunması zorunluluğu düşünülemez. Kip, çeşitli eklerle de yapılabilir, önemli olanı ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtilmesidir. Kimi ruh durumları, genel olarak, belli eklerle anlatılır, fakat bu ruh durumu ile ek uyum ve uyuşması zorunlu olmaz. Kip, türlü eklerle, türlü anlatım çalımlarıyla belirtildiği gibi tek bir ek türlü kiplerin anlatımında görevlendirilebilir. Kiplerin sayısına gelince, bu sayı ne beştir ne ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır.” (1971:107)

Dilaçar bu tanımından sonra gitmek fiilinin altmış bir farklı kipe göre çekimini gösteren bir tablo tasarısı verir (1971:107). Dilaçar’ın kip adı altında adını vermeden kiplik kavramına da değindiği bu tanımı, *ruh durumu*, *kişisel duygular*, *istek ve niyet* kavramlarını barındırması niteliği ile kipliği konuşurun öznel tutumu olarak tanımlayan yaklaşımların ilklerinden sayılabilir.

1.5.9.2. Önerme Dışılık ve Tümcenin Öznel Elemanları

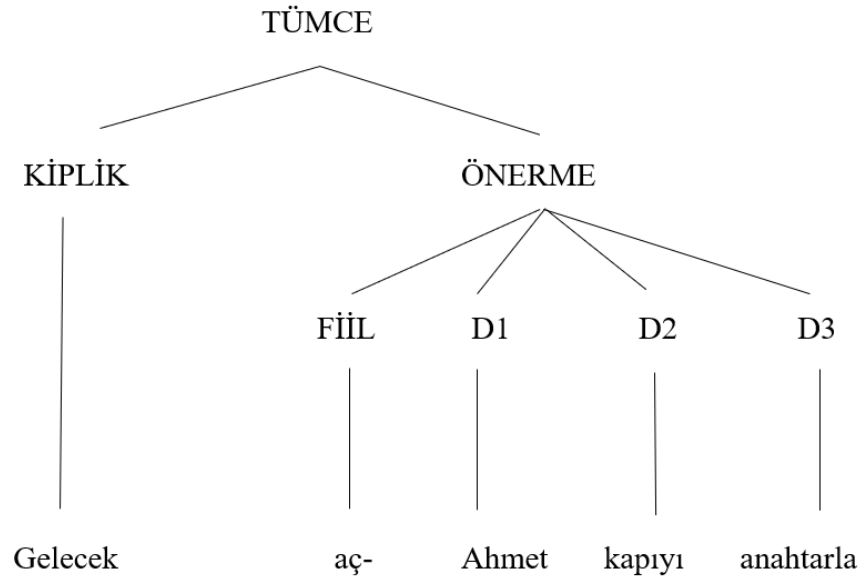
Fillmore durum grameri teorisinin temellerini açıkladığı makalesinde tümceyi önerme ve kiplikten oluşan iki parçaya böler. Kiplik ve önerme arasındaki ilişkiyi şöyle gösterir (Fillmore 1968:24):

Tümce -> kiplik + önerme

Fillmore’a göre önerme bir fiil ve bir ya da birden fazla durum kategorisi ile genişletilebilir:

Önerme -> F + D1 + D2 + ... Dn

Fillmore’un modeline göre “Ahmet kapıyı anahtarla açacak” tümcesi şöyle gösterilebilir:

Şekil 4 Fillmore'un durum grameri modeline göre "Ahmet kapıyı anahtarla açacak" tümcesinin gösterilmesi.

Fillmore tümce üzerine yaptığı bu ayrımı kurucusu olduğu durum dil bilgisi teorisinin temellerini açıklamak için kullanmış, çalışmasının ilerleyen bölümünde kiplik kısmını göz ardı edebiliriz diyerek ilgili bahsi diyerek kapatmıştır. Yine de Fillmore'un cümleye bakış açısı kiplik araştırmalarını etkilemiş, önerme ve önerme-dışı ayrımı üzerine kurulan kiplik tanımlamalarına yol açmıştır (Narrog 2005:177-178). Narrog'a göre (2005:181) böyle bir tanım sağlam semantik temellere dayansa da zaman, görünüş, çatı gibi kategorileri kipliğin alt sınıfı olarak gören ve birbirinden oldukça farklı kategorileri bir araya getiren bir derleme kategori ortaya çıkarır ve incelemeyi zorlaştırır.

1.5.9.3. Gereklilik ve Olasılığın Kodlanması

Klasik mantıkta gereklik ve olasılık iyi bilinen kavramlardır (Kiefer 1987:69). Kiplik tanımların bir kısmı bu ayrıma dayalı şekilde kipliği gereklik ve olasılığı ifadesi olarak görür. Türkçe çalışmalarda da kipliğin bu yaklaşımla yapılmış tanımlarına rastlanır. Erk Emeksiz (2008:56) kipliği *anlamın doğruluk değeri açısından olasılık ve gereklik olarak kodlanması* olarak tanımlar.

1.5.9.4. Gerçekliğin ifadesi

Son zamanlarda yaygın şekilde kabul edilen tanım daha önce bahsi geçen realis ve irrealis ayırımına dayanan tanımdır. Realis irrealis ayırımından daha önceki bölümde bahsetmiştik, burada tekrar etmeyeceğiz (bkz. 1.5.4. Realis ve İrrealis).

Realis ve irrealis ayırımına dayalı tanımlarda farklı terimler kullanılsa da dikkatle bakıldığında aslında aynı kavramları kastettikleri görülür (Narrog, 2005:181). Olgusallık (Lyons 1977:794), doğruluk (Palmer, 2001:17), geçerlik (Abraham 1988:489) bunlardan bazılarıdır. Palmer (2001:2) realis/irrealis teriminin tamamen teknik bir terim olduğunu ve günlük kullanımda karşılığı olan diğer terimlerin yaratacağı karışıklığı doğurmayacağı için avantajlı olduğunu söyler.

Kiefer (1997:243) kipliği “kiplik olası dünyalar ifade eden bir cümlenin geçerliğinin sıfatlaştırılmasıdır.” olarak açıklar. Papafragou (2000:3) ise kipliği “kiplik ifadeler bize gerçek dünyada var olmayan ve belki hiç var olmayacak olaylar hakkında konuşma ve düşünme imkânı verir.” şeklinde tanımlar.

Burada kastedilen gerçek, inanç veya bilgi temelli olabilir. Felsefi bir gerçek söz konusu değildir. Gerçeklik ve doğruluktan kasıt var olan olası dünyada doğru ve gerçek olması değil, konuşurun bilgi ve inanç dünyasında gerçek olmasıdır.

(1) Ahmet eve ulaştı.

Bu ifadede Ahmet’in eve ulaştığı bilgisi gerçeklik olarak yeterlidir. Aktüel dünyada Ahmet’in eve ulaşmış olup olmadığı dilbilimsel kipliğin ilgi alanını dışındadır (Lyons 1977).

1.5.10. Sonuç

Bybee’nin (1994:176) deyimiyle kipliğin kavramsal alanının özlü bir tanımını yapmak hiçbir zaman mümkün olmayabilir. Bu durum elbette kipliğin tanımlanması ile ilgili çalışma ve girişimlerin gereksiz olduğu anlamına gelmez. Değişik eğilimlerle kipliği tanımlama girişimlerinin her birinin kendisine göre başarılı ve başarısız tarafları vardır.

Özellikle olay kipliği söz konusu olduğunda hem konuşurun tutumu hem gerçekliğin ifadesi eğilimlerinden ikisinden de faydalanılarak yapılacak “henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme olasılığı olan olaylara dair konuşurun tutumunu ifade eden anlambilimsel kategori” tanımı en kapsamlı ve tutarlı tanım olarak görünmektedir.

1.6. Olay Kipliği

Olay kipliği, önerme kipliği ile birlikte Palmer’ın kiplik sınıflandırmasının iki üst kategorisinden birisidir (Palmer 2001:70).

Palmer ilk kiplik çalışmaları daha çok bilgisel kiplik ve yükümlülük kipliği sınıflandırması üzerinde durur, önerme kipliği ve olay kipliği tamından bahsetmez (Palmer 1981:153, Palmer 1986:121). Palmer daha sonra içedim kipliği olarak adlandıracağı yeterlilik ve dilek anlamları için bu dönemde kararsız görünmektedir. Palmer 1981’de yeterlilik ve dileğin kipliğin inceleme konusunda girmediğini söyler (1981:153).

Palmer 1990’da ise içedimsel olasılık ve içedimsel gereklilik kategorilerini kapsayan içedim kipliği sınıflandırması görülür (1990:36). Palmer bu çalışmasında içedim kipliğinin, yükümlülük kipliği ve bilgisel kiplikten farklı olarak özne-odaklı olduğunu ve konuşurun kanıları (bilgisel kiplik) ve tutumları (yükümlülük kipliği) ile değil, öznenin yeterlilikleri ve dilekleri ile ilgili olduğunu belirtir.

Palmer’ın tanımına göre;

- (2) Ödevini yapmalısın.
- (3) Ahmet ödevini kendi başına yapabilir.

Yukarıdaki örneklerden (2) dinleyici üzerinde, dinleyicinin dışında kalan bir kaynaktan gelen yükümlülüğü ifade eder. Bu yüzden yükümlülük kipliği işaretler. (3) ise tümcenin öznesi Ahmet’in kendi iç özelliklerine bağlı şekilde ödevini yapabileceğini ifade eden bir yeterlilik gösterir. Bu yüzden içedim kipliği işaretler.

Palmer 2001’de yükümlülük kipliği ve içedim kipliğinin olay kipliği üst kategorisinde birleştirildiği görülür (2001:7). Palmer olay kipliğini oluşturan yükümlülük ve içedim kipliğinin henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşme potansiyeli olan olaylarla ilgili olduğunu

belirtir (2001:70). Kiplik adlandırmasını bu yaklaşıma göre yapar. Palmer'ın *event modality* olarak adlandırdığı terim için Türkçede eylem kipliği (Corcu 2005:1, Aslan Demir 2008:23, Kerimoğlu 2018:71, Kamacı Gencer 2020:49, Arslan 2020:59) ve olay kipliği (Çürük 2010:60, Kılıç 2005:70, Üzüm 2019:35, Arslan 2020:59) terimleri kullanılmaktadır. Eylem kipliği terimi kipliğin tanımını yansıtmadığı gibi terimin çıkış noktası olan *event* sözcüğünün karşılığı da değildir. Ayrıca eylem kipliği teriminin eylem terimi ile yakınlığı nedeni ile kullanışlı bir terim olmadığı düşüncesindeyiz. Olay kipliği terimi, kipliğin anlamı ve çıkış noktası ile daha uyumlu görünmektedir.

Palmer'ın kiplik sınıflandırmasında önerme kipliği ve eylem kipliği terimleri, geleneksel bilgisel kiplik ve yükümlülük kipliği terimleri ile uyuşur ancak daha geniş kapsamlıdır (Narrog 2005b:682). Palmer'ın böyle bir ayrıma gitmesinin sebebi, geleneksel yaklaşımdaki bilgi kipliği ve yükümlülük kipliği ayrımının dar bir alanı kapsıyor olmasıdır. Bilgi kipliği ve yükümlülük kipliği tanımları kanıtsal kiplik ve içedimsel kiplik gibi alanları kapsamamaktadır (Bybee ve Fleischman 1995:5, Narrog 2005b:681).

Bu duruma bir başka çözüm önerisi “eyleyici-odaklı ve konuşur odaklı” kiplik yaklaşımıdır (Bybee ve Pagliuca 1985:64). Bu yaklaşım, bilgisel olmayan kiplikleri *eyleyici-odaklı kiplik* kurgusunda toplar. Buna göre eyleyici-odaklı kiplik, olayın eyleyicisi üzerindeki iç ve dış koşulları işaretleyen bir kiplik türü olarak zorunluluk, arzu, yeterlilik, niyet gibi ifadelerin tamamını kapsar (Kerimoğlu 2018:99). Bu sınıflandırmada geleneksel tanımını koruyan bilgi kipliği, önermenin kapsamı ve gerçekliği ile ilgili olarak konuşurun değerlendirmeleriyle ilgilenir (Narrog 2005b:681). Bilgi kipliği bu yaklaşımda konuşurun değerlendirmeleriyle ilgili olduğu için konuşur-odaklı kiplik olarak adlandırılır (Bybee ve Fleischman 1995:6).

1.6.1. Yükümlülük Kipliği

Yükümlülük kipliğinin İngilizcedeki karşılığı *deontic* Yunanca *deont-* kökünden gelir. Sözcük Yunancada *bağlayıcı* anlamındadır. *Deontic* teriminin, her zaman geleneksel ayırmadaki üst kategoriyi ifade etmese bile, zorunluluk ve izin alanlarını kapsayan kiplik kategorilerin adlandırılmasında yaygın şekilde kullanıldığı görülür.

Yükümlülük kipliği temelde zorunluluk ve izin ifadesi ile ilişkilidir (Kiefer 1987:69, Palmer (2001:9) yükümlülük kipliğinin zorunluluk ve izin gibi dış kaynaklardan doğduğunu ifade eder.

(4) Kırmızı ışıktaki karşıya geçmemelisin.

Dinleyiciye karşıdan karşıya geçmeyi yasaklayan (4)'de izin kaynağı eyleyicinin dışındaki bir otorite konumunda bulunan trafik yasasıdır. Bu yüzden (4) yükümlülük kipliğinin bir örneğidir.

Yükümlülük kipliğinde zorunluluğun kaynağı (4)'de gördüğümüz gibi konuşur ve dinleyici dışında kalan bir kaynak olabileceği gibi konuşurun kendisi de olabilir.

Annesinden çocuğa:

(5) Bu akşam bir saat çizgi film izleyebilirsin.

(5)'te çocuğun film izleyebilmesine izin veren kaynak aynı zamanda konuşur olan annedir. Kaynak her iki durumda da eyleyicinin dışında olan bir kaynak olduğu için hem (4) hem (5) yükümlülük kipliği kapsamına girer.

Palmer'ın yükümlülük kipliği kurgusu, izin kipliği, zorunluluk-gereklilik kipliği ve buyrum kipliği alt kategorilerinden oluşur (Kamacı Gencer 2019:50). Bu sınıflandırma çoğunlukla semantik veya pragmatiktir, öznellik önemli yer tutar (Depraerete 2015:4).

Palmer'ın izin kipliği ve zorunluluk-gereklilik kipliği bu çalışmanın izin kipliği ile gereklilik kipliği ile paralellik gösterir (bkz. 2.4. İzin Kipliği ve 2.1. Gereklilik Kipliği). Palmer'ın emir kipliği ise oluşturduğu yükümlülüğün derecesi, konuşur ve kılıcı arasındaki hiyerarşik ilişki gibi etkenler ışığında Aslan Demir 2008'deki bazı ilkelere dayanılarak emir kipliği, istek kipliği ve yalvarma kipliği kategorilerinde incelenmiştir (bkz. 2.1 Emir Kipliği, 2.2. İstek Kipliği ve 2.3. Yalvarma Kipliği).

1.6.2. İçedim Kipliği

Kimi araştırmacılar tarafından seçimli kiplik ya da içsel kiplik olarak da adlandırılan (Nuyts 2005:2) içedim kipliği, Palmer'ın olay kipliği sınıflandırmasının diğere alt kategorisidir ve konuşurun kanıları (bilgisel kiplik) ve tutumları (yükümlülük kipliği) ile değıl, tümcenin öznesinin yeterlilikleri ve dilekleri ile ilgilenir (Palmer 1990:36).

- (6) En son gördüğümde okuldaydı, hala orada olabilir.
- (7) Okumayı öğrendim, bunu kendim okuyabilirim.
- (8) Keşke ben de sizin yanınızda olsaydım.

Yukarıdaki örneklerden (6) konuşurun olayla ilgili kanısını içerdığı için bilgisel kiplik ifade etmektedir. (5)'te eyleyici için dış kaynak olan annenin tutumunun yükümlülük kipliği işaretlediğinden bahsetmiştik. (7) ve (8) ise kişinin yeterlilikleri ve dilekleri ile ilgili olduğu için içedim kipliğinin örneklerindedir.

Diğere bazı araştırmacılar tarafından *kılıcı odaklı kiplik* (Bybee 1994), *dış katılımcılı kiplik* (Auwera ve Plugian 1998), *kök olasılık* (Coates 1983) *iç güdümlü kiplik* (Quark vd 1985) gibi farklı isimlerle farklı anlam alanlarını da kapsayan sınıflandırmaları olmakla birlikte, Palmer'ın içedim kipliği yeterlilik ve gönüllülük/istek olarak adlandırılan iki alt kategoriden oluşur (bkz. Tablo 3).

Yeterlilik kipliği kılıcının ilgili olayı gerçekleştirmek için yeterli içsel şartları sağlaması ile ilgilidir (Palmer 2001:76, Bybee vd. 1994:177, Kerimoğlu 2001:84). Yukarıdaki örneklerden (7) *okumak* olayı için kılıcının içsel yeterliliği sağladığı bir örneğı gösterir. (5) ise kılıcının *televizyon izlemek* olayını gerçekleştirmek için annesinin iznine tabi olduğunu göstermektedir. (5)'te olayın gerçekleşmesi için gerekli şartlar dışsaldır. İçedim kipliğinin alt kategorisi olan yeterlilik içsel şartlarla ilgili olduğundan içedimsel olasılık olarak da adlandırılabilir (Palmer, 2003:7).

İçedim kipliğinin gönüllülük / istek kipliği kategorisi yeterlilik kipliğine göre daha tartışmalı bir durumdadır (Kazanlar Ürkmez 2019:111, Kamacı Gencer 2020:57). Araştırmalarda *volitive*, *desiderative*, *optative* terimlerle karşılanan kiplik alanının Türkçede istek kipi ve dilek-şart kipi olarak adlandırılan dil bilgisi kategorileri ile uyum gösterdiği

söylenbilir. Johanson (2021) *voluntatives kategorisinde* arzu, istek, talep, ümit, uyarı, temenni, izin, olasılık gibi geniş bir anlam çerçevesinden bahseder (2021:682). *Optatives* kategorisinde ifade ettiği istek, arzu, beklenti, ümit gibi anlam alanları da *voluntative* kategorisindekilere yakındır (2021:692).

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında da istek kipi ve dilek-şart kipinin işlev alanları birbirine benzerdir. Korkmaz (2003:577) istek kipi için “bu kip, fiile istek, niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir. Yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir” açıklamasını yapar. Aynı çalışmada dilek-şart kipi için “Ayrıca belirlemek gerekir ki, bugün Türkiye Türkçesinde -sA eki ile kurulan bu kip aynı zamanda ‘dilek’, ‘istek’ ve ‘niyet’ de bildirmektedir. Bu bakımdan, iyelik kökenli şahıs ekleri olarak çekime giren dilek-şart kipi 1- şart, 2-dilek, istek, niyet bildirme gibi iki yönlü ve birbirinden farklı iki temel işlev yüklenmiştir” der (Korkmaz 2003:600). İstek anlam alanı Korkmaz’ın emir kipi açıklamasında da görülür. Korkmaz (2003:591) emir kipi için “Emir kipi yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır” tanımı yapar. Görüldüğü gibi istek anlam alanı tasarlama kiplerinden istek, dilek-şart ve emir kiplerinin üçünde de mevcuttur. İstek ve dilek-şart adında iki kip kategorisi bulunmasına rağmen istek ve dilek arasındaki farkların açıklanmaya çalışıldığı görülmez. Zaten bu iki sözcük Türkçede yakın anlamdadır. TS’de dilek sözcüğü “Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat.” olarak tanımlanmıştır (2011:665). İstek ise “1. Bir şeye duyulan eğilim, arzu, şevk. 2. Yerine getirilmesi başkasından istenen şey, talep.” olarak görülür (2011:1212).

Aslan Demir (2007:88) istek kipliğini “*emir kadar güçlü olmayan, rica kadar da kibar olmayan; günlük hayatta yoğun toplumsal ağları paylaşan mesafeli olmayan insanların birbirinden bir şey isterken sıklıkla kullandıkları; birinci kişilerde niyet edilen, tasarlanan, arzu edilen durumları, zaman zaman da gerçekleşme potansiyeli görece düşen dilekleri, arzu ve hayal edilenleri; ikinci ve üçüncü kişilerde yönlendirici olabildiği için tavsiye, öneri, teklif, nasihati tembih vb anlam nüvelerini karşılar*” şeklinde tanımlar.

Aslan Demir’in tanımının, kişi çekimine göre değişmesi ilgi çekicidir. Öncelikle birinci kişilerdeki niyet, tasarı ve arzu ifadelerinin, bağlama özel istisnai durumlar dışında, günlük hayatta insanların birbirinden bir şey isterken kullandıkları yapılar yaptıkları söylenemez.

- (9) Kalkıp yemek yiyeyim.
 (10) Kalk yemek ye artık.

Konuşurun niyetini gösteren (9) herhangi birinden herhangi bir şey yapmasını istemez. Yalnızca gerçekleştirmek istediği olayın beyanını içermektedir. (10) ise konuşurun, kılıcının hareketlerini etkilemek amacı taşıdığı söylenebilir. Bu örnekte konuşur kılıcıya *yemek yemek* olayını gerçekleştirmeyi istemektedir. (10) konuşur ve kılıcı arasındaki ilişkiye başlı olarak derecesi değişen bir yükümlülük de işaretler.

Kamacı Gencer (2020:59) çalışmalarda terim olarak kullanılan istek sözcüğünün anlam çerçevesinin, içedim kipliği ile çeliştiğinin farkındadır, “söz konusu alanyazınında kullanılan istek terimi içedim anlamını karşılamamakta, hatta yükümlülük kipliği sınırına giren buyrum kipliğine yaklaşmaktadır. Bu belirsizliği ortadan kaldırmak adına çalışmamızda konuşucu odaklı istekler gönüllülük-istek terimi ile karşılanacaktır.” diyerek durumda dikkat çeker. Bu çalışma Kamacı Gencer 2020’nin tespitine katılmakla birlikte, yine istek teriminin kullanıldığı ve gönüllülükle birleştirilen bir tanım alanının daha az belirsiz olmadığını düşünmektedir. Bu yüzden bu çalışma konuşur ve kılıcı odaklı arzu, talep, beklenti ve temennileri, yükümlülük ve içedim ekseninde istek ve dilek terimleriyle ayırmaya çalışacaktır. Günlük hayatta dilek terimin anlam çerçevesi de istek kadar geniştir (bkz. 4.1. Dilek Kipliği). Ancak iki farklı sözcüğün iki farklı terim olarak kullanılmasının dikkat çektiğimiz ayrımın ifade edilebilmesi konusunda bir başlangıç noktası olacağını umuyoruz.

Bu çalışma istek ve dilek ayrımını, pragmatik bir bakış açısıyla, Aslan Demir’in tanımını, bu tanımdaki kişi ayrımına odaklanarak yapacaktır. İletişim ortamında başkalarının hareketlerini etkilemeye yönelik istek ifadeleri yükümlülük oluşturma potansiyellerinden dolayı yükümlülük kipliği altında istek kipliği olarak incelenecektir (bkz. 3.2. İstek Kipliği). İletişim ortamında başkalarının hareketlerini etkileme amacı gütmeyen, kişinin niyetlerini, arzularını, temennilerini, beklentilerini işaretleyen yapılar ise eyleyicinin kendisinden kaynaklı, içsel yapılar olarak yükümlülük ifadesi içermediğinde içedim kipliği altında dilek kipliği (bkz. 4.1. Dilek Kipliği) ve üstlenme kipliği olarak incelenecektir (bkz. 4.2. Üstlenme Kipliği)

Bilgisel Kiplik	Kök Gerekçilik	Kök Olasılık	Yeterlilik	Zorunluluk	İzin	Gönlüllük ya da Dilek	
Bilgisel	Kök Kiplik						Coates (1983)
Dış Güdümlü				İç Güdümlü			Quirk vd. (1985)
Bilgisel	(Yok)	Kılıcı-Odaklı					Bybee ve Feischman (1986)
Önerme Kipliği	(Yok)	(Yok)	Olay Kipliği				Palmer (2001)
Kantsal	Bilgisel	İçedimsel		Yükümlülüksel		İçedimsel	
		Bilgisel Olmayan		Bilgisel Olmayan		Yok	Van der Auwera ve Plungian (1998)
Bilgisel	Dış Katılımcı	İç Katılımcı	Dış Katılımcı	Dış Katılımcı		İç Katılımcı	
				Yükümlülüksel Olmayan		Yükümlülüksel Olmayan	

Tablo 3 Kiplik Anlamın Sınıflandırılması (Depraetere ve Susan 2008:280)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE YÜKÜMLÜLÜK KIPLIĞI

2.1. Emir Kipliği

2.1.1. Emir Kipliğinin Semantik-Pragmatik Kapsamı

Arapça kökenli emir sözcüğü TS’de “1. Buyruk, komut, talimat, ferman. 2. İstek” olarak açıklanmıştır (2011:794). Söz eylem olarak emir, Searle’in (2005:13) *yönelticiler* olarak adlandırdığı bir dizi eylem arasında görülür. Bu eylemler emrin yanında istemek, yalvarmak, rica etmek, davet etmek, tavsiye vermek, sormak gibi bazı edimsel hareketleri de içerir. Yöneltiler basitçe konuşurun dinleyiciye bir şeyler yaptırmaya çalışması ile ilgilidir ve dinleyici üzerindeki etkileri değişkendir (Searle 2005:13). Yalvarmak, davet etmek gibi kimi yöneltiler daha makul iken emir gibi yöneltiler daha güçlüdür. Palmer (2001:70) yöneltilerin en yaygın görülen yükümlülük kipi türü olduğunu belirtir. Bunlardan emir, kiplik bir kategori olarak konuşurun isteğinin en güçlü olduğu dış etki odaklı ifadelerdir (Kerimoğlu 2018:37-38).

Emir, biri buyurucu ve biri eyleyici olmak üzere en az iki katılımcının bulunduğu iletişim ortamında ortaya çıkar (Aslan Demir, 2008:32). Üçüncü kişilere yönelen emir sözcelerinde buyurucu ve eyleyici dışında, emri eyleyiciye iletmekte görevli bir aracının varlığından da bahsedilebilir.

Emir semantiğinde sözcce ortaya çıktığı anda konuşucu konumunda bulunan buyurucu hiyerarşik olarak eyleyiciden üstündür (Ervin-Tripp vd. 1976:29, Searle 2005:155, Aslan Demir 2008:32) ya da en azından üstün olduğuna inanmaktadır. Bu üstünlük ikisi arasındaki kalıcı bir sosyo-kültürel ilişkiden, akrabalık bağından, yaş farkından, cinsiyet farkından ya da grup aidiyetinden kaynaklanabileceği gibi iletişimin gerçekleştiği sıradaki koşullara bağlı olarak anlık ve geçici bir üstünlük de olabilir.

Emir semantiğinin en tartışmasız hali ikinci kişiye yöneliktir ve çoğu dilde gerçekleştirilmesi emredilen olayı kodlayan fiil tabanının yalın halde kullanılmasıyla işaretlenir (Bybee vd., 1994:211; Aikhenvald ve Dixon, 2017:5, Johanson 2020:670). Böyle

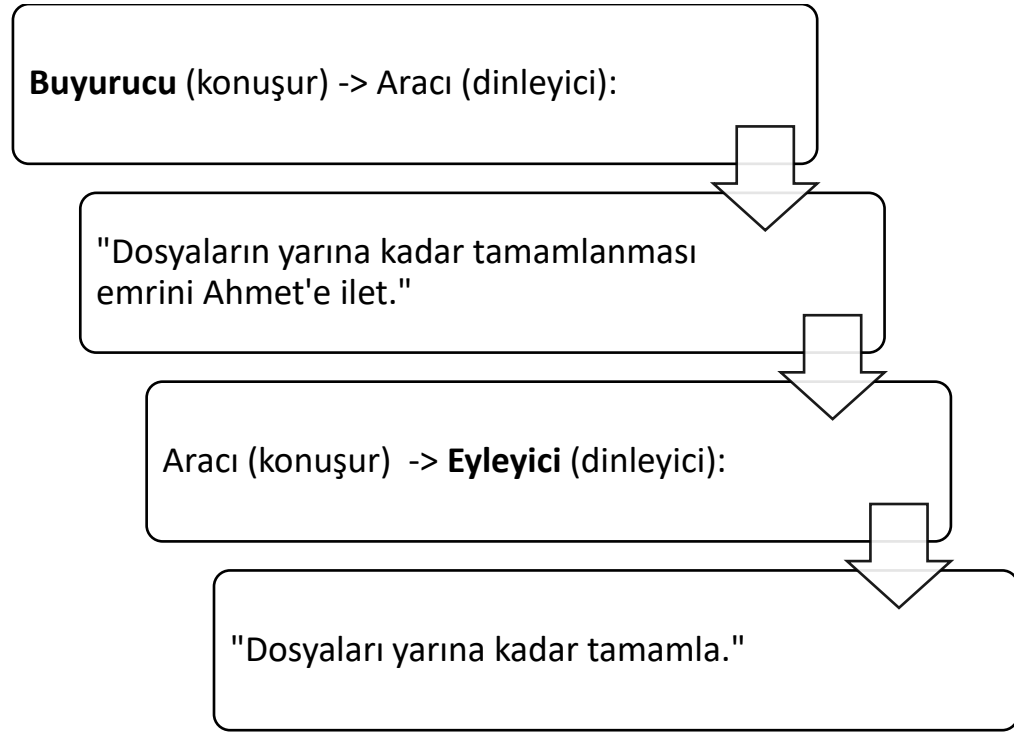
sözcelerde, ilgili olayın gerçekleştirmesi doğrudan dinleyiciden istenmektedir. Yani dinleyici ve eyleyici aynı kişidir. Dinleyici ve eyleyicinin aynı olduğu, ikinci kişilere yönelen böyle ifadeler *birinci tip buyrum* olarak adlandırılacaktır. Bu yaklaşım istek ve yalvarma kipliğinde de benimsenecektir (bkz. 2.2. İstek Kipliği, 2.3. Yalvarma Kipliği). Birinci tip buyrum dünya üzerindeki doğal dillerin hemen hepsinde görülür (Aikhenvald ve Dixon, 2017:12).

Müdürden çalışana:

- (1) Dosyaları yarına kadar tamamla!
- (2) Ahmet dosyaları yarına kadar tamamlasın!
- (3) Dosyalar yarına kadar tamamlansın!

Yukarıdaki örneklerden (1) *müdürün* konuşur ve buyurucu, *çalışanın* dinleyici ve eyleyici olduğu iletişim ortamına örnektir. Bu örnekte *dosyaların yarına kadar tamamlanması* yükümlülüğü dinleyici konumunda bulunan çalışanın üzerindedir. Öyleyse (1)'de gösterilen iletişim ortamı biri konuşucu ve buyurucu ve öbürü dinleyici ve eyleyici olan *iki katılımcı*dan oluşmaktadır denilebilir.

(2)'de ise durum biraz daha farklıdır. Bu sözcede artık dinleyici ve eyleyici aynı kişi değildir. Üçüncü teklik kişiye yönelen emir ifadeleri istenilen olayı dinleyicinin dışındaki bir kişinin gerçekleştirmesini bekler (Göksel ve Kerslake, 2005:313). (2)'de *dosyaların yarına kadar tamamlanması* yükümlülüğü artık dinleyicinin üzerinde değildir. Burada *müdür* yine konuşucu ve buyurucu konumunda iken sözün muhatabı olan çalışan dinleyici ve aracı konumundadır. İstenilen eylemi o gerçekleştirmeyeceğinden artık eyleyici olduğu söylenemez. O sadece Ahmet'e *dosyaların yarına tamamlanması* işini yapması gerektiğini iletcek ve iş Ahmet tarafından gerçekleştirilecektir. Bu emrin eyleyicisi, ne konuşur ne de dinleyici olmayan ve iletişimi kuran aktörlerin dışında kalan Ahmet'tir. O halde (2)'de gösterilen iletişim ortamı buyurucu konumundaki müdür, aracı konumundaki çalışan ve eyleyici konumundaki Ahmet'ten oluşan *üç katılımcıya* sahiptir. Elbette bu örnekte dinleyiciye yönelen *emri iletme işi* de sözcede yer alan ikinci dereceden bir emir olarak düşünülebilir (Usta 2013:74). Buna bağlı olarak (2)'de aslında iki emir bulunduğu söylenebilir. Emirlerden birisi dinleyiciye verilen *bu mesajı Ahmet'e ilet-* emri, diğeri ise Ahmet'e verilen *işleri tamamla-* emridir:

Şekil 5 Üçüncü teklik kişiye yönelen emir zinciri

Bazı araştırmacılar, bu şekilde üçüncü kişiye yönelen sözceleri emir kategorisinde değerlendirmez ve dilek ile ilişkilendirir. Lyons (1977:743) bazı dillerde buyrum ifade eden tümcelerde yüklemnin kişi ve zaman işaretleyicisi olmadığını söyler. Bu yüklemnin zaman işaretleyicisi almamasının sebebi geçmişte gerçekleşmiş bir olayla dair emir vermenin mantık olarak mümkün olmamasıdır. Sonuçta emir ancak yakın ve uzak gelecekte gerçekleşebilecek potansiyel olaylarla ilgilidir. Buyrum tümcelerinin kişi eki almamasının sebebi ise buyrumda ifade edilen olayın zaten onu gerçekleştiren kişiye yönelecek olmasıdır. Yalnızca dinleyiciye yönelebilecek buyrum ifadelerinin kişi eki almasına gerek kalmaz. Gerçi Lyons (1977:744) emirlerin aktarılabilceğini kabul eder. Ancak bu tür aktarmaları, en azından Hint-Avrupa dilleri için, *gerçek buyrum* olarak nitelendirmez.

Gerçekten de üçüncü kişi çekimine sahip benzer sözcelerden bazılarının dilek anlamı işaretlediği açıktır:

- (4) Yahu bir şutu da gole çevirsin şu adam!
- (5) Yaz gelsin, güneş içimizi ısıtsın artık...

Bu örneklerden (4) spor karşılaşması izleyen birisinin televizyona savurduğu bir sözce olabilir. Bu durumda konuşurun talebini oyuncuya iletecek bir aracından, dolayısı ile bir iletişim ortamından bahsetmek mümkün olmayacağı için emir semantiğinden bahsetmek imkânsız olur. (4) Konuşurun temennisini ifade ettiği bir sözcüktür ve dilek kipliği kapsamına girer. (5) Numaralı örnekte ise hem aracının varlığından hem de canlı bir eyleyicinin varlığından bahsedilemez. *Yaz* ve *güneş* konuşurun iletişime girebileceği ve etkileyebileceği bir aktör değildir. Bu yüzden bunlar emir semantiği içinde eyleyici olarak kabul edilemez. Öyleyse (5) de, konuşurun dileğini ifade ettiği bir sözce olarak dilek kipliği ile ilgilidir denilebilir.

Ancak (4) ve (5) gibi örneklerin varlığı üçüncü kişi çekimindeki her buyrum sözcüsünün dilek işaretlediği anlamına gelmez. Öncelikle (Şekil-5)'te gösterildiği gibi üçüncü kişilere yönelen ve emir zinciri üzerinden emir taşınan örnekler, pragmatik olarak açıkça emirdir ve sosyal etkileşim olarak emir niteliği taşır. İkincisi Türkçede dilek kipliği yalnız üçüncü kişi çekimi ile ilgili değildir. Yukarıdaki örneklerin ikinci kişi çekimi ile yapılanları da dilek ifade edebilir:

(6) Yahu bir şutu da gole çevir be adam!

(7) Yaz, gel de içimizi ısıt artık!

Örneklerden hem (6) hem (7) yukarıda bahsettiğimiz iletişim kısıtlılıklarına bağlı olarak (4) ve (5) ile aynı sebepten emir semantiği içinde değerlendirilemez. Öyleyse sadece kişi çekimine dayalı bir dilek / emir ayrımı en azından Türkçe için söz konusu değildir. Yukarıda görüldüğü gibi Türkçede üçüncü kişilere emir verilebilir. Dinleyici ve eyleyicinin farklı olduğu, üçüncü kişilere yönelen böyle ifadeler *ikinci tip buyrum* olarak adlandırılacaktır. Aynı yaklaşım istek ve yalvarma kipliğinde de benimsenecektir (bkz. 2.2. İstek Kipliği, 2.3. Yalvarma Kipliği).

Örneklerden (3) ise emir ve kişi ilişkisi bağlamında daha farklı bir görüntü arz eder. Buradaki sözce bu haliyle dinleyicisinin eyleyici mi aracı mı olduğunu söylemek için yeterli ipucu içermemektedir. Sözcenin konuşucusu olan müdür yine buyurucu konumdadır. Sözce *dosyaların yarına kadar tamamlanması* işi üzerine odaklanmıştır. İşin kimin tarafından gerçekleştirileceği açık değildir. Bu durumda buyurucu konumundaki konuşur işin kimin

tarafından yapılacağı ile ilgilenmiyor olabilir (Göksel ve Kerslake 2005:313). Ya da işin kimin tarafından yapılacağı hiyerarşik bağlamda söylenmeye gerek bırakmayacak şekilde açık olabilir (Usta 2013:85). Öyleyse (3)'te buyurulan iş ister dinleyici konumundaki eyleyici tarafından gerçekleştirilsin ister konuşur ve dinleyici dışında kalan eyleyici tarafından gerçekleştirilsin, her iki durumda da en az iki katılımcıdan oluşan iletişim ortamına örnek olacaktır. Bu yüzden eyleyicisi açık olmayan benzer sözceler de emir-kişî ilişkisi bakımından emir semantiğinin anlam çerçevesine dahildir ve emir kipliği işaretler.

Üçüncü şahsa yönelen emir sözcelerinde dinleyiciye verilen *mesajı ilet-* emri derin yapıda kalabileceği gibi, yüzey yapıda da görülebilir:

Müdürden çalışana:

(8) Ahmet'e söyle, dosyaları yarına kadar tamamla!

(2) ve (8) sözceleri aynı işlevdedir. İkisi de Ahmet'e yönelen dosyaları *yarına kadar tamamla* emrini ve dinleyiciye verilen *bunu Ahmet'e ilet-* emrini barındırır. Ancak dinleyiciye verilen *bunu Ahmet'e ilet-* emri (2)'de derin yapıda bulunurken (8)'de yüzey yapıda da görülmektedir.

Konuşucunun kendine yönelen sözceler en az iki katılımcılı iletişim ortamında ortaya çıkmadığından emir semantiğinin dışında kalır. Burada biri buyurucu biri eyleyici konumunda iki farklı katılımcı yoktur. Birazdan görüleceği gibi kişinin kendisiyle arasında harekete geçme zorunluluğu yaratacak bir hiyerarşiden bahsetmek de mümkün değildir. Bu sebeplerle kişi kendisine emir veremez.

Müdürden çalışanlara:

(9) Dosyaları yarına kadar tamamlayayım.

Bu örnekte (9) herhangi bir emir işaretlemez. Burada dinleyici eyleyici konumunda değildir. Sözce dinleyiciden *dosyaları yarına kadar tamamla-* olayını gerçekleştirmesini istemez. Dinleyici aracı konumunda da değildir çünkü sözce dinleyiciden bahsedilen işi eyleyicisine aktarmasını istemez. Bu sözcede olayın buyurucusu da eyleyicisi de konuşur konumunda olan müdürdür. Konuşur konumundaki müdür olası dünyalardan birini

gerçekleştirmeyi üstlenmektedir. Öyleyse (9) emir değil, müdürün *dosyaları yarına kadar tamamlama*- işini gerçekleştirmeyi üstlendiğini dinleyicilere ilan etmesidir (bkz. 3.1. Üstlenme Kipliği).

Kişinin kendisine emir verip veremeyeceği konusunda dil bilgisi kitaplarımız fikir birliğinde değildir. Kişinin kendisine emir veremeyeceğini söyleyen bazı araştırmacıların (Banguoğlu 1959:473, Aslan Demir, 2008:40) yanında kimi araştırmacılar kişinin kendisine emir verebileceğini düşünür (Ercilasun 2011:62, Korkmaz 2003:592) Ercilasun kişinin kendisine emir verebileceğini göstermek için şu örneği gösterir:

(10) “*Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış.*” (Ercilasun 2011:62)

Ancak bu örnekte tartışmalı bazı noktalar vardır. Öncelikle böyle bir ifadenin iletişim sayılıp sayılamayacağı tartışmalıdır. (10) iletişim modelinin *alıcı, verici ve kanal* gibi temel bileşenlerinden (Herlitz 1983:16) yoksundur. Kişinin kendisi ile konuştuğu hayali etkileşimler problem çözme, eleştirel düşünme, planlama gibi bazı işlevlerin (DeVito 2015:69) yanında çeşitli ruhsal bozukluklarla da ilgili olabilir (Treadwell ve Kendall 1996:941). Ancak hiçbir koşulda kişiler arasında emir yolu ile yükümlülük ilişkisi işaretlenmez çünkü ortada kişiler değil, tek bir kişi vardır. Tek kişinin bulunduğu böyle bir ortam emir semantiğine konu olamaz.

Emirin birinci çokluk kişi ile ilişkisi ise birinci çokluk kişi ile ne kastedildiğine göre değişir. Türkçede *biz* yalnızca *ben*'in çoğulu değildir (Uzun 2004:128). Uzun *biz*'i kapsayan kişileri şöyle sıralar:

Biz =	ben ve sen
	ben ve o
	ben, sen ve o
	ben ve siz
	ben ve onlar
	ben siz ve onlar
	ben sen ve onlar

Şekil 6 Biz (Uzun 2004:128)

Uzun'un işaret ettiği yedi varyasyon, *dinleyiciyi kapsayan biz* ve *dinleyiciyi dışlayan biz* olarak iki sınıfa ayrılabilir. Bunlardan “*ben ve o*” ile “*ben ve onlar*” *dinleyiciyi dışlayan biz*, diğerleri ise *dinleyiciyi kapsayan biz*dir. Dinleyiciyi kapsayan biz, dinleyici konumunda sözce ile hareketi etkilenebilecek bir kişi ya da grup içerdiğinden emir işaretleyebilir.

Konuşur burada bahsi geçen *sen* ve *size* emir verebilecek hiyerarşik pozisyona sahipse ve istek ifadesinin gerçekleşmemesi dinleyici konumundaki *sen* veya *siz* için tehdit unsuru barındırıyorsa sözce emir kipliği ile ilişkilidir denilebilir.

Misafirlerden birinden ev sahibine:

(11) Saat geç oluyor, biz artık gidelim. [Biz, sen değil]

Müdürden çalışanlara:

(12) Dosyaları yarına kadar tamamlayalım! [Biz, sen dahil]

Çocuktan annesine:

(13) Anne ne olur artık eve gidelim artık, lütfen!

Bir arkadaştan diğerlerine:

(14) Önce gidip yemek yiyelim, sonra da film izleyelim.

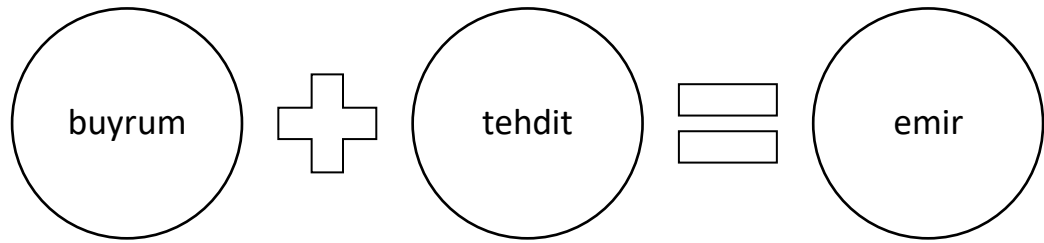
Yukarıdaki örneklerden (11) misafirler ve ev sahibinden oluşan bir iletişim ortamına aittir. Misafirlerden birinin ifade ettiği *biz* o misafirin adına konuştuğu *misafirler topluluğunu* kapsarken dinleyici konumunda bulunan *ev sahibini* dışlar. Bu yüzden ev sahibinden *gitmek* olayını gerçekleştirmesini istediği ya da *gitmek* olayını gerçekleştirmekte misafirlere katılmasını istediği söylenemez. (11) Misafirler ve ev sahibi arasındaki ilişkiye bağlı olarak misafirlerin artık gideceklerini beyan ettiklerini (bkz 3.1. Üstlenme Kipliği) ya da *gitmek* için izin istediklerini gösterir (bkz. 2.4. İzin Kipliği). (12) ise bir müdür ile çalışanlarından oluşan bir iletişim ortamına aittir. Bu örnekte *biz* dinleyici konumundaki çalışanları da kapsar. Müdür, aralarındaki iş ilişkisinden dolayı hiyerarşik olarak çalışanların üstündedir. Çalışanlar *dosyaları yarına kadar tamamla-* eylemini gerçekleştirmediği durumda bağlı oldukları iş sözleşmesinde belirtilen yaptırımlarla karşılaşma tehdidi altındadır. Bu yüzden (12) emir kipliği kapsamında değerlendirilebilir. Burada -Allm emrin daha nazik bir biçimini işaretlemiştir.

Örneklerden (13) anne ve çocuğundan oluşan bir iletişim ortamından alınmıştır. Konuşur konumunda bulunan çocuk aile bağları nedeniyle dinleyici konumunda bulunan annesinden hiyerarşik olarak alttadır. Bu yüzden annesine herhangi bir şey emretmesi söz konusu olamaz. Öyleyse (13) emir kipliği ile ilişkili değildir. *Ne olur* ve *lütfen* gibi kiplik işaretleyiciler (13)'ün yalvarma kipliği ile ilişkili olduğunu gösterir (bkz. 2.3. Yalvarma Kipliği).

Arkadaşlardan oluşan bir iletişim ortamından alınan (9) konuşur ve dinleyicinin hiyerarşik olarak denk ya da yakın oldukları bir örnektir. Konuşur durumundaki arkadaşın diğer arkadaşlara teklifi bir istek, davet niteliğinde görülebilir ve istek kipliği ile ilişkilidir (bkz. 2.2. İstek Kipliği).

Şimdiye kadar gördüğümüz gibi birisinin hareketlerini etkilemek amacı güdülürken emir semantiğinin tercih edilmesi her şeyden önce buyurucu ve eyleyici arasındaki hiyerarşik ilişkiye ve buyurucunun eyleyici üzerindeki dayatma gücüne bağlıdır. Eyleyiciyi, buyurucunun tercih ettiği olası dünyayı gerçekleştirmeye zorlayan motivasyon da aralarındaki bu güç ilişkisidir. Bu ilişki nedeniyle emir semantiğinde konuşur tercih ettiği olası dünyanın eyleyici tarafından gerçekleştirilmesini yalvarma, isteme, tavsiye gibi kategorilere göre çok daha güçlü şekilde bekler. Yalvarma, isteme ve tavsiye gibi

kategorilerde sözcüğe ortaya çıktıktan sonraki doğal adım eyleyicinin bu isteği kabul etmesi ya da reddetmesidir. Bir başka deyişle yalvarma, isteme ve yönlendirme kategorilerinde eyleyici konuşurunun tercih ettiği olası dünyayı gerçekleştirme ya da gerçekleştirilmeme hakkına sahiptir. Oysa emretme semantiği eyleyiciye konuşur tarafından istenilen olası dünyayı dayatır, reddetme hakkı vermez (Aslan Demir 2008:32, Craven ve Potter 2010:438, Usta 2013:96). Eyleyici istenilen olayı gerçekleştirmemesi durumunda yaptırıma uğrama tehdidi ile karşı karşıyadır. Öyleyse emir semantiği yapısında doğal olarak dolaylı bir tehdit unsuru barındırır (Broadie 1972:187). Eyleyici ilgili tehdit altında emredilen olayı gerçekleştirmek zorunda kalır. Elbette bu durumun, buyurucunun iktidarından kaynaklı bir şekilde iletişime yansıyan bir beklenti olduğu unutulmamalıdır. İnsanlar bir makine gibi sesli komutlarla yönetilemezler. Tehditlerin ve tehditlere bağlı yaptırımların varlığına karşın insan, doğası gereği bazı emirlere karşı gelmiştir ve bundan sonra da gelmeye devam edecektir.

Şekil 7 Tehdit Unsurunun Önermeye Eklenmesi

Emir kiplik alanında eyleyiciyi harekete geçiren tehdit unsuru yüzey yapıda açıkça dile getirilebileceği gibi derin yapıda gizli de olabilir. Tehdidin doğrudan dile getirilmediği ve derin yapıda kaldığı durumlar çoğunlukla konuşucu ve dinleyici arasındaki iktidar ilişkisinin kalıcı olduğu ve/veya eyleyicinin tercih edilen olası dünyayı gerçekleştirmemesi durumunda karşı karşıya kalacağı tehdidin açıkça farkında olduğu durumlardır:

Öğretmenden öğrencilere:

(15) Ödevler salı gününden önce teslim edilecek.

Anneden çocuğuna:

(16) Saat 8'den önce evde olacaksın!

Güvenlik güçlerinden şüphelilere:

(17) Derhal kapıyı açın!

Yukarıdaki örneklerden (14) öğrencilerden dersle ilgili istekte bulunma hakkına sahip olduğu için hiyerarşik olarak üstte olan bir öğretmen ve öğretmenin bu yöndeki isteklerini yerine getirmekle yükümlü öğrencilerin olduğu bir iletişim ortamına aittir. Öğretmen gerçekleşmesini istediği eylemi ifade ederken bu eylemin gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkacak yaptırımını dile getirmemiştir. Yaptırım (ödevin artık kabul edilmemesi, düşük not alınması, dersten kalınması vb) ifade edilmese de yaptırımın varlığı, iletişim ortamı ve katılımcıların yükümlülükleri nedeniyle potansiyel bir tehdit olarak tüm katılımcılar tarafından bilinmektedir. Bu yüzden dile getirilmese de eyleyici konumundaki öğrenciler *ödevleri salı gününden önce teslim etme* işinin bir rica ya da tavsiye değil zorunluluk olduğunu bilir.

Örneklerden (15) bir çocuk ile akrabalık bağları gereği hiyerarşik olarak ondan üstte olan annesi arasındaki iletişim ortamına aittir. Annesi çocuğun saat 8'den önce evde olmasını isterken bunun gerçekleşmemesi durumunda çocuğun karşılaşacağı yaptırımını ifade etmemiştir. Yine de çocuk, annesi ile aralarındaki güç ilişkisine bağlı olarak seçme şansı olmadığını, belirtilen saatte evde olmasının zorunluluk olduğunu bilir.

Örneklerden (16) ise güvenlik güçleri ve şüpheliler arasındaki bir iletişim ortamına aittir. Yasal olarak güç kullanma yetkisine sahip olan güvenlik güçleri konuşma gerçekleştiği anda şüpheliler üzerinde iktidara sahip olduklarına inanmaktadırlar. Bu hiyerarşik ilişkiye dayanarak kapının açılmasını isterler. Şüpheliler sözcede ifade edilmese de kapıyı açmamaları durumunda güvenlik güçlerinin güç kullanacağını bilmektedir. Güvenlik güçlerinin çağrısı bir rica ya da tavsiye değil, yerine getirilmesini bekledikleri bir emirdir. Yerine getirilmemesi şüphelileri şiddet tehdidi ile karşı karşıya getirecektir.

Bazı durumlarda ise dayatma aracı olan tehdit unsuru bir ultimatoom şeklinde sözceye eklenir ve yüzey yapıda görünür hale gelir. Bu daha çok buyurucu ve eyleyici arasındaki güç ilişkisinin geçici olduğu ve / veya eyleyicinin bu güç ilişkisinden henüz açıkça haberdar

olmadığı durumlarda görülür. Böylece hiyerarşik olarak üstte olduğunu düşünen buyurucu, bu durumu eyleyiciye dayatmaya çalışır.

(18) Gel lan buraya yoksa kemiklerini kırarım.

Yukarıdaki örnek yüzey yapıda açıkça görülebilen bir tehdit barındırır. Hem argo bir ifade olarak küçümsene içeren *lan* sözcüğü hem de *kemiklerini kırma* tehdidi iletişim gerçekleştiği anda konuşurun hiyerarşik olarak üstte olduğuna inandığını gösterir. Bu yüzden (17)'teki *gel-* talebi bir rica ya da yalvarma değil, emir niteliğindedir ve konuşucunun bakış açısından eyleyiciye reddetme şansı vermez. Elbette konuşur hiyerarşik üstünlük konusunda yanılıyor olabilir, *kemiklerini kırma* konusunda yeterli güce sahip olmayabilir ya da blöf yapıyor olabilir. İnsan ilişkilerinin doğal sonuçları olan bu gibi durumlar başka bir tartışmanın konusudur ve (13)'ün dilsel emir niteliğini değiştirmez.

Emir kip ekleri olarak adlandırılan -Ø (-gII), -Uñ, -sUn ve -sUnlar ekleri fiillerin olumsuz şekillerine gelip olumsuz emir tümceleri yapabilir. Böyle tümceler izin kipliğinin olumsuz şekli ile de yakın ilişki içindedir. Emir kipliğinin olumsuzluğu ve izin kipliğinin olumsuzluğu arasındaki semantik - pragmatik farkın ilgili fiilde işaretlenen olayın başlamış olmasına ya da olmamasına göre değişiklik gösterdiğini düşünüyoruz:

Evrakları düzenlemekte olan görevliye:

(19) Evraklara dokunma!

Evraklara dokunmayan görevliye:

(20) Evraklara dokunma!

Yasaklama kodlayan kimi kiplik işaretleyicilerin, *herhangi işin sonlandırılmasını* ifade eden fiillerden gelişmesi dünya dillerinde yaygın görülen bir eğilimdir (Aikenvald ve Dixon 2017:31). Türkçede de kes-, bırak- gibi bazı fiiller bu gelişime uygun şekilde kiplik işaretleyici olarak görülürler:

Evrakları düzenlemekte olan görevliye:

(21) Evraklara dokunmayı bırak!

Yukarıdaki örneklerden (19) ve (21) yakın işlevdedir. Bunlar birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak (20) ve (21)'in birbirinin yerine kullanılması uygun olmayacaktır. Evraklara dokunmayan bir görevliye (21)'nin söylenmesi garip karşılanır ve muhtemelen “Dokunmuyorum zaten” gibi bir itiraz doğuracaktır. Peki (21), (19) ile eşdeğer görünürken (20) ile neden eşdeğer görünmez? Bu durum (19) ve (20)'yi birbirinden farklı yapar mı? (21)'in (19)'la eşdeğer olup (20) ile eşdeğer olmamasının sebebi Türkçede kes-, bırak- gibi kiplik işaretleyicilerin yalnızca devam etmekte olan olayları durdurmak için kullanılabilmesidir. Bunlar henüz başlamamış olayları yasaklamak için kullanılmazlar. Bu yüzden asıl öncelikleri yasaklamak değil, devam etmekte olan işin sonlandırılmasını emretmektir. Varsa, yasaklama görevleri bu emrin sonucu olarak devam etmekte olan olayın sonlanmasının ardından ortaya çıkar (Boella ve Torre 2003:112).

Öyleyse (19) yapılan işin hemen durdurulması için verilen bir emirdir ve diğer emirlerden çok farklı değildir. Böyle emirler fiilin olumsuz şekli kullanılmadan bırak-, kes-, dur- gibi anlamca olumlu fiillerin kullanılması ile de işaretlenebilir. Oysa (20), *evraklara dokunma-* işinin gerçekleştirilmesi için iznin yokluğunu ifade eder. Bir başka deyişle *yasaklamadır*. Bu yüzden bu çalışmada, devam etmekte olan olayların durdurulmasını isteyen sözceler emir kipliği kategorisinde, henüz başlamamış olayları yasaklayan ifadeler izin kipliği kategorisinde değerlendirilmiştir (bkz. 2.4. İzin Kipliği).

Bazı eylemler doğası gereği emir yoluyla gerçekleştirilmeye uygun değildir (Usta 2013:25, Aikhenvald ve Dixon 2010:21). Bunlar eyleyicinin kontrolünde olmayan, onun kapasitesini aşan ve gerçekleştirilmesi eyleyici için akıl dışı olan eylemler olabilir. Birisine uzaması, üşümesi, acıkması ya da kanatlanıp emredilemez. Gerçi Türkçede böyle eylemleri işaretleyen fiil kök ve gövdelerinin emir kipi ekleriyle ya da emir ifade eden diğer stratejilerle birlikte kullanılmasına engel olacak herhangi bir dil bilgisi kısıtlaması yoktur. Türkçede akla gelebilecek tüm fiil kök ve gövdeleri emir işaretleyen unsurlarla çekimlenebilir:

(22) Hemen kanatlan ve uç!

(23) Ben size savaşmayı değil ölmeyi emrediyorum!

Bu örnekte (22) dil bilgisi olarak kabul edilebilir bir tümcedir. Buna rağmen günlük hayatta karşılaşılamayacak tümcedir. Belki yalnızca masalarda görülür. Bu yüzden özel bağlamından koparıldığında kulağa garip gelecektir.

(23) ise görünenin aksine bir taarruz emridir. Eyleyici konumundaki askerler düşmana taarruz etmek yerine buldukları noktada kendilerini vurup öldürseler sözcenin işaretlediği emri yerine getirmiş olmazlar, konuşurun onlardan beklentisi de bu değildir. Onlardan beklenen taarruz işini her türlü olumsuz koşulda ne pahasına olursa olsun sürdürmeleridir. Ölmeyi emretmek, ne pahasına olursa olsun savaşmayı emretmenin çarpıcı bir yoludur.

Emir ifade eden sözlerin doğruluk değeri yoktur yani bu sözler doğru/yanlış olarak değerlendirilemezler (Condoravdi ve Lauer 2012:43).

(24) -Ödevleri yarına tamamlayın!

-#Bu doğru değil, ödevleri yarına tamamlamayalım.

(25) Size köprüyü ele geçirmenizi emrediyorum!

-#Bu doğru değil, bize köprüyü ele geçirmemizi emretmiyorsun.

Emirle ifade edilen sözlerin yalan olması semantik olarak mümkün değildir.

2.1.2. Eski Anadolu Türkçesinde Emir Kipliğinin İşaretlenmesi

2.1.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

2.1.2.1.1. -Ø

Dil bilgisi kitaplarında emir kipi başlığı altında ikinci teklik kişi emir eki olarak görülen kategori, fiil kök ya da gövdesinin yalın hali ile kullanılmasından ibarettir (Sarıkaya 2009:145, Johanson 2020:670). Dünya dillerinin çoğunda ikinci şahsa yönelen emirlerin bu şekilde işaretlenmesi eğilimi görülür (Bybee vd., 1994:211, Aikenvald ve Dixon, 2017:5, Johanson 2020:670). Bunun sebebi, başkasına bir şey yaptırma ihtiyacının insanlığın ilk zamanlarından beri dilin öncelikli işlevleri arasında bulunması olabilir. İkinci kişilere yönelik emir ifadelerinin kullanım sıklığı, en az çaba yasası kapsamında dil bilgisi unsurlarını erozyona uğratmış ya da en başından böyle kurulmalarını sağlamış olabilir (Doğan,

2020:385). Bazı araştırmacılar bu fenomeni yüzey yapıda görünmeyen ancak dilin işleyişinde rol aldığı varsayılan ve sıfır biçimbirim olarak adlandırılan bir unsurun varlığı ile açıklar. Sıfır biçimbirim -Ø ile işaretlenir.

Taradığımız metinlerde birinci tip emir işaretleyen asıl unsurdur.

“yā bende saña namāz buyurdum künden küne oruç buyurdum yıldan yıla künde biş namāz buyurdum *تمسون فسبحان الله جين* yılda otuz kün oruç buyurdum *ايا ما معدودات* **künde biş namāz kıl benim birle rāz kıl** *الم صای يناجلى* ” (BH 37b/3-7)

“Günde beş vakit namaz kıl. Benimle sırlaş.”

“*mere kavat oğlı kavat saña düşer mi baña bunuñ kibi söz söylemek gel mere kavat menüm yayımı çek yoksa şimdi boynun uraram*” (DK 108/7)

“Gel mere kavat, yayımı çek yoksa şimdi boynunu vururum.”

“*Ḳavat men bu işi tuysam saña böyle gelür mi-y-idüm. Aldayuban er tutmaq `avrat işidür. `Avratuñdan mı öğrendüñ sen bu işi a kavat didi. Aruz aydur: **Mere herze merze söyleme kanuña şuşanma gel and iç didi***” (DK 297/7)

“Boş konuşma, kanına susama, gel, ant iç.”

“*düşte gördi ol yūsuf peygāmberi söyler aña **karşu çık tiz gel beri***” (YZ 271)

“Hemen bu tarafa gel, beni karşıla.”

“*harirci eyitdi: zihī nesne buldum eve bekci olurmuş didi. alub āni eve götürdü. `avratına eyitti: **bu kuşu hōş dut, gey sakla** ki bu kuş*

*evde ne görse baña eydivirür. ‘avrat eyitdi: nemüz gözede didi, illā
korğdı.’* (MN 35b/1-4)

“Bu kuşu hoş tut, iyi bak.”

2.1.2.1.1.1. -gII

Yalnızca ikinci teklik kişide görülen ve tümcenin anlamını emir yönünden güçlendirdiği düşünülen -gII aslında bir pekiştirme morfemidir (Caferoğlu 1971:1, Sertkaya 1996:135, Ercilasun 2006:774, Johanson 2020:676). ET döneminden itibaren takip edilebilen ekin kökeni ve öncesindeki gelişme seyri belli değildir. Yazılı kaynaklarla dilin taranabildiği dönemden önce var olan bir pekiştirme edatından ekleşmiş olabilir (Üstüner 2003:112). İstek, dilek, dua ve tavsiye gibi anlam alanları yanında temel işlevi emir bildirmektir (Gülsevin 2002:44, Somuncu 2019:59).

*“‘Azrā’ile buyruk eyledi kim yā ‘Azrā’ül var, dahı delü kāvatuñ
gözine görüñgil, beñzini sarartğul didi, cānını hırlatğul alğul didi”*
(DK 157/1)

“Ya Azrail git deli kavatın gözüne görün, benzini sarart, canını hırlat al.”

*“yā Âdem sen cüftün ile birle uçmağda durğul, Yā Nūh sen kemiden
selāmet ingil, Yā İbrāhīm sen bu sözden döngil, Yā Mūsī sen mini
‘ālem Tanrısın bilgil, Yā Zekerıyyā Yahyāyı sana muştuladık
sevingil, Yā Yahyā sen dīnüñ kavī dutğul, Yā Davūd, seni seni yir
yüzünde halīfe kılduk ‘adl kılğıl, Yā ‘İsī seni dördünçi kat köge
çıkarduk tesbīh kılğıl”* (BH 40a/5-13)

“Ya Âdem, sen eşin ile birlikte cennette dur. Ya Nuh, sen gemiden selamtle in. Ya İbrahim, sen bu sözden vazgeç. Ya Musa, sen beni alemin Tanrısı bil. Ya Zekeriya, sana Yahya’yı müjdeledik, sevin. Ya Yahya, sen dinini güçlü tut. Ya Davut, seni yer yüzüne halife yaptık, adaletle yönet. Ya İsa seni dördüncü kata çıkardık tesbih kıl.”

*“şaldılar yūsufi tiz bir kuyuya
imdi eşit n’édiler aña uya*

*geldi ŧem ‘ün yūsufi urdı yüze
tīz çıkargül tonuñı vergil bize*

*yūsuf eydür āna éy katı yürek
ölürem tonı koy kefen gerek” (YZ 95-96)*

“Çabuk çıkar kıyafetlerini bize ver!”

2.1.2.1.2. -(U)ñ

İkinci teklik kişi emir eki -(U)ñ hem ikinci teklik kişiye hem ikinci çokluk kişiye yönelen buyrum tümceleri yapar (Gülsevin 2002:36). -(U)ñ İkinci teklik kişiye yöneldiğinde buyurum nezaket de işaretler (Johanson 2020:673). Emir anlam alanı nezaket işaretleme gerektirmeyeceğinden -(U)ñ ekinin ikinci kişiye yönelen örneklerinin emir ifade ederek emir kipliği kodlaması beklenmez (Kamacı Gencer 2020:126). Taranan metinlerde bu duruma bağlı olarak -(U)ñ ekinin ikinci çokluk kişiye yönelen emirler işaretlediği tespit edilmiştir:

*“Yā ferīŧtelerüm minüm bu üyründü ķullarumñı ‘arŧ kölgesine
iltün kim ‘Araŧāt halkı bitilerin okıyınça ħisābların birince ve
‘amelleri terāzūya dartılınca bılar anda dursunlar dūnyā arnuğından
diñlesünler” (BH 27b/13)*

“Ya ferīŧtelerim, benim bu seçilmiş kullarımı gök gölgesine götürün.”

*“yūsuf emr étdi buları bağladur
öldürüñ dér ķamusını ağladur*

*ağaca asuñ buları kim öle
yalvardılar ķamusı zārī ķıla” (YZ 1307-1308)*

“Öldürün. Bunları ağaca asın.”

*“Ĥanlar ĥanı Ĥan Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerün
ķonuklar-idi. Gine toy idüb atdan aygır deveden buğra ķoyundan ķoç
ķırdurmuş-idi. Bir yire ağ otağ bir yire ķara otağ ķurdurmuş-idi.*

Kimüñ ki oğlı kıızı yok ƙara otağa konduruñ, ƙara kiçe altına döşeñ, ƙara ƙoyun yahnisından öñine getürüñ, yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş idi. Oğlı olanı ağ otağa kıızı olanı kıızıl otağa konduruñ, oğlı kıızı olmayanı Allah Ta‘āla ƙarğayuptur biz dahı ƙarğaruz bellü bilsün dimiş idi.” (DK 10/6-13)

“Oğlu kıızı olmayanı kara otağa yerleştirin, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyun yahnisinden getirin. Oğlu olanı ak otağa, kıızı olanı kıızıl otağa yerleştirin.”

*“Delü Dumrul aydur: Mere al kanatlu ‘Azrā’ il sen-misin didi. Evet menem didi. Bu yahşı yigitlerüñ canını sen mi alursın didi. Evet men aluram didi. Delü Dumrul aydur: **Mere ƙapucular ƙapuyı kapañ** didi.”* (DK 158/11-159/3)

“Ey kapıcılar, kapıyı kapatın.”

*“Halka mâl üleşdüren kişi henüz
Korkudadur kim kaçan iş ola uz*

*Halk mâlını kim iltür bir görün
Kesüñ elini dahı boynın uruñ*

*Kamu assıdan kim eyledüñ ziyân
Mazleme boynuñda kalmışdur hemân”* (MT 3607-3609)

“Elini kesin ve boynunu vurun.”

2.1.2.1.3. -sUn

Üçüncü teklik kişi emir eki -sUn üçüncü teklik şahsa yönelen ikinci tip emirler yapar. Bu emirler buyurucu ve eyleyici dışında emri buyurucudan ileticiye taşıyacak bir aracı barındırır. Bu aracı sözcenin dinleyicisi konumundadır. Üçüncü teklik kişiye yönelen -sUn gibi yapılar dolaylı doğası nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından emir kategorisinde değerlendirilmez, dilek ile ilişkilendirilir (Lyons 1977:744).

“*Kāfir aydur: Kazanuñ kapulu dervendde on biñ koyunu vardur, şol koyunları dañı götürsek Kazana ulu hayf ider-idük didi. Şökli Melik aydur: **Altı yüz kâfir varsun koyunu getürsün** didi.*” (DK 39/6-9)

“Altı yüz kafir gitsin, koyunları getirsin.”

“*pāzişāh eyitdi: girçekdür. Nevhara bu töhmetden arıdur ammā āni göricek gönlüm ürker, şohbeti baña ağır gelür. **aña birez māl virüñ ayruq yire varsun** didi.*” (MN 12a/2-4)

“Ona biraz mal verin, başka yere gitsin.”

2.1.2.1.4. -sUnlAr

Üçüncü kişi emir ekinin çokluk şekli -sUnlAr birden fazla kişiye, grup ve topluluklara yönelen ikinci tip emirler işaretlemektedir:

“*Meger kâfirüñ cāsusu var-idi, gelüp teküre aydur: Oğuzdan bir delü yigit geldi, ilkıçıları öldürdi yundlar ürkitdi, getirüp koruya koydı. Tekür aydur: **Yaraqlu altmış adam seçüñ varsunlar tutup getürsünler** didi. Altmış yaraqlu adam seçdiler. Vardılar nagāhandan altmış demür tonlu kâfir oğlanuñ üzerine geldiler.*” (DK 263/10-264/2)

“Techizatlı altmış adam seçin, gitsinler, tutup getirsinler.”

2.1.2.1.5. -sAnA

-sA ekinden -A enklitiği ile genişleyen yapının emir kategorisi ile ilişkisi konusunda araştırmacılar arasında fikir birliği görülür (Kornflit 1997:371, Bulak 2011:32, Benzer, 2010:135, Aslan Demir 2008:65, Rentzsch 2011b:63, Usta 2014:38). Taranan metinlerde ekin bu işleve paralel emir kipliği işaretleyicisi olduğu görülmüştür:

“*Günlerde bir gün Yigenek oturup bigler ile şohbet ider-iken Kara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi. Bir birine söz atışdılar.*”

*Budak aydur: Bunda laf urub nidersin, çünki er dilersin varub
babañi çursaña ne, on altı yıldur tutsağdur didi.*” (DK 204/5-9)

“Burada laf edip ne yapacaksın? Eerlerle yarışmak istersen babanı kurtar, on altı yıldır tutsaktır.”

*‘Ömre durmak yok-durur bunda dahi
Uşbu ‘ilmi kendü cismüñde ohi*

*Kendü halüñ ma‘nisidür baksaña
Ayrugı gör görmez-iseñ bak saña* (GN 4690-4691)

“Kendi halinin manasıdır bak!”

2.1.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

2.1.2.2.1. buyur-

Buyurmak sözcüğünün TS’de emir anlam alanına giren karşılığı “1. Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin bir dille söylemek, emretmek” olarak verilmiştir (2011:420). ÖTS’de EAT dönemi karşılığı da aynı şekilde “1. Bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını bildirmek, emretmek.” olarak açıklanmıştır (2017:876). Buyur- fiilinin taranan metinlerde kendisine bağlanan önermeyi doğrudan emir olarak işaretleyen bir kiplik fiil olarak görülmektedir:

*“yā bende saña namāz buyurdum künden küne oruç buyurdum
yıldan yıla künde biş namāz buyurdum يتمسون فسبحان الله جين *yilda otuz*
kün oruç buyurdum ايا ما معدودات *künde biş namāz kıl benim birle*
rāz kıl الم صاي يناجلى *yilda bir ay oruç dutğıl andan maña niyā kılğıl*”
(BH 37b/3-7)*

“Ey kulum, sana günden güne beş vakit namaz buyurdum, yıldan yıla oruç buyurdum. Günde beş vakit namaz buyurdum, yilda otuz gün oruç buyurdum. Günde beş vakit namaz kıl ve benimle sırdaş ol. Yilda bir ay oruç tut ve bana yalvar.”

“Bir dñn Ya`küb Yūsufi dñşñnde kōrdi kim kelip eve kirür erdi. Aydısar erdi: Yūsufum! Cebrā`il sözün andı kim “**Taḡrı saḡa buyurmas anuḡ adın ayıtma.**” Aḡzın yumdı.” (BH 100b/1)

“Tanrı sana buyurmaz onun adını söyleme!”

2.1.2.2.2. buyruk

Buyruk TS’de “1. Belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, buyuru, emir, ferman.” olarak açıklanmıştır (2011:419). Taranan metinlerde eklemlediği önermeyi emir olarak işaretlediği görülmektedir:

“Āzīne küni namāza barmaḡ buyruk birle durur namāzdan daḡılmaḡ daḡı buyruk birle durur” (BH 59a/7-8)

“Cuma günü namaza varmak buyrukladır, namazdan daḡılmak da buyrukladır.”

“rūmuñ issi kayşer eytti bir ere
buyruḡum tut mışra varḡıl éy yara

mışr kavminüñ bākīsine ḡıl selām
söyleḡil benden aña birḡaç kelām” (YZ 618-619)

“Ey yardımcı buyruḡumu tut ve Mısıra git. Mısır halkıma selam ver ve sözlerimi ilet.”

2.1.2.2.2.1. buyruk ol-

“Egrek aydur: Ḳanı ol delü yigit? Iraḡdan gösterdiler. Egrek aydur: Gelüñ varalum didi, tatalum. Kāfirler aydur: **Tekürden buyruk saña oldı sen var.**” (DK 266/3-6)

“Tekfur sana emretti, sen git.”

2.1.2.2.3. dīle-

Dilemek TS’de “Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat” olarak verilmiştir (2011:665). Taradığımız metinlerde daha çok isteme kipliği (bkz. 2.2.2.2.2. dile-) ve üstlenme kipliği (bkz. 3.2.2.2.2. dile-) işaretleyicisi olarak görülen dile- fiilinin az sayıda örnekte hiyerarşik olarak üstte bulunan bir buyurucudan altta bulunan bir eyleyiciye yönelen talepleri içeren emirler işaretlediği de tespit edilmiştir:

“Dembeden arslan anuñ hālin ta‘accüb idüb eydürdi: ‘aceb bu miskīn cānavar neye uğradı ki. ve anuñ bir qarğa vezīri varıdı. aña şordı ki bu miskīn deve neden şöyle oldu ki dilerem anuñ hālin baña bildiresin” (MN 56b/14-57a/3)

“Bu devenin neden böyle olduğunu bana bildirmeni dilerim.”

2.1.2.2.4. emir

Arapça kökenli emir sözcüğü TS’de “1. Buyruk, komut, talimat, ferman.” olarak açıklanmıştır (2011:739). Taranan metinlerde ilgili önermeyi emir olarak işaretlediği görülmektedir:

*“Didi elbette imamet eylesün
Ebu Bekir emrüne riayet eylesün”* (VN 577)

“Ebu Bekir emrime uyup imamlık yapsın.”

2.1.2.2.5. tīz

Tez sözcüğü ÖTS’de zarf olarak “4. Hızlı, çabuk, acele.” olarak açıklanmıştır. Derhal harekete geçilmesini istemesi, eyleyicinin seçme şansını zaman yönünden de kısıtlıyor olması nedeniyle (Aslan Demir 2008:86) istek ifade eden tümcelerde emir anlamını pekiştirdiği söylenebilir. Taranan metinlerde bu işleve uygun örnekler görülmüştür:

“Pes arslan kaçan kim ol sözi ol tavşandan işitdi duru geldi ve eyitti:
Tîz gel anı baña göster. Tavşan ileri geldi arslanuñ önüne düşdi
 arslanı alup bir kuyu üzerine ilette.” (KD SL 38b/3-5)

“Çabuk gel onu bana göster.”

“Ol saburlu pâdişâh gör n’eyledi
 Şol sa’atda Cibril’e emr eyledi

Eytdi var bir balıg al tîz gel yene
 Balıgı dut bu la ‘înüñ okına” (GN 4063-4064)

“Git, bir balık al gel hemen yine.”

“yukarudan ün geldi hâlünü bil
in atuñdan tîz çalaba secde kıl
 atdan indi secdeye koydı başun
 tevbe kıldı çok akıttı göz yaşın” (YZ 297-298)

“Atından in, hemen Tanrı’ya secde et.”

“illa **tîz ir katına giçlenmegil**
işbu didüklerümi aña digil” (MT 3422)

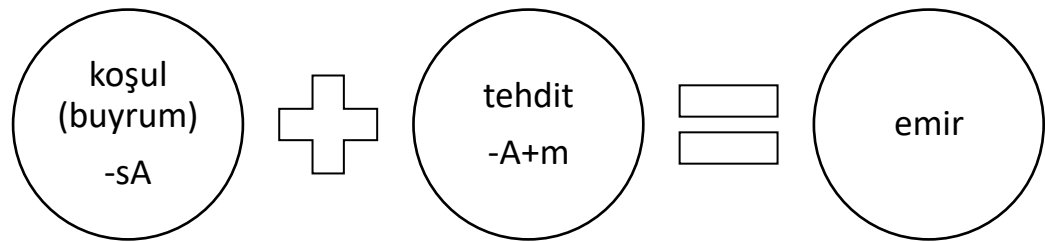
“Bir çağırdı Şeyh’e karşı haşm-ıla
 Eytdi **tîz dut el götür hak’dan dile”** (GN 4425)

Çalışma sırasında taranan metinlerde tanıklanmamış olsa da tiz ile aynı anlam alanına giren derhal, hemen, tizcek, tizrek gibi sözcüklerin de zarf olarak emir anlamını pekiştirmekte kullanılması beklenebilir.

2.1.2.3. Analitik Yapılar

2.1.2.3.1. (-sA) ... (-(y)A)

Dil bilgisi kitaplarımızda tasarlama kiplerinden dilek-şart kipi başlığı altında değerlendirilen -sA ekinin şart ve dilek işlevi birbirine yakındır (Gülsevin 2002:36, Göksel ve Kerslake 2005: 124). Sözcüde (-sA) ... (-(y)A) dizilimi iki parçadan oluşmaktadır. İlk parçası eyleyiciyi bağlayan bir olayı işaret eden koşullu olayı ikinci parçası ise eyleyicinin bu koşulu yerine getirmemesi durumunda karşılaşıacağı tehdit unsurunu gösterir.

Şekil 8 (-sA) ... (-(y)A+m) diziliminin emir işaretlemesi

Taranan metinlerde bu ilişkiye bağlı olarak eyleyici üzerinde emir yükümlülüğü oluşturan analitik yapılar tespit edilmiştir:

“Yohsa yolda eglenür olur-ısañ

Yâ biraz geç varuban gelür-ıseñ

Tañrı hakkıyçun ki seni öldürem

Kanuñ-ıla işbu şehri tolduram” (MT 3523-3524)

“Yoksa yolda oyalanırsan, ya da biraz geç gidip gelersen Tanrı hakkı için seni öldüreyim, bu şehri kanın ile doldurayım.”

“Begüñüz benüm sözüm dutmaz-ısa

Ben buyurdugum işi itmez-ise

Kendüzini ben aña key bildürem

Sizi dahı anı dahı öldürem” (MT 111-112)

“Beyiniz benim sözümü dinlemezse, benim buyurduğum işi yapmazsa, ben kendimi ona iyice bildireyim, sizi de onu da öldüreyim.”

*“Ve iş şuña irdi ki bir biñara kaşd eyledüñ kim ol benüm aduma mensübdur ve çeriyi anda iletüñ ve anuñ suyunu bulatduñ. İmdi uşbu haberile uş uyardum. **Eger kendüzüñe gelüp bu işden durursañ durduñ yoksa varavan gözlerüni çıkaran zārılığa seni depeleveven.**” (KD SL 105a/7-11)*

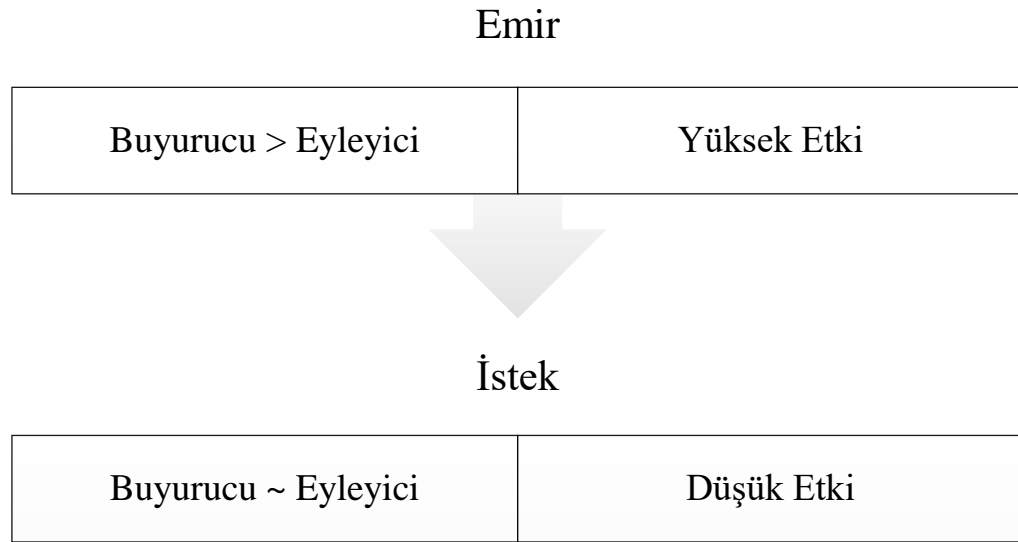
“Eğer kendine gelip durursan durdun, yoksa gelir gözlerini çıkarırım.”

2.2. İstek Kipliği

2.2.1. İstek Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı

İstek, ÖTS’de “1. Bir şeye karşı duyulan eğilim; arzu; istenç; ihtiyar; iradet. 2. Yerine getirilmesi için başkasından istenilen şey; talep; rica” olarak açıklanmıştır (2017:2797). Buyurucu tarafından eyleyicinin davranışlarını iletişim ortamı içinde etkilemeyi amaçlayan kipliklerden biri olan isteme kipliği bu tanımlardan ikincisi ile ilgilidir. İsteme kipliği, çalışma kurgumuzda bulunan ve benzer kiplik tanımları olan emir ve yalvarma kipliklerinden, buyurucu ve eyleyici arasındaki iktidar farkı ve istenilen olayı dayatma araçlarının farklılığı ile ayrılır. Çok sayıda araştırmacı yükümlülük kipliğini istek anlamı ile de ilişkili görür (Kerimoğlu 2008:93).

İstek kipliğinde konuşur ve dinleyici hiyerarşik olarak denk ya da birbirine daha yakındır. Bu haliyle istek anlam alanı emir ve yalvarma anlam alanlarının arasında kalan bir derecelendirmeyi kapsar. Emir kipliğinde konuşur hiyerarşik olarak dinleyiciden üstündür. Bu üstünlüğe dayalı olarak istediği olayı dinleyiciye dayatacak güç enstrümanlarına ve bu güçten doğan tehdit unsuruna sahiptir (bkz. 2.1.1. Emir Kipliğinin Semantik-Pragmatik Kapsamı). İsteme kipliğinde konuşur ve dinleyicinin hiyerarşik olarak birbirine yakın olması, konuşurun güç kullanarak gerçekleşmesini istediği olayı dinleyiciye dayatması imkanını vermez (Aslan Demir 2008:94). Ancak isteme kipliğinde konuşur, yalvarma anlam alanında olduğu gibi tüm imkanlardan yoksun da sayılmaz. Sosyo-kültürel bağlar ve karşılıklı çıkar ilişkileri gibi etkenler konuşura eyleyiciyi etkileyecek bazı araçlar verir. Bu araçlar emir kipliğindeki tehdit unsuru kadar güçlü ve kesin değildir. Konuşur eyleyicinin tercih edilen olası dünyayı gerçekleştirmesini emirde olduğu kadar yüksek kararlılıkla beklemez. Bu yüzden istek kipliğinin etkisi emirden düşük ancak yalvarmadan yüksektir.

Şekil 9 Emir ve istek kipliğinde hiyerarşik ilişki

İstek kipliği, emir ve yalvarma kipliğinde olduğu gibi yalnızca ikinci ve üçüncü kişilere yönelir. Emir ve yalvarma kipliğinde olduğu gibi ikinci kişilere yönelen isteklerin gerçekleştirilmesi doğrudan konuşurdan istenirken, üçüncü kişilere yönelen istekler ise gerçekleşmesi istenen olayı eyleyiciye konuşur üzerinden iletir. Konuşur bu durumda aracı rolündedir.

- (1) Önündeki kalemi bana uzatır mısın?
- (2) Burası çok sıcak oldu, rica ediyorum şu pencereleri açsınlar.

Yukarıdaki örneklerden (1)'de buyurucu konumundaki konuşur, dinleyici konumundaki eyleyiciden kalemi uzatmasını istemektedir. (2)'de ise pencerelerin açılması olayı üçüncü çokluk kişiden istenmektedir. Dinleyici burada isteği, pencereyi açacak olan kişilere iletme görevinde bulunan bir aracıdır.

Üçüncü kişilere yönelen ancak konuşurun aracı olamayacağı olayları işaretleyen istekler de olabilir.

- (3) Ne olur yağmur yağsın artık!

Yukarıdaki örnekte konuşurun yağmur yağması olayının gerçekleşmesini istediği ortadadır. Ancak bunu isteyebileceği otorite herhangi birisi değil, Tanrı ya da şans, talih,

karma gibi metafizik varlıklardır. Böyle bir istekte dinleyicinin aracı rolü taşıması söz konusu olamayacağı gibi herhangi bir yükümlülük ilişkisinin varlığından da bahsedilemez. (3)'e benzer sözceler dilek kipliği başlığı altında, içedim kipliğinin bir parçası olarak incelenecektir (bkz. 3.1. Dilek Kipliği).

Aslan Demir, birinci kişide görülen istek çekiminin eyleyicinin kendisine dair iç ve dış koşullarla ilgili olduğunu söyler ve içedim kipliği içinde değerlendirir (2008:96)

(4) Yarın erkenden kalkıp nüfus dairesine gideyim.

Burada (4) konuşurun herhangi bir kişiye yönelen isteğini ifade etmez. Sözcede yer alan *sabah erkenden kalkıp nüfus dairesine gitme* olayı dinleyiciye ya da üçüncü kişiye yönelen bir istek işaretlemez. (4) konuşurun *sabah erkenden kalkıp nüfus dairesine gitme* olayını gerçekleştirmeye niyet ettiğini, bu olayı gerçekleştirmeyi üstlendiği beyan ettiği bir sözcüdür. Konuşur dışındaki kişilere yönelmemesi ve bu kişiler üzerinde isteğe dayalı bir yükümlülük oluşturmaması sebebiyle (4) gibi örnekler bu çalışmada yükümlülük kapsamında değerlendirilen istek kipliği kurgusunda değil içedim kipliği kapsamında değerlendirilen üstlenme kipliği kapsamında incelenecektir (bkz. 3.2. Üstlenme Kipliği).

İstek kipliğinin söylem gücünün emir kadar yüksek olmaması, tercih edilen olası dünyanın eyleyiciye dayatılamaması, eyleyicinin ikna edilmesinin gerekmesi rica kipliğinin işaretlenmesine de yansır. Emir kipliğinin aksine istek kipliğinde konuşur karşısındakine gerçekleşmesini istediği olayı dayatacak otoriteden yoksundur. Emir semantiğinin aksine istek semantiğinde konuşurun talebi direnişle karşılaşabilir (Craven ve Potter 2010:438, Aslan Demir 2008:94). Bu direnişle mücadele etmek için insanlar sosyal iletişim ortamı içinde otoritelerini çeşitli müzakere araçlarına başvurarak genişletmeye çalışabilir (Stevanovic ve Perakyla 2012:299). Müzakere unsurunun varlığı isteme kipliği ile yalvarma kipliği arasındaki temel pragmatik farklardan birisidir. Konuşur, emir kipliğinde müzakereye ihtiyaç duymaz, yalvarma kipliğinde ise elinde müzakere edebileceği gerçekçi unsurlardan yoksundur.

Şekil 10 Müzakere ve istek ilişkisi

Müzakere karşılıklı anlaşmaya dayalı bir iletişim ve karar verme sürecidir (Schoop 2021:163). Müzakerede üstlenme önemli bir bileşendir (Schegloff 2007:6).

(5) Sana ne söylediklerini anlat ben de bildiklerimi sana anlatayım.

Bu sözce iki parçadan oluşmaktadır. *Sana ne söylediklerini anlat* bir buyrum ifade eder ve konuşurdan ilgili şeyin anlatılmasını ister. *Ben de sana bildiklerimi anlatayım* ise koşullu üstlenme ifade eder. (5)'de müzakere ifade eden koşullu üstlenme parçası buyrum işaretleyen parça ile koordinasyon içinde sözceyi emir ve yalvarma kipliğinden ayırır ve istek kipliği olarak kodlar.

Nezaket çoğunlukla bir sonuca ulaşmak gayesi ile insan ilişkilerini çeşitli kültürel norm ve değerlere dayalı prensipler etrafında düzenleyen insan davranışları olarak tanımlanır ve insan ilişkilerinde hem dil içi hem dil dışı görülebilir (Haverkate 1988:385). Dil dışı nezaket, birisine kapı açmak, yürümekte zorlanan insanların koluna girmek, birisi görmezden gelmemek gibi hareketleri içerir. Dil içi nezaket ise nezaket kodlayan söz eylemlerle ilgilidir. Nezaketi sözce düzeyinde kuramsallaştıran nezaket teorisi dilin saygı gösterme, caydırma ve diğerlerinin hareketlerini etkileme bağlamında nasıl kullanıldığıyla ilgilenir. Nezaket teorisi kişinin korumak isteyeceği sosyal görüntüsünü oluşturan bir "yüz" kavramı üzerine kuruludur (Brown ve Levinson 1978:87). Brown ve Levinson'a göre bu sosyal yüz ikiye ayrılır: pozitif yüz (sevilme ve kabullenilme isteği) ve negatif yüz (baskı, yükümlülük ve müdahaleden bağımsız olma isteği). Pozitif yüz kişinin sevilme ve kabullenilme isteği ile, negatif yüz ise baskı, yükümlülük ve müdahaleden bağımsız olma isteği ile ilişkilidir. İletişim sırasında dil kullanımı bu yüzlere yönelerek ya da tehdit ederek sosyal

Nezaket evrenseldir. Her toplumda nezaket gerektiren çeşitli sosyal durumlar ve nezaket işaretlemenin çeşitli yolları vardır. Bunlar toplumdaki topluma değişebilir. Bazı toplumlarda nezaket kodlamayı gerektirecek durumlar diğerinde nezaket kodlamayı gerektirmez. Kimi topluluklar dillerinde saygı işaretleyen zamirler üzerinden nezaket kodlarken kimi topluluklar daha çok “teşekkürler”, “lütfen”, “rica ederim” gibi kalıp sözlerle nezaket işaretler (Da Silva 1976:361). Nezaket toplumsal sınıflara ya da bu sınıflar arasındaki bazı kategorik ilişkilere özel değildir. Bir topluluğun tüm üyeleri, hiyerarşik olarak kendilerinden yüksek ya da alçak olsun tüm diğer üyelere dil içi ya da dil dışı nezaket işletebilir lakin nezaket ifadesinin kimi karakteristik özellikleri hiyerarşik sınıf farkına göre değişiklik gösterebilir (Da Silva 1976:360). Örneğin sözü kısa tutmak sözce hiyerarşik olarak yukarıda olan birisinden aşağıda olan birisine yöneldiğinde nezaket yokluğu işaretlerken hiyerarşik aşağıda olan birisinden yukarıda olan birisine yöneldiğinde nezaket kodlayabilir.

- (6) Tuzu uzat.
- (7) Tuzu uzatır mısın?
- (8) Tuzu uzatabilir misin?
- (9) Tuzu uzatabilir misiniz?

Yukarıdaki örneklerin aynı talebi (tuzu uzat-) gittikçe daha nazik olacak şekilde işaretledikleri görülebilir. (6) açıkça emir işlevindedir. Emir kipliği eyleyiciye seçme şansı vermez. Eyleyiciye hareket alanı verilmemesi, baskı kurma yoluyla kılıcının pozitif yüzünü tehdit edecektir. Tehdit unsuru emir kipliğinin ayırt edici özelliklerindedir (Bkz. 2.1.1. Emir Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı). (7) ile birlikte talebin soru şeklinde ifade edildiği görülür. Soru şeklindeki talepler konuşur tarafından eyleyiciye bir çıkış yolu vererek yüzünü tehdit etmeyeceğinden nezaket stratejisinin bir parçası olarak görülür (Brown ve Levinson, 1978:132). (8) talebe soru yanında olasılık kodlaması da ekleyerek nezaket unsurunu güçlendirmektedir. (9)’da ise soru ve olasılık kodlamasına kişi ekindeki değişiklik eşlik eder. İkinci teklif kişiye seslenirken ikinci çokluk kişinin işaretlenmesinin saygı kodlaması dünya dillerinde yaygın görülen bir eğilimdir (Brown ve Levinson, 1978:198). Bunlara dayanarak nezaketin, sadece varlığı ve yokluğuna dayalı ikili bir sistem olarak değil, ihtiyaca göre önermeye farklı derecelerde eklenebilecek bir ölçek olduğu söylenebilir. Nezaket ifadesinin derecesi sözün kiplik değerini etkileyecektir.

Nezaket bağlama bağlıdır. Hiçbir sözce kendi başına nazik olamaz. Nazik sayılması için iletişim ortamında bazı ön koşulların karşılanması gerekir.

(10) Sigara içmediğiniz için teşekkür ederiz.

Yukarıdaki örneklerden (11) bir nezaket stratejisi olan *barizlik* anlamı içerir. Ayrıca *teşekkür* nezaket kodlayan bir kiplik işaretleyicidir ancak bu (11) rica değil, yaptırımla karşılaşılabilecek bir yasal zorunluluktur olabilir. Öyleyse nezaket stratejileri uygun bağlamda emir gibi ifadeleri yumuşatmak için de kullanılabilir.

Nezaket işaretleyicileri sarkastik olarak da kullanılabilir (Searle 1975:65).

Yemeği geç kalan müşteriden garsona:

(26) Zahmet olmazsa bizim yemeğimizi de getirin.

(27)'de görülen *zahmet olmazsa* yapısını geç gelen bir yemeğe karşı sitem, sürecin hızlandırılması için bir talep işaretliyor olabilir. Nezaket stratejisi bu örnekte sarkastik olarak ilgili durumdan duyulan memnuniyetsizliği işaretlemektedir.

Rica anlam alanı ifade eden sözceler nezaket kodlayan kiplik işaretleyiciler barındırır (Johanson 2008:148, Aslan Demir 2013:62). Aslan Demir nezaket işaretleyen isteme yapılarını ayrı bir kategori olarak rica kipliği başlığı altında değerlendirmiştir. Nezaket unsuru buyurucu ve eyleyici arasındaki dengeyi sağlamaya çalışan bir sosyal müzakere olarak görülebileceğinden dolayı bu çalışmada istek kipliği altında değerlendirilecektir. Usta'nın Türkiye Türkçesinde emir kipliğine odaklanan çalışmasında da rica ve istek kipliklerini ayırmayan, benzer bir yaklaşım görülür (2013:62).

2.2.2. Eski Anadolu Türkçesinde İsteme Kipliğinin İşaretlenmesi

2.2.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

2.2.2.1.1. -Ø

Emir kip ekinin işlevlerinden birisi diğer kişilere yönelen ve gerçekleştirilmesi beklenen istekler ifade etmektir (Gülensoy 2002:44, Korkmaz 2003:596, Somuncu 2019:63) İkinci teklik kişi emir eki bu bağlamda ikinci kişiye yönelen istekleri işaretleyebilir.

“Kimi hatır sorar kimi bu yoldan

Kimi haccun kabul etsin yaradan

*Yarenler sordu bana ki **ne gördün***

***Hikayet eyle bize sen ki gördün**” (MŞ 16a/314-315)*

“Ne gördün, bize gördüklerini anlat.”

*“hoca eydür yūsufa **eytgil özün***

***bileyim bellü baña söyle sözün**”*

*hoca eydür **aduñ eyt bilem seni***

yūsuf eydür eydem añağıl beni” (YZ 390-391)

“Bana özünü söyle, sözünü söyle bileyim. Adını söyle bileyim seni.”

“Ve benüm göñlüme dağı böyle gelür kim uşbu sıçan bunca kuvveti

*ve yigeligi ve alblığı bir sebebden ötrü eyler. **Balta getür tã kim***

görelüm anuñ ininde zãhîre ve yardımlanası nesne var mı kim

anuñ kuvvetiyle bu çevüklige böyle ikdām eyler. Şoluk sã’at balta

getürdiler.” (KD SL 86b/10-13)

“Balta getir, ininde bu kuvvet ve bu çevikliği göstermesini sağlayacak bir erzak ve nesne var mı görelim.”

*“Vasf-ı hâl eydem saña işid cânım
Bu hikâyet hem seniñdür hem benüm*

*Senligi vü benligi ko bir yaña
Bir kulag ur diñle ne dirven saña” (GN 1083)*

“Canım, işit sana halimi anlatayım. Senliğı ve benliğı bir tarafa bırak, bir kulak ver, sana ne diyorum dinle.”

*“er didi öndin varam diridüñ
şimdi niçün ol sözi döndün koduñ*

*‘avrat eydür ol üçden birisin
kılmayınca varmazın sen bilesin*

*bu er eydür kim ol üç ne nesnedür
baña digil bileyüm kim nitedür*

*‘avrat eydür kâfir ol ya iç süci
ya bir adam öldürüp kılğıl güci*

*bu üçinden birisin kıl varayım
hiçmet idüp saña hoş yalvarayım” (FN 4008-4011)*

2.2.2.1.1.1. -gII

Pekiştirme eki -gII, -Ø eki ile paralel şekilde istek kipliğı işaretleyebilir. Taranan metinlerde tercih edilmesi konusunda belirgin bir işlevsel farklılık tespit edilmemiştir.

*“Ayda: Men bu şuvı satar-men. Ayıtğa: Ne bahāya birür-señ?
Ayıtğa: İki kelime söze birür-men. Ayıtğa: Ol ne söz durur? Ayıtğıl
كذب الرسول Peyğamber yalan söyledi digil, bu şuvı saña içüreyim.”
(BH 22b/21-23)*

“Peygamber yalan söyledi de, sana bu suyu içireyim.”

*“Fâtımatü’z-Zehrâ aydur: Yâ ‘Alî, Hasan arzusun diler hiç yarağun
yok mu kim Hasan arzusun alı biresin? Aydur: Yâ Zehrâ hiç yarağum
yok durur. Meger bargâ-men atağdan ödiñç dileye-men. Fâtımatü’z-
Zehrâ aydur: Atamdan nese ödiñç dilemegil, yoqlıkumuz aña
bildürmegil. Anuñ mübârek köñlin meşğül kılmağıl. Minüm iki
köñlegüm bar, birisin keyürmen, birisi eylağ durur. Anı satğıl anuñ
birle Hasan köñlin avutğıl.”* (BH 132a/12-16)

“Babamdan ödünç isteme, yokluğumuzu ona bildirme. Onun mübarek gönlünü meşgul etme. Benim iki gömleğim var, birini giyiyorum diğeri öyle duruyor. Onu sat, onunla Hasan’ın gönlünü avut.”

*“Şeyh öñinde cümle örü durdılar
Bir ogurda yüz yire indürdiler*

*Didiler kılğıl du‘â kim gelmesün
Gelüp uşbu mülki bizden almasun*

*Ol gelürse bunda halkı dirile
Kaht ola vü cümle yohsul kırıla”* (GN 4215)

“Dua et ki gelmesin, gelip bu mülkü bizden almasın”.

GN’den alınan tanıkta istek kipliği sözcenin *dua kılğıl* kısmına aittir. Sözcenin geri kalamı dilek kipliği kapsamında değerlendirilmelidir.

*“Bir zamândan soñra dilüñ bilegil
Atam anamdan beni hôt dileğil”* (MT 2950)

“Bir zamandan sonra dilini bile ve beni babamdan, annemden iste.”

2.2.2.1.2. -AlUm

-AlUm dil bilgisi kitaplarımızda birinci çokluk kişi emir ya da istek eki olarak görülür. -AlUm ekinin işaretlediği *biz* dinleyiciyi de kapsadığı durumlarda ona yönelen

istekler ifade edebilir. Bu istek ifadesi olayın birlikte gerçekleştirilmesine yönelik bir iştirak nüansı içerir (Arslan Demir 2008:104). Bu haliyle bir tür davet işaretleyicisi olarak da düşünülebilir. Taranan metinlerde bu bağlamda örnekleri tespit edilmiştir.

*“Ol bize yavlak yakın u fazlı bol
Biz irag andan hezârân sâle yol*

***Ne bu yola varmagı terk idelüm
Ne bu menzile yaluñuz gidelüm***

*Yoldaş oluñuz binüm-ile bile
Kim yaluñuz gidemezüz bu yola” (MT 72)*

“Bu yola gitmekten vazgeçmeyelim, bu hedefe yalnız gitmeyelim”

*“İşit imdi eyide bir hikayet
Resule vir işidicek salavat*

***Ki Tanrı evlerini yad edelüm
İşidenler canını şad idelüm” (MŞ 10a/181-182)***

“Tanrının evlerini yad edelim, dinleyenlerin canını şad edelim.”

***“gelün imdi mescidüme varalum
birbirümüzü toyınca görelim” (VN 583)***

“Gelin şimdi mescidime varalım, birbirimizi doyuncaya kadar görelim.”

***“Ol Çalab’uñ rahmetin zıkr idelüm
Virdügi ni‘metlere şükr idelüm” (GN 1403)***

“Tanrının adını zikredelim, verdiği nimetlere şükredelim.”

2.2.2.1.3. -(U)ñ / (U)ñUz

İkinci teklik kişi emir eki -(U)ñ ve -(U)ñUz hem ikinci teklik kişiye hem ikinci çokluk kişiye yönelen istek ifadeleri işaretleyebilir. -(U)ñ eki teklik kişiye yöneldiğinde istek

kipliğinin bir parçası olarak nezaket de işaretler (Johanson 2020:673). Taranan metinlerde bu eklerin hem ikinci çokluk kişiye hem de nezaket stratejisi kodlar şekilde ikinci teklik kişiye yönelerek istek kipliği işaretlediği örnekler tespit edilmiştir:

*“Aruz Koca dağı inüp depdi. Mahmuzu tokındı, bu yığanak yarıldı.
İçinden bir oğlan çıkdı, gevdesi adam depesinde bir gözi var. Aruz
aldı bu oğlanı etegine şardı. Aydur: **Hanım bunu maña virüñ,**
oğlum Basat ile besleyeyin didi. Bayındır Han senüñ olsun didi.”
(DK 216/9-217/1)*

“Hanım bunu bana verin, oğlum Basat’la birlikte besleyeyim.”

*“yūsuf eydür benüm bir tañrım var
ol yaradur dünyāda her ne ki var*

*kādirdür ne diler-ise yaradur
dév ü peri cin ü insi düridür*

*gelüñ imdi terk édüñ siz bu büti
hağa kuluñ kulluğı dün gün katı*

*ol biri birleñ inanuñ tañrıya
bir-durur kulluk ‘düñ bī-riyā’ (YZ 260-264)*

“Gelin bu putu terk edin, hakka kulluk edin. Bir olan Tanrıya inanın, riyasız kulluk edin çünkü o birdir.”

*“Şağal cevāb virdi kim: İy dōstlar iy qarıdaşlar uşbu türrehāt
sözlerden geçüñ çün bilürstüz kim dünkü gün geçdi ve yarına irmek
bellü degil, pes haķıķat bugünkü günden zāhīre idinüñ kim yol azığı
gerekdür kim uşbu aldayıcı dünyā baştan başa ‘aybdur’ (KD SL
157b/2-5)*

“İlerürek gelüñ ve sözüñüz kaçıraq söyleñ da ‘vīyi bir kez dağı tāze kuluñ tā söziñüzü key añlayavan, andan ilerü kim hüküm eyleyem size birkaç öğüt viriserven” (KD SL 107a/4-5)

“İleri çıkın, sözünüzü iyi söyleyin ve davayı yeniden anlatın.”

*“kul musun eyt baña dér selīm
aña lāyık bāzārımı kılayım*

*yūsuf eydür ben kulam haqīkati
tañrı kuluyam démekdi niyyeti*

*ol kişi eytdi kabül ettim ben bunu
hem eydüñüz bana bunuñ ‘aybını” (YZ 221-223)*

“Bunu kabul ettim ama bana bunun ayıbını da söyleyiniz.”

*“Ne bu yola varmağı terk idelüm
Ne bu menzile yaluñuz gidelüm*

*Yoldaş oluñuz binüm-ile bile
Kim yaluñuz gidemezüz bu yola” (MT 72)*

“Benimle yoldaş olunuz ki bu yolda yalnız gidemeyiz.”

2.2.2.1.4. -sUn

Üçüncü teklik kişi emir eki -sUn emir kip eklerinin diğerleri gibi istek işlevine sahiptir. -sUn üçüncü kişilere yönelen istekleri işaretler. Bu isteklerin bir kısmı dinleyicinin aracılığı yoluyla eyleyiciye yönelen istekleri gösteren ikinci tip buyrumlardır. Bir kısmında ise üçüncü kişi belirli bir eyleyici değil, herhangi birisidir. Bu durumda konuşur isteğin kimin tarafından gerçekleştirildiği ile ilgilenmez, sadece gerçekleştirilmesi ile ilgilenir. Taranan metinlerde -sUn ekinin bu bağlamda istek ifade ettiği örnekler tespit edilmiştir.

“*Taķı biregü ol kıyu kıatında keğer erdi. kıyu içinde ādemī ünin işidi bardı. Bir ip ketürdi, ucun dügdi ayıttı: من كان فى البير فليعتصم بحبلی*
Kuyuda kim barısa yavşunsun minüm ipüme didi.” (BH 8b/9-13)

“Kuyuda kim varsa ipime tutunsun.”

“*Pes pıller meliki kamu pıller ve hadem ve haşem birle şuyı görmek ve içmek için ol biñardan yaña su isteyü vardılar. Ol yir tavşanlar yiriyidi ve tavşanlar elbette pıller ayağından zahmet degir olur, fil’l-cümle çok tavşanp ol pıller ayağı altında öldiler pes dirgenüp kamusı kendü melikleri kıatına vardılar. Ve eyitdiler kim melik bilür bizüm halümüzü kim pıller rencinden ve zahmetinden ne tartaruz imdi bize bir tedārük buyursun yoksa uşbu sâ’at yine gelürler kıalanumızı daķı ayak altına uşadurlar.*” (KD SL 103b/4-10)

“Şimdi bize bir çözüm bulsun yoksa şu saat yine gelir kalanımızı da ayak altında parça parça ederler.”

Zırek gey bilür ve halka şefkatlü-dür ve yavuz hüyin terk idüb eyü ‘ādeti ‘āleme tolmış-durur. eger benüm sözime inanmazsañuz bir zırek ve ‘ākil kişñüz bile gelsün anuñ müşāhede itsün. pes ol cānavarlar ittifaķ idüb bir ‘ākil geyik vāridü ānı gögercine koşub bile viribidiler ki Zırek hālin göre ve anuñla kıavl eyleye. (MN 37b/4-8)

“Eğer benim sözüme inanmazsanız bir zeki ve akıllınız gelsin, ona şahit olsun”.

“*Dirse Han yirinden örü tırdı. Oğlançuğın yanına alub kırk yigidüñ boyına şaldı, ava çıķdı. Av avladılar kıuş kıuşladılar. Ol kırk nāmerdüñ bir kaçı oğlanuñ yanına geldi, aydur: Babañ didi geyikleri kovsun getürsün benüm önümde depelesün oğlumuñ at segirdişin kıılıç çalışın oķ atışın göreyim sevineyim kıvanayım didi didiler. Oğlandur ne bilsün geyiği kıovar-idi, getürür-idi babasınuñ öninde siñirler-idi.*” (DK 21/10-22/5)

“Geyikleri kovalasın getirsin benim önümde avlasın, oğlumun at binişini, kılıç sallayışını, ok atışını göreyim, sevineyim.”

2.2.2.1.5. -(y)A

Dil bilgisi kitaplarımızda çoğunlukla tasarlama kipleri arasında istek kipi başlığı altında görülen -(y)A ekinin temel işlevi istek ifade etmektir (Korkmaz 2003:577, Banguoğlu 1959:470, Ergin 2004:310).

Korkmaz (2003:578). -(y)Aekin EAT döneminde istek işleviyle bütün kişi ekleriyle kullanıldığını söyler. -(y)A ekinin birinci kişi ile kullanımında ortaya çıkan istek anlamı, iletişim ortamında buyurucudan eyleyiciye yönelen bir istek değil, daha çok niyet, üstlenme (bkz. 3.2.2.1.3. -(y)A+m) ve bazen de izin talebi (bkz. 2.4.2.1.6.1 -(y)A+m) ifade ettiğinden istek kipliği işaretleyicisi olarak görülmesi beklenmez.

*“hoca eydür aduñ eyt bilem seni
yūsuf eydür eydem añlagil beni*

***bu şart ile söyleyem çün bilesin**
kimdügümü halka bildürmeysin
ol bāzergān and içer söylemeyem
*kimdügüñ halka fāş etmeyem” (YZ 391-393)**

“Kim olduğumu bu şartla söyleyeyim de bil, kim olduğumu halka bildirme.”

*“Eydürüz Şeyh’e du ‘â kıl dinlemez
Hiç bizümçün kaygusu yok añlamaz*

***Siz diyemez bu sözi Şeyh’e meger**
Yohsa bizüm sözümüz kılmaz eser” (GN 42240)*

“Bunu Şeyh’e siz söyleyin, yoksa bizim sözümüz etki etmiyor.”

2.2.2.1.6. +mI

İlgili eylemin gerçekleştirip gerçekleştirilmeyeceği ile ilgili bir soru olarak iletilebilir. Bir başka deyişle soru yoluyla istek ifade edilmesidir. İstekte bulunma işlevi vardır (Aşkın Balcı vd 2005:78). Gerçek sorular yapar ve Evet/Hayır olarak karşılanabilecek cevaplar bekler. Searl (2005:14) soru ifadelerini yönleticilerin alt kategorilerinden birisi olarak görür. Sonuçta böyle ifadeler konuşurun dinleyiciyi cevaplamaya yöneltme girişimidir.

“Delü Dumrul babasından yüz bulmayup sürdi anasına geldi.

Aydur:

Ana bilür-misin neler oldı

Gök yüzünden al kanatlu Azrâ' il uçup geldi

Ağça benüm göksümi başup kondı

Hırladup canum alur oldı

Babamdan can diledüm ana virmedi

Senden can dilerem ana

Canuñ bana virür-misin

Yohsa oğul Deli Dumrul diyü ağlar-mısın

Acı tırnağ ağ yüzüñe çalar-mısın

Ƙargu gibi Ƙara saçuñ yolar-mısın ana didi.” (DK 164/3-12)

“Anne bana canımı verir misin? Yoksa oğlum Deli Dumrul diye ağlar mısın, kargı gibi kara saçımı yolar mısın?”

“Ƙız aydur: Niçün sahtsın hanum yigit? Geldüğümçe seni şin görür-idüm, güler-idüñ, oynar-idüñ, şimdi nolduñ didi. Beyrek aydur: Niçe saht olmayayım? On altı yıldır kim babanuñ tutsakıyam, ataya anaya Ƙavuma Ƙardaşa hasretem, ve hem Ƙara gözlü yavuklum var-idi, Yalançı oğlı Yaltaçuk dirler bir kişi var-idi, varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmuş, didi. Böyle digeç kız Beyreği ‘aşıklamış-idi, aydur: Eğer seni hisardan aşığa urğan ile şalınduraçak olur-istem babaña anaña şağlık-ile varacağ olur-iseñ beni bunda gelüp halallığa alur-mısın, didi. Beyrek and içdi: Ƙılıcıma toğranayım,

*oğuma sançılayın, yir gibi kertileyin, toprak gibi şavırlayın sağlık-ile
varaçak olur-isem Oğuz, gelip seni halallığa almaz-isem didi” (DK
98/2-12)*

“Eğer seni hisardan aşağıya ip ile indirsem, babana annene sağlıklı ulaşsan, gelip burada beni helalliğine alır mısın?”

“Ko bu şehdi bir nefes şeker yigil

Benüm-ile bir olur mısın digil

Her ne kim seniñ-içün işlemişem

Dükelin vasluñ-ıçun eylemişem

Vasluña irmek dilerem iy sanem

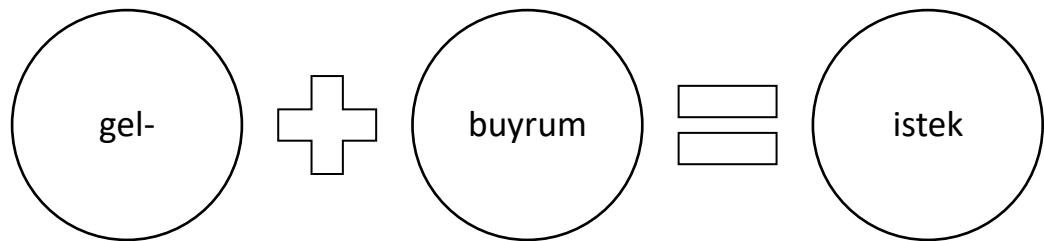
Tap vücûdum oldı hicründe ‘adem” (MT 534-537)

“Balı bırak bir nefes şeker ye, benimle birlikte olur musun söyle.”

2.2.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

2.2.2.2.1. gel-

Gelmek sözcüğünün TS’de çok sayıda karşılığı olmakla birlikte temel anlamı “1. Ulaşmak, varmak” olarak verilmiştir (2011:923). Emir kip ekleri ile çekimlenen gel-yöneldiği kişiyi kodlayan kişi ekleri alarak isteği ifade eden asıl buyrum tümcesine eklenir. Böylece çoğunlukla bağımsız sıralı tümceler oluşturan yapı, isteğe bir tür davet ve katılım nüansı ekleyerek istek kipliği kodlayabilir. Bu yapılarıdaki gel- fiziksel olarak kılıcının bir yerden bir yere gitmesini, yer değiştirmesini isteyen bir anlama gelmez.

Taranan metinlerde, gel- filini içeren böyle tümcelerin buyrum tümceleri ile birlikte istek kipliği işaretlediği örnekler tespit edilmiştir.

*“Oğlan tāhta çıktı babasınıñ kırk yigidin añmaz oldı. Ol kırk yigit hased eylediler, birbirine söylediler: **Gelüñ oğlanı babasına kovlayalım, ola ki öldüre gine bizim izzetümüz hürmetümüz anuñ babası yanında hoş ola artuğ ola didiler.**” (DK 18/9-13)*

“Gelin oğlanı babasına çekiştirelim, olur da öldürürse yine bizim izzetimiz, hürmetimiz babasının yanında iyi olur, çok olur.”

*“İşid imdi eyide bir hikayet
Resule ver işidicek salavat*

*Ki Tanrı evlerini yad edelüm
İşidenler canını şad idelüm*

***Gel imdi hacc ile Kudse gidelüm
Hakun hurilerin kuca gidelüm***” (MŞ 9b/181-10a/183)

“Gel şimdi hac ile Kudüs’e gidelim.”

*“eyle kim gördi-y-di eyitdi düşün
eytdiler n’etmek gerek bunuñ işin*

*bunuñ düşü togru gelürse n’edevüz
eytdiler **gelüñ bunu öldürevüz***

*ķamu tedbīr éttidiler öldürmege
imdi dilerler aluban gitmege” (YZ 41-43)*

“Gelin bunu öldürelim.”

*“Devemüzi her birümüz yidelüm
Gelüñüz kim yine Rûm’a gidelüm*

*Mu 'tekif bir gûşede oturalum
Ellerümüz gök dapa götürelüm” (MT 631-633)*

“Geliniz yine Rum’a gidelim.”

*“**gel bugün yohsul hoşnud eylegil**
ko ziyāni bunda igen söz söylegil” (FN 5484)*

“Gel bugün yoksul sevindir.”

2.2.2.2.2. dile-

Dilemek TS’de “Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat” olarak verilmiştir (2011:665). Birinci teklik (ve bağlama göre kimi zaman birinci çokluk kişi eki) aldığında konuşur odaklı bir kiplik işaretleyeci olarak konuşurun dinleyiciden gerçekleştirmesini istediği olayları gösterir. Taranan metinlerde bu bağlamda istek işaretlediği görülmüştür:

“amma sizden dilerem kim benüm vasiyyetüm saklayasız ve bilesiz
kim yigrek gül gönül gülistanında açılır”

*“**Vasluña irmek dilerem iy sanem**
Tap vüçüdum oldı hicründe ‘adem*

*Ol nigâr eydür ki iy pîr-i hakîr
Baña çok kalıñ gerekdür sen fakîr” (MT 534-537)*

“Vaslına erişmek dilerim ey sanem.”

*“Deli Dumrul sürdi babasının yanına geldi. Babasınıñ elin öpüp
soylamış, görelüm hanum ne soylamış:*

Aydur:

Ağ saqallu ‘aziz ‘izzeţlü canum baba

Bilür-misin neler oldı

Küfür söz söyledüm

Hak Ta 'alaya hoş gelmedi
Gök üzerinde al kanatlu Azrā 'il'e emr eyledi
Uçup geldi
Ağça menüm göksümi başup kondı
Hırıldadup tatlu canum alur oldu
Baba senden can dilerem virür-misin
Yohsa oğul Delü Dumrul diyü aglar-mısın” (DK 162/8-163/4)

“Baba senden can dilerim verir misin, yoksa oğul Deli Dumrul diye ağlar mısın?”

2.2.2.2.3. iste-

İstemek sözcüğü TS’de “1. İstek duymak, arzulamak.” olarak açıklanmıştır (2011:1212). Taranan metinlerde doğrudan istek işaretlediği görülmektedir:

“Kamu konuk eve baglar hissini
Ol bizüz kim isterüz ev issini
Biz şehüñ kulagina dirüz sözi
Sen sarây-ıla ne aldarsın bizi
Bize ev issini göster görelüm
Yohsa kuru eve neye girelüm” (MT 3406-3409)

“O biziz ki ev sahibini isteriz.”

2.2.2.2.4. tevaḳḳu‘ it-

Arapça kökenli tevakku sözcüğü TS’de bulunmamaktadır. ÖTS’de “Umma, bekleme arzu etme” olarak açıklanmıştır (2017:5777). Taranan metinlerde dinleyiciye ya da dinleyici aracılığı ile üçüncü kişilere yöneldiği durumlarda beklenti kodlamak yoluyla isteme kipliği anlamı işaretlediği tespit edilmiştir:

“bes sıçana çağırdı kim iy ‘azîz eger bizüm aramızdan ilerüden bilişlik
ve haḳḳ-ı şohbet yogısa ve senüñ üzeriñe hiç haḳḳum şābit degilse dağı

*sende gökçek beñiz ve tāze yüz gördüm. **tevakku' iderem kim ben düşmüşüñ elin dutub bu belādan ve bu miḥnet çengelinden beni kurtarasın. çün bu mehlekeden kurtulam ölinçe kulluğuñi gendüzüme vācib görem ve řā'atuñ tavķın boynuma daķam.***” (MN 10b/7-9)

2.2.2.3. Analitik Yapılar

2.2.2.3.1. -I ver-

-(y)I zarf-fiil eki almış bir fiil ile ver- yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşan yapı, dil bilgisi kitaplarında tezlik fiili olarak da bilinir ve görevi fiilin işaret ettiği olayın tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini işaretlemektir (Korkmaz 2003:714). İkinci teklik şahıs emir kip eki ile kullanımı, henüz gerçekleşmemiş olayın gerçekleştirilmesinin kolay olacağı, eyleyici için zahmet olmayacağını ima etmek yoluyla buyrumu yumuşatarak emirden ayırır. Bu bağlamda sosyal bir müzakere aracı olarak istek kipliği işaretlediği söylenebilir.

*“bir géce yatur-iken ol düş görür
érte turur añı ya 'kūba şorar*

*eydür éy baba yaturdum bu géce
bir 'aceb düş görürem eşit nice*

*eydi vér ta 'bīrini anuñ baña
eydeyim gördüğüm düşü saña”* (YZ 21-23)

“Ey baba gece yatıyordum, bir acayip düş gördüm işit nasıl. Gördüğüm düşü sana anlatayım sen de onun tabirini bana anlatıver.”

*“Neden olmuşdur 'aceb bu ihtilāf
Cānda bu mey dürdi vü ol bâde sâf*

*Bir bize añladıvirgil bî-garaz
Kim bu cân cevher midi veya 'araz”* (MT 3864)

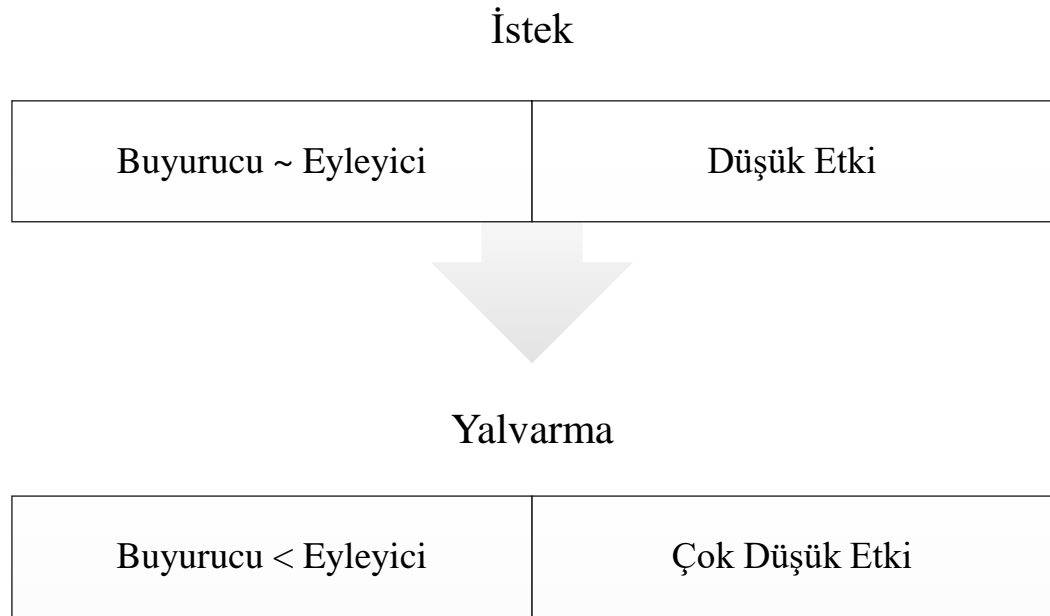
*“Ol bir t̄ā’ife kavm bir koyunu bir zāhid elinden mekr ve h̄ile birle aldılar. Melik eyitdi: **Ol niteyidi eydivirgil?** Eyitdi: Getürmişlerdür kim bir zāhid kurbāniçün semüz koyun şatun aldı giderdi.” (KD SL 109a/4)*

“O ne yapıyordu anlatıver.”

2.3. Yalvarma Kipliği

2.3.1. Yalvarma Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı

Yalvarmak Türkçe sözlükte “birinden ısrarlı bir biçimde kendine acındırarak sözlerle saygılı bir biçimde bir şey istemek” olarak açıklanmıştır. Yalvarma iktidar bağlamında hiyerarşik olarak aşağıda bulunan bir konuşur ve hiyerarşik olarak yukarıda bulunan bir eyleyici olmak üzere en az iki kişi arasındaki istek ilişkisi ile ortaya çıkar. Yalvarma kipliğindeki hiyerarşik ilişki emir ve isteme kipliğine göre daha geçicidir. İsteğin yönü konuşurdan eyleyiciye doğrudur. Konuşur ifade ettiği olayın gerçekleşmesini güçlü ve ısrarlı şekilde istemektedir (Aslan Demir 2008:161). Ancak eyleyici ile arasındaki hiyerarşik ilişki nedeniyle onu istediği olayı gerçekleştirmeye zorlayabilecek araçlardan yoksun durumdadır. Konuşur bu durumun farkındadır. Eyleyicinin ondan üstte olduğunu kabul eder. Yalvarma kipliğini emir kipliği ve rica kipliğinden ayıran en önemli unsurlardan biri bu güç ilişkisidir.

Şekil 11 İstek ve yalvarma kipliğinde hiyerarşik ilişki

Yalvarma kipliğinde konuşur emir kipliğinde olduğu gibi eyleyici üzerinde zorunluluk oluşturarak istediği olayın gerçekleşmesini sağlayabilecek konumda değildir.

İsteme kipliğinde olduğu gibi sosyal ilişkiler, fayda beklentisi, müzakere gibi araçlarla otoritesini genişletme imkanına da sahip değildir. Bu yüzden yalvarma kipliğinde konuşur gerçekleşmesini güçlü ve ısrarlı şekilde istediği olayla ilgili olarak eyleyici harekete geçirmek konusunda çaresiz görünür. Bu duruma bağlı olarak yükümlülük kipliği kategorisindeki en düşük söylem gücünün yalvarma kipliğinde olduğu söylenebilir. Doğal olarak bu durum yalvarma kipliğinin işaretleyicilerine yansiyacaktır.

Yalvarma kipliği potansiyel eyleyicinin niteliğine göre ikinci ve üçüncü kişilerin teklik ve çokluk şekillerine yönelebilir.

(3) Lütfen eve git artık!

(4) Lütfen eve gidin artık!

(5) Lütfen eve gitsin artık!

(6) Lütfen eve gitsinler artık!

Yukarıdaki örneklerde (3) ikinci teklik şahsa, (4) ikinci çokluk şahsa, (5) üçüncü teklik şahsa ve (6) üçüncü çokluk şahsa yalvaran ifadelerdir.

Yalvarma kipliğinin birinci teklik şahsa yönelmesi söz konusu değildir. Kişi kendi kendisine yalvaramaz.

(7) Lütfen eve gideyim artık!

Bu örnekte yüklem birinci teklik kişiyle çekimlenmiş olsa da böyle ifadeler kişinin kendisine yalvardığını göstermez. (7) konuşurun eve gitmesini engelleyen potansiyel engelin kaldırılması için bu engelin kaldırabilecek kişiye istek, bir başka deyişle izin istemidir (bkz. 2.4. İzin Kipliği)

Yalvarma kipliği birinci çokluk kişiyi ancak belirli durumlarda kapsar. Dinleyiciyi kapsayan biz, ona yönelik buyrum ifadeleri kurabilir. Kişi eyleyici konumundaki topluluğun bir parçası ancak bu topluluğun hareketini yalvarma yolu ile etkilemeye çalışabilir:

Ailesi ile yolculuk etmekte olan çocuktan ailesine:

(8) Lütfen eve gidelim artık, ne olur!

Yalvarma ifade eden sözce iki parçadan oluşur (Türk 2019:78). Bu parçalardan birisi konuşurun gerçekleşmesini istediği olayı açıkladığı parçasıdır. Burada konuşur eyleyiciden neyin gerçekleşmesini istediğini belirtir. İkinci parça ise konuşurun ilk parçada ifade ettiği olayın gerçekleşmesi karşısındaki isteğinin derecesini ve konuşurun çaresizliğini gösteren, yalvarma semantiğini ortaya çıkaran kiplik sözlerin bulunduğu bölümdür:

Şekil 12 Yalvarma işaretleyen kiplik sözlerin önermeye eklenmesi

Yalvarmanın ortaya çıkmasına neden olan hiyerarşik iktidar ilişkisi kalıcı ya da geçici olabilir. İnsan ve Tanrı gibi doğa üstü varlıklar arasındaki iktidar ilişkisi inançlara dayalı olarak kalıcıdır. Elbette böyle bir ilişkinin varlığı öncelikle *konusur için* bu doğaüstü varlığın var olduğu, konuşuru duyduğu ve konuşurun güçlü ve ısrarlı şekilde gerçekleşmesini istediği olayın gerçekleşmesini sağlayacak iradeye sahip olduğu ön kabulüne dayalı olacaktır. Konuşurdan Tanrıya yönelen herhangi bir sözcenin varlığı aynı zamanda konuşur için bu varlığın varlığına, onu duyabildiğine, isteğini yerine getirecek iradeye sahip olduğuna dair ön kabule sahip olduğunu düşünmemiz için yeterli kanıt sayılacaktır. Bir başka deyişle konuşurdan herhangi bir ilahi varlığa yönelen ifade varsa, bu çalışma sözcenin potansiyel eyleyicisi konumundaki varlığı var kabul edecektir. Bu varlıkların gerçekten var olup olmaması, gerçekten konuşuru duyup duymaması ya da istenen olayı gerçekleştirecek iradeye gerçekten sahip olup olmaması başka bir tartışmanın konusudur ve konuşurdan Tanrı'ya yönelen sözcenin dilbilgisel kiplik değeri üzerinde bir etkisi yoktur.

Konuşur tarafından ısrarlı ve güçlü istek ifade eden söylemin Tanrı gibi doğa üstü bir varlığa yöneliyor olması ikisi arasındaki hiyerarşik ilişkinin kalıcı doğasından dolayı kendi

başına yalvarmanın bir işaretleyicisi olarak değerlendirilebilir. İnsandan Tanrı'ya yönelik emir ilişkisinin varlığından söz edilemeyeceği ortadadır.

Doğrudan Tanrıya yönelen dua niteliğindeki her istek Tanrı ve konuşur arasındaki hiyerarşik ilişkinin konuşur aleyhine değişmez olması, konuşurun eyleyici pozisyonundaki Tanrıya karşı olayın gerçekleşmesi konusundaki çaresizliği, bu olayın gerçekleşmesi sonucunda eyleyicinin fayda görmesinin söz konusu olmaması gibi nedenler dolayısıyla yalvarma semantiği içinde değerlendirilebilir.

2.3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Yalvarmanın İşaretlenmesi

2.3.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

2.3.2.1.1. -Ø

İkinci teklik kişi emir eki -Ø istek ve dilek ifade eden anlam alanlarının tüm alt kategorilerinde olduğu gibi yalvarma kiplik alanının işaretlenmesinde de kullanılır (Usta 2013:142; Somuncu 2019:180; Türk 2019:69). Aslan Demir (2008:163) bu kip eklerinin acıma ve ısrar bildiren kiplik sözlerle bir arada kullanıldığında yalvarma semantiği işaretleyebildiğini belirtir. Taradığımız metinlerde ikinci teklik kişi emir eki ve -gII pekiştirme ekinin bu şekilde kiplik sözlerle bir arada yalvarma kipliği işaretlediği tespit edilmiştir.

“İsā du ‘ā kıldı, ayıttı: yā rabbi sen kuvvet birgil maña kim bu tağ üzre ağayım ve bunun içinde ne bar köreyim idi. Henüz du ‘āsı tamām bolmadı kendüzümüzü ol tağ üzre kördük.” (BH 22a/3)

“Ya rabbi bana kuvvet ver ki bu dağın üzerini aşayım ve bunun içinde ne var göreyim.”

*“Kava dahı çok tazarru‘ eyledi
Aglayup hem yalvaruban söyledi*

*Eydür iy kav bâri sen mahrûm koma
Çâresüzem bakgıl âhir hâlûme*

Tañrı ‘ıŝkıyçun baña od vir birez

Bu savuk elinden al bini bu kez

Tap buñaldum baña od vir bâri sen

Buñaluban muhtac oldum saña ben” (GN 529-532)

“Ey Kav, bari sen beni mahrum bırakma, çaresizim şu son halime bak. Tanrı aşkı için bana ateş ver biraz. Bu kez beni bu soğuşun elinden al. Yeterince bunaldım bari sen bana ateş ver. Bunalarak ben sana muhtaç oldum.”

2.3.2.1.1.1. -gII

Pekiştirme eki -gII, -Ø eki ile paralel şekilde yalvarma kipliği işaretleyebilir. Taranan metinlerde tercih edilmesi konusunda belirgin bir işlevsel farklılık tespit edilmemiştir.

“elin aldı getürdi anı yola

ol oturdı yol üzre zārī kıla

eytdi éy yūsuf esirgegil hālüm

tīmār eyle düşmişem tutğul elüm

yūsuf anı tuymadı dédügini

ne hod éşitdi ol āh étdügini” (YZ 882-884)

“Ey Yusuf halime merhamet et, düşkünüm iyileştir beni, elimi tut”

“Hâm-iken çün ‘ıŝk odından ol bişer

Yalvarur şeyhüñ ayagina düşer

Eydür iy şeyh-i cihân u ehl-i dil

Senden el-hak yavlak oldum ben hacil

Bilmedin saña cefâlar eyledüm

Hem delim bîhûde sözler söyledüm

*Ben anı kıldum ki benden yaraşur
Sen anı kılğıl ki senden yaraşur*

*Ben delim itdüm saña kıldum cefâ
Ol cefâya sen kerîm eyle vefâ*

Derdüme lutf eyle dermân ‘arza kıl
Küfri kodum baña îmân ‘arza kıl (MT 717-722)

*“Nitekim uşda hikâyetdür dağı
aḥmed-ḥanbel imam mütteki*

*bir gişi anuñ katına geldi
andan ögüt nasiḥat aldı*

*didi yā aḥmet ögüt virgil baña
tā ölince ben du ‘a kılam saña”* (FN 4036-4038)

“Ya Ahmet bana ögüt ver, ölünce sana dua edeyim.”

2.3.2.1.2. -sUn

Üçüncü teklik kişi emir kip eki -sUn, emir kipinin yalvarma işlevine paralel şekilde üçüncü kişiye yönelen, dinleyicinin aracı olduğu yalvarma ifadeleri işaretleyebilir. Böyle ifadeler esasında ikinci tip buyrum tümceleridir. Taranan metinlerde örnekleri tespit edilmiştir:

*“Sevde, bili bükülmiş, çāzırın başına kelmişdi, ‘Āyişe evine keldi anı
şefâ‘atçı dutmağa kim Peyğambere yaramas ersem bārī maña talāk
birmesün eylaḫ anuḡ adına yöriyeyüm tā minüm ile anuḡ arasında
firāk olmasun.”* (BH 111b/15-18)

“Peygambere yaramazsam bari beni boşamasın, onun adına yürüyeyim, benimle onun arasında ayrılık olmasın.”

*“Ben anı öldürmege gelmiş-idüm
Küllî cânı kasdını kılmış-ıdum*

*Şimdi kim gördüm yüzini dek benüm
Lutf kılusun ol bağışlasun cânum*

*Ölür-isem dahı suçum kalmadı
Çün kılıç dutmaga gücüm kalmadı” (MT 199-201)*

“Lütfetsin o, canımı bağışlasın.”

2.3.2.1.3. -(y)A

*“Ey bizüm Tanrımız biz senden anı dilerüs kim receb ayı oruçın
dutanları yarlıgayasın ve bulara rahmet kılasın” (BH 12a/14)*

“Ey bizim tanrımız biz senden dileriz ki recep ayı orucunu tutanları bağışlayasın ve bunlara rahmet kılasın.”

*“‘aceb ne ideyin ve ilanüñ yüzine nice bakayın diyü girü tırdı. utanı
kızarı ilan kapısına vardı. yumuşak sözile ilandan ‘özü diledi. eyitdi:
ma ‘zür dutasın! Tama ‘ gözüm örtdüydü. baña senüñ gibi eylügüñ
degmişiken haqqıñ bilmedüm. āhir günü saña muhtāc girü
geldüm. imdi kerem it, benüm itdügime kalma ‘afv perdesi birle
suçum ört! girü miskīnüñ elin dut! bu kez pāzişāh ne virürse
dükelin saña virem. ölince saña minnetdār olam. ilan ‘özrin kabul
itdi.” (MN 54b/12-55a/2)*

“Mazeretimi kabul et.”

2.3.2.2. Bağımsız Biçim Birimler

2.3.2.2.1. yalvar-

Yalvar- TETTL’de “I. (transif) istemek, birinden bir şeyi ısrarla istemek II. (intransif, datif ile) yakarmak, istemek” olarak açıklanmıştır. Taranan metinlerde kiplik fiil olarak doğrudan yalvarma işaretleyen sözceler yapmaktadır:

“ya k̄ūb eydür ümīdimi kesmezem

hālīkūme yalvaruram diñmezem

bir gün ola kim görem yūsuf yüzün

hem eşidem söyleye tatlu sözün” (YZ 1228)

“Yaradanıma durmadan yalvarırım, bir gün olsun Yusuf’un yüzünü göreyim ve tatlı sözünü söylediğini duyayım.”

“Ne siyehkārem ki işüm yazmışam

Defterümi kara dīvān yazmışam

Sen var-iken ben kime yalvarayım

Ķapuñı koyup néreye varayım

Çünkü sénsin bes Şefī’ü’l-Müznibīn

Ben şefā‘at sénden isterem hemīn

Dut elümi kim ayağdan düşmişem

Hem nedāmet odına dutışmışam” (İN 282-285)

“Sen varken ben kime yalvarayım, senin kapını bırakıp nereye gideyim? Günahkarlara şafi sensin, ben şefaati senden isterim. Ayaktan düştüm ve pişmanlık ateşinde yandım, elimi tut.”

“şöyle kim peygamber didiydi buldum

anı derdüme dermān kıldum

*yalvarup didüm du ‘a eyle baña
yazuğum çok yalvaru geldüm saña*

*hoş dua kıldı benümçün ol ‘aziz
yazuğumdan canımı kıldı temiz” (FN 2177-2179)*

“Yalvararak sana geldim, günahım çok, bana dua et.”

2.3.2.2.2. lutf it-

Lutf TETTL’de “latif oluş, hoşluk; yumuşaklık, iyilik, yardım; ihsan kerem, bağış” olarak verilmiştir. Arapça kökenli sözcük TS’de ise “1. önem verilen, sayılan birinden gelen iyilik ve yardım, ihsan, inayet, atıfet” olarak açıklanmıştır. Taranan metinlerde asıl talebi içeren yapıya çeşitli yollarla eklenerek yardım dilenme yoluyla yalvarma işaretlediği görülmüştür:

*“Her sözi ki anı déyen nā-ehl olur
Güş étmeklik be-gāyet cehl olur*

Lutf ét dilümi bénüm éy Hudā
Sahla ki andan gelmesün kizb ü haṭā” (IN 1130-1131)

“Ey Tanrı, lütfet ve benim dilimi kuru ki ondan yalan ve yanlış gelmesin.”

2.3.2.2.2.1. lutf eyle-

*“Ben anı kıldum ki benden yaraşur
Sen anı kılğıl ki senden yaraşur*

*Ben delim itdüm saña kıldum cefâ
Ol cefâya sen kerîm eyle vefâ*

Derdüme lutf eyle dermân ‘arza kıl
Küfri kodum baña îmân ‘arza kıl” (MT 720-722)

“Lütuf eyle, derdime derman ver, küfrü bıraktım bana iman ver.”

2.3.2.2.3. kerem eyle-

Arapça kökenli sözcük TS’de “1. Soyluluk, ululuk, büyüklük asalet. 2. Bağış olarak verme, iyilik, cömertlik, eli açıklık, lütuf” olarak tanımlanmıştır (2011:1392). Yardımcı fiil olan eyle- ile fiil şekli yapılan kerem eyle- sözcüğünün ÖTS’deki karşılığı “Kerem bir ölçüde konuşurun eyleyici karşısında hiyerarşik olarak aşağıda olduğunu kabul etmesini ifade eder. Eyleyicinin üstünlüğünün söyleme yansıması, konuşur tarafından onun hoşuna gitme çabası olarak yorumlanabilir. Taranan metinlerde bu şekilde asıl talebi içeren yapıya çeşitli yollarla eklenerek eyleyiciye hoş görünme ve yardım dilenme yoluyla yalvarma işaretlediği görülmüştür:

*“Aldı Delü Karçarı bir pürelı yire getürdi. Delü Karçarı yalıncak eyledi ağıla koydı. Püreler Deli Karçara üşdiler. Gördi beceri bilmez, aydur: **Meded dede kerem eyle Allah ‘ışkına kapuyı aç çıkayın, didi.**” (DK 88/3-6)*

“Meded Dede, kerem eyle Allah aşkına kapıyı aç çıkayım!”

*“Kazan aydur: Ölülerüñe aş virdigüñ vakit ellerüñden aluram, hem ölülerüñüzün yorgasına binerem kähillerin yederem didi. Tekür ‘avratı aydur: **Dinüñ için Kazan Big yidi yaşında bir kızcuğazum ölmüştür, kerem eyle aña binme didi.** Kazan aydur: Ölülerüñüzde andan yorğa yokdur hep aña binerem didi. ‘Avrat aydır: Vay senüñ elüñden ne yir yüzünde dirimüz ne yir altında ölümüz kurtulur-imiş didi. Geldi Teküre aydur: **Kerem eyle ol tatarı kuyudan çıkar, kızcuğazuñ bilini üzer yir altında kızcuğazıma biner-imiş, kalan ölülerimizi cem ‘ider-imiş, hem ölülerümüz için virdügümüz aşu ellerinden çekip alup yir-imiş anuñ elinden ne ölümüz ne dirimüz kurtulur-imüş, dinüñ işkına ol eri kuyudan çıkar didi.**”*

“Dinin için Kazan Bey yedi yaşında bir kızım ölmüştür, kerem eyle ona binme.”

“Kerem eyle o tatarı kuyudan çıkar, kızcağızın belini incitir, yer altında kızcağızıma binermiş, hem ölülerimiz için verdiğimiz yemeği ellerinden alıp yermiş, onun elinden ne ölümüz ne dirimiz kurtulmuş. Dinin aşkına adamı kuyudan çıkar.”

2.3.2.2.3.1. kerem it-

Kerem sözcüğünün it- yardımcı fiili ile yapılan kerem it- fiil şekli kerem eyle- fiili (bkz. 2.3.2.2.3.2. kerem eyle-) ile denk işlevdedir. Taranan metinlerde tespit edilen örnekler de bu yöndedir:

*“Bugün ol niyyete geldüm ki bu yöre balıklarıyla halallaşam ve andalardan özr dileyüb bu mazlemden kurtulam ve anlar dahı halal idüb sevaba gireler balık çün bu faslı tamam işitdi, tabiatı çeküp mekr damına bıraktı eyitdi: **kerem it, var oşbu benüm haberüm ol balıklara degür**, emegün dartınma sanadahı sevab ola. balık eyitdi getir elüni emanet dutışalım ve and içki bu kavlden dönmeyesin”*
MN 63a/12-63b/4)

“Kerem eyle, git benim haberimi diğer balıklara ulaştır.”

2.3.2.2.4. dile-

Dilemek TS’de “Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat” olarak verilmiştir (2011:665). Taradığımız metinlerde daha çok isteme kipliği (bkz. 2.2.2.2.2. dile-) ve üstlenme kipliği (bkz 3.1.2.2.2. dile-) işaretleyicisi olarak görülen dile- fiili yalvarma ifade eden sözcelerde de tespit edilmiştir.

*Zāhid oğlan köynüğinden benüm ardumca segirdürdi ve la‘net okurdi ve eydürdi kim **Bār-Huzā dilerven kim anı hōr ve zelīl kılasın ve kurbağalar meligünün binüsü ve merkebi ola ve hirgiz kurbağa yemeye meger kim bularuñ meligi şadağa eyleye.** (KD SL 122a/1-4)*

2.3.2.2.5. iste-

İstemek sözcüğü TS’de “1. İstek duymak, arzulamak.” olarak açıklanmıştır (2011:1212). İstek kipliği (bkz. 2.2. İstek Kipliği) ve dilek kipliği (3.1. Dilek Kipliği) işaretleyici olarak da görülen iste- sözcüğünün uygun bağlamda diğer kiplik işaretleyicilerle koordinasyon içinde yalvarma kipliği işaretlecisi olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir.

*“Küllü mahv oldu ol evde varlığum
Hiç bilinmez yarlığum agyârlığum*

Pes bu kez gönülüm yüzün urdum yire

İsterem hak’dan ki bir rahmet ire” (GN 7943-7945)

“Tanrı rahmet versin isterim.”

2.3.2.2.6. meded

Meded TETTL’de “(nida) bana yardım edin!, imdat!” olarak açıklanmıştır. Arapça kökenli kelime TS’de “1. isim Yardım, imdat. 2. ünlem Yardım edin, imdat anlamında kullanılan bir seslenme sözü” olarak yer almaktadır (2011:1643). Hacıeminoğlu imdad, feryad ve yardım isteme ifade ettiğini belirtir (1992:301). Meded bir ünlem olarak konuşurun gerçekleşmesini istediği olayı ifade eden tümce veya tümcelere eklenerek yardım dilenme yoluyla yalvarma anlamı işaretleyen sözceler yapar:

*“Aldı Delü Karçarı bir pürelü yire getürdi. Delü Karçarı yalnızcak
eyledi ağıla koydı. Püreler Deli Karçara üşdiler. Gördi beceri
bilmez, aydur: **Meded** dede kerem eyle Allah ışkına kapuyı aç
çıkayın, didi. Dede Korkut oğul Karçar ne kargaşa idersin, getürdüm
bu ismarladuğun nesnedür, noldun böyle bunaldun, semüzün al
arugın kod idi. Delü Karçar aydur: **Hay Dede Sultan, Tanrı bunun
semüzün de aruğın da alsun, haman beni kapudan tışarı eyle
meded** didi.” DK 88/2-11)*

“Meded dede, kerem eyle Allah aşkına kapıyı aç çıkayım.”, “Hay Dede Sultan, Tanrı bunun iyisini de kötüsünü de alsın, hemen beni kapıdan dışarı çıkar, meded!”

2.3.2.2.7. aman

Arapça kökenli aman sözcüğü TS’de “1. Yardım istendiğini anlatan Bir ünlem olarak hayret, korku ve bıkkınlık ifade eder (Hacıeminoğlu 1992:294). Eklendiği sözcede eyleyicinin üstünlüğünün kabul edilmesi yoluyla çaresizlik işaretler ve yalvarma anlamını pekiştirir.

“‘Azrā’ il atınuñ gözine göründi. At ürkdı, Deli Dumrulu götürdi yire urdı. Kıara başı buñaldı, buñlı kaldı. Ağ göksinüñ üzerine ‘Azrā’ il başub kındı. Baya murlar-idi şimdi hırlamağa başladı. Aydur:

Mere ‘Azrā’ il aman

Tañrunuñ birliğine yoğdur güman

Men seni böyle bilmez idim

Oğrılayın can aldığın tuymaz idüm

Dökmesi büyük bizim tağlarımız olur

Ol tağlarımızda bağlarımız olur

Ol bağlarıñ kara salkımlı üzümü olur

Ol üzümü sıkırlar al şarabı olur

Ol şarabdan içen esrük olur

Şaraplı-y-idüm tuymadum

Ne söyledüm bilmedüm

Biglige usanmadum yigitliğe toymadum

Canum alma ‘Azrā’ il meded.” (DK 159/13-160/12)

“Azrail aman! Tanrının birliğine şüphe yoktur. Ben seni böyle bilmezdim, hile ile can aldığımı duymamıştım. Bizim yüksek zirveli dağlarımız vardır, o dağlarımızda bağlarımız olur, o bağların kara salkımlı üzümü olur, o üzümü sıkırlar al şarap olur, o şaraptan içen sarhoş olur. Şaraplıydım duymadım, ne söylediğimi bilmedim. Beylikten sıkılmadım yigitliğe doymadım. Canımı alma Azrail meded!

2.3.2.2.8. feryād ir-

Feryad ir- TETTTL’de “yardıma gelmek, yardıma koşmak” olarak açıklanmıştır. Asıl talebe eklenerek yardım dilenme yoluyla yalvarma kiplik anlamı işaretler.

*“Andan kıl iki gözün yumar, Çalaptan rahmet umar. Hasret yaşı köz miñarına irkilür: Köñli birle Haqqa yalvarur: **Huzāvendā bu saqqa bir içim suva ağır bahā biçe. Miñüm aña tākatum yok durur. Maña sen feryāz irgil”** (BH 23a/1-3),*

“Tanrım bu saki bir yudum suya ağır bedel biçiyor. Benim buna gücüm yoktur. Sen bana yardım et.”

*“İy Hudâyâ sen hidâyet vir bize
Mübtelâ kaldug u feryād ir bize*

*Senüñ ile saña irmek rûzı kıl
Tevfikuñ olsun kamu yirde delil”* (GN 5416-5417)

“Ey Tanrım sen hidayet ver bize, müptela kaldık yardım et bize, seninle sana ulaşmayı nasip et.”

*‘Ömür geçdi dirîgâ giç uyandum
Bu dünyâ bana bâki kala sandum*

*Dilerem kim bana feryād iresin
Bu güç görmüş kişiye dâd viresin”* (RN 415-416)

“Dilerim ki bana yardım edesin, zorluk görmüş bu kişiye adalet veresin.”

2.3.2.3. Diğer Stratejiler

2.3.2.3.1. Kendini Küçümseme

Buyurucu ve eyleyici arasındaki hiyerarşik ilişkiye değinen ve eyleyicinin kendisini küçümsediği yapılar saygı ifade etme, eyleyicinin hoşuna gitme yoluyla yalvarma anlamını

pekiştiren unsurlardır. Brown ve Levinson bu durumun hiyerarşik ilişkiyi nasıl işaretlediğini şöyle açıklar:

“Saygının gerçekleşmesinin iki yolu vardır. Birinde konuşur aciz görünür ve kendini küçük düşürür. Diğerinde ise konuşur dinleyiciyi yükseltir. Ona bir tür *pozitif yüz* sunar ve üstün davranılma isteğini tatmin eder. Her iki yol da iletişim anında dinleyiciye onun sosyal statüsünün konuşurdan yüksek olduğu mesajını iletir.” (1978:183)

Taranan metinlerde konuşurun, dinleyicinin hoşuna gitme çabasıyla onun üstünlüğünün işaretlendiği yapılar bahsedilen yöntemlerden her ikisiyle de tanıklanmıştır. Konuşurun kendisini küçümsediği ve dinleyiciyi yücelttiği işaretleyiciler kimi zaman bağımsız olarak kimi zaman da arka arkaya koordinasyon içinde tespit edilmiştir:

***“Resulün hürmetiyçün iy kerim Hak
Şifa eyle bu derdüm gönline bak***

***Suçun bilenlerün biri benüm
Kapunda zar u giryanem elüm boş***

***Rahmet isteyü geldim hakirem
Ganiyyü’l agniyasın ben fakirem” (MŞ 17a/336)***

Resulün hürmeti için ya kerim Tanrı, bu derdime şifa eyle gönlüne bak. Ben suçunu bilenlerim. Kapında dermansızım, gözüm yaşlı, elim boş. Hakirim, rahmet istemeye geldin. Sen zenginler zenginisin ben fakirim.

***“gözlerüm yaş u dimagum kurumıs
fazl işigin sığınaban durmıs***

***aç susuzam cigerüm biryānedür
yüregüm yaş gözlerim giryānedür***

***baş açuk yalın ayak uryān-ı ten
bi-muhaba yüregüm toptolu kan***

kılmazam bir iş itmege hurūs
dört yana gözüm elüm boş halüm us

bağlamışdur volümü fisk ü fücūr
ol sebebden düşmişem himetde dūr

hor ğam-gin ü berriyе çekerem
gözlerümden āb u nemgin dökerem

kimsenem yokdur ki yalvarı varam
bakaram dört yana tımar umaram

çok günāhum yok penāhum işüm āh
kara yüzüm dertlü sözümdür güvāh

tağlu yürek bağlu ayak ser-nigün
yaşlu karak başlu ciger tolu hün

yā ilāhi ber hüdā ferd-i mu in
yine fazluğdur sığınacagum hemin

beni şetr eyle iy şettāru'l-uyüb
fazlun öküşdür i ğuffaru'z-zunüb” (FN 84-94)

“Gözüm yaş, dimağım kurumuş. Aç ve susuzum, ciğerim kavrulmuş. Yüreğim yaş, gözlerim yaşlıdır. Başı açık, yalın ayak ve çıplak, korkusuz yüreğim kan dolu. Hiçbir şey yapmaya isteğim yok, elim boş halim bu. Yolumu ahlaksızlık kesmiş, o yüzden hizmetten uzağa düşmüşüm. Hor, gamlı, toprağa çekerim, gözlerimden yaş dökerim. Kimsem yok ki yalvarayım, dört yana bakar yardım umarım. Günahım çok, sığınağım, işim yok. Kara yüzüm dertli sözüm şahittir. Yüreği dağlı, ayağı bağı, tepetaklak. Yaşlı göz, başlı(?) ciğer kan dolu. Ey Tanrı, yardımcı, yine sığınacağım senin cömertliğindir. Ayıpların saklayıcısı, beni sakla. Günahların bağışlayıcısı cömertliğin çoktur.”

“Yigenek bu haberi işidiçek yüregi oynadı, kara bağı şarşıldı.
kalkdı Bayındır Hanuñ nazarına vardı, yüz yire kıdı,

Aydur:

Alan sabah sapa yirde dikilende ağ ban ivlü

Atlas-ile yapılanda gök sayvanlu

Tavla tavla çekilende şahbaz atlu

Çağıruban dad virende bol çavuşlu

Yaykandığında yağ tökilen bol ni 'metlü

Kalmış yigit arhası

Beze miskin umudu

Türkistanuñ direği

Tülü kuşuñ yavrısı

Amit suyunın aslanı

Karaçuğuñ kaplanı

Devletlü han meded

maña leşker vir meni babam tusaq oldığı kal 'aya gönder didi."

(DK 204/9-205/6)

“Sabah alacakaranlığında sapa yerde dikildiğinde ak süslü evli, atlas ile yapıldığında gök güneşlikli, tavla tavla çekildiğinde şahbaz atlı, çağırıp yardım ettiğinde çok adamlı, çalkalandığında yağ dökülen bol nimetli, yetim yiğidin arkası, garibanın miskininin umudu, Türkistan'ın direği, tülü kuşun yavrusu, Amit nehrinin aslanı, Karaçuk'un kaplanı, devletli han meded! Bana asker ver, beni babamın tutsak olduğu kaleye gönder.”

“Âdem eytdi yâ *Îlâhâ Rabbenâ*

Suçlu oldum rahmet it ben miskine

Bilürem eksüklüyem suç işledüm

Kendü kendü nefsiime zulm eyledüm

Tevbe kıldum döndüm uş senden yaña

Kamu eksügüm-ile geldüm saña

Sen Rahîm'sin hem Kerîm'sin hem Gafûr

Hem Kadîm'sin hem Mukîm'sin hem Sabûr

Ben bilürem suçumu kıldum günâh

Sen kerîmsin yarlığa iy Pâdişâh

Dâyimâ bizden yañadan suç-durur

Yarlığagıl rahmetüñ üküş-durur” (GN 885-890)

“Ey Tanrım, suçlu oldum, ben miskine yardım et. Eksikliyim biliyorum, suç işledim. Kendim kendi nefsim zulttim. Tövbe kıldım, işte senden yana döndüm. Hep eksiğimle sana geldim. Sen Rahim’sin hem Kerim’sin, hem Gafur, hem Kadim’sin, hem Mukim’sin hem Sabur. Ben suçumu bilirim, günah işledim. Sen kerimsin bağışla ey Padişah! Suç hep bizdendir, rahmetin çoktur, bağışla!”

2.3.2.3.2. Aşırı Teklifler

İstenen olayın gerçekleşmesi karşılığında müzakere unsuru olarak sunulan akıl dışı, aşırı teklifler çaresizlik ve teslimiyet kodlama yoluyla yalvarma kipliği işaretleyebilirler.

Taranan metinlerde bu işleve uygun söylem özelliğine sahip sözceler tespit edilmiştir.

“ol yazuklu ümmetüm bağışlagıl

dahı bana ne dilersen işlegil” (VN 608)

“O günahkar ümmetimi bağışla da bana ne istersen yap.”

“Kazan köpeği kovalayı Karaça Çobanüñ üzerine geldi Çobanı gördüğünde haberleşdi. Görelüm hanum ne haberleşdi:

Çazan aydur:

Çaranķu ahşam olanda kaygulu çoban

Çar-ile yağmur yağanda çakmaķlu çoban

Ünüm añla sözüm diñle

Ağ ban ivüm şuradan kiçmiş gördüñ-mi digil maña

Kara başum kurban olsun çoban saña

didi.” (DK 47/5-8)

“Kara akşam olduğunda kaygılı çoban, karla yağmur yağdığına çakmaklı çoban, dediğimi anla sözümü dinle. Ak süslü evim şuradan geçmiş, gördün mü söyle bana, kara başım kurban olsun çoban sana.”

Yukarıdaki örnek DK hikayelerinin ikincisinde evi yağmalanan ve ailesi kaçırılan Kazan Han’ın ailesinin bulmak için çabaladığı bölümden alınmıştır. Kazan Han sırasıyla karşılaştığı suya, kurda, köpeğe ve Karaça Çoban’a ailesini görüp görmediklerini sorar. Kazan Han’ın sorusu her seferinde “kara başım kurban olsun sana” yapısıyla sona erer. Kazan Han’ın her seferinde canını feda etmeye hazır olduğunu ifade etmesi onun, ailesini bulmasına yarayacak her türlü bilgiye çaresizce ihtiyacı olduğunu gösterir. Bu durumun tek istisnası köpekle olan monoloğudur. Kazan Han köpeğe seslenmesi “Ordumun haberini bilür-misin digil bana / Kara başım sağlığında eyülikler idem köpek sana” şeklinde sonlanır. Bu yapı bir müzakereyi ve bu nedenle isteme kipliğini (bkz. 2.2.1. İstek Kipliğinin Semantik-Pragmatik Kapsamı) işaretlemektedir. Suya, kurda ve Karaça Çoban’a karşı tekrarlanan yapının, köpek söz konusu olduğunda değişmesi Kazan Han’ın köpeğe yalvarmayı kendisine yakıştırmadığı gösteren ilginç bir ipucu olarak görülebilir.

2.3.2.3.3. Kutsiyet Bildiren Değerler

Sosyo-kültürel normlar, toplumsal, ahlaki ve dini değerler gibi kılıcı ve kılıcının parçası olduğu toplum için kutsal sayılacak unsurların dile getirilmesi bu unsurlara dayanılarak yardım isteği ifade etme yoluyla yalvarma anlamını pekiştirerek yalvarma kipliği işaretleyebilir.

Taranan metinlerde bu bağlamda kutsiyet bildiren değerler adına yapılan taleplerin yalvarma kipliği işaretlediği tespit edilmiştir.

*“Ya k̄ūb ol oğlı birle kırk yıl keçdi. Bir kün saqalında aq kördi. Yūsuf firāqı üzre ağladı kocalıqını şefā atçı ketürdi. İki bölügin ayası üzre ketürdi. Ayıttı: **İlāhī, bu ak saç sakal hürmeti için ölüm dadığın maña degürmegil. Meni Yūsufa kavşurğil.**” (BH 139b/20-140a/3)*

“İlahi, bu ak saç sakal hürmeti için bana ölümü tattırma, beni Yusuf’a kavuştur.

“Niye yatarsın yigit

Ĝafil olma görklü başuñ kaldur yigit

Ala gözüñ açğul yigit

Ķādir viren tatlu canuñ uyhu almış yigit

Ķarusından kollaruñı bağlatmağul

Ağ sakallu babañı karıçuk anañı ağlatmağul

Ne yigitsin kalın Oğuz illerinden gelen yigit

Yaradan hakkı-y-içün turtı gelgil

Dört yanuñı kāfir bağladı bellü bilgil” (DK 267/7-12)

“Gafil olma görklü başını kaldır yiğit. Ala gözünü aç yiğit. Pazılarından kollarını bağlatma, ak sakallı babanı yaşlı ananı ağlatma. Oğuz illerinden gelen yiğit, ne yigitsin. Yaradan hakkı için kalk gel, dört yanını kafir sardı bil.”

2.4. İzin Kipliği

2.4.1. İzin Kipliğinin Semantik Pragmatik Kapsamı

İzin kipliği belirli ahlaki ve sosyal normlar, kurallar, yasalar ya da herhangi bir otoritenin müdahalesi gibi dış etkenler tarafından, olası dünyalardan hangilerinin gerçekleştirilmesine müsamaha gösterildiği, izin verildiği ya da olası dünyalardan hangilerinin gerçekleştirilmesine izin verilmediği ile ilgilenir. Bu şekilde gerçekleşme potansiyeli olan olaylardan gerçekleşebilecek ya da gerçekleşemeyecek olanların bir haritasını çıkarır (Starr 2016:330). Bir başka deyişle izin, eyleyici için neyin olası olduğu ile ilgilidir. İzinde olasılığın kaynağı eyleyici dışında bir kaynak olduğu için yükümlülüksel olasılık olarak adlandırılabilir. Eyleyici için olasılığın kaynağının kendi iç özellikleri olduğu durum içedimsel olasılıktır ve yükümlülük kipliği kapsamında değerlendirilmez (bkz. 3.3. Yeterlilik Kipliği). İzin kipliği izin istemek, izin vermek ya da yasaklamak anlam alanlarını kapsar.

İzinler *zayıf izin* ve *güçlü izin* olarak ikiye ayrılabilir (von Wright 1963:86). Zayıf izin herhangi bir eylemin yasaklanmaması halinde serbest olduğu görüşüne dayanır. Buna göre her yasak, yasak olmayan diğer şeyler için izin niteliği taşır. Bir başka deyişle herhangi bir şeyin gerçekleştirilmesini yasaklayan ahlaki ya da sosyal normlar, kurallar, yasalar ya da belirli bir otoritenin müdahalesi yoksa onun gerçekleştirilmesi serbest olmalıdır:

(1) Burada sigara içemezsiniz.

Yukarıdaki örnek *burada* sözcüğü ile işaretlenen alanda *sigara içmek* işini yasaklamaktadır. Ancak (1) aynı zamanda *burada* ile işaretlenen alanda *sigaradan başka bir şey içmek* (örneğin, çay?) işine izin verildiği ya da *sigara içmek* işinin *burada* ile işaretlenen alan dışında kalan yerlerde yapılmasına izin verildiği anlamına geliyor olabilir. Öyleyse *burada çay içmek* ya da *sigarayı buranın dışında içmek* aksi belirtilerek onlar da yasaklanmadığı sürece (1)'e ait zayıf izin örnekleri olarak görülebilirler.

Güçlü izin ise herhangi bir olayın gerçekleştirilmesine izin veren belirli sosyal veya ahlaki normların, kuralların, yasaların ya da belirli bir otoritenin varlığı ile ilgilidir. Bu

durumda olayın gerçekleşmesine izin verilmesinin sebebi, izin verilmesi gerektiğini söyleyen ahlaki ya da sosyal normlar, yasalar, kurallar veya otoritenin bulunmasıdır.

(2) Burada sigara içebilirsiniz.

Yukarıdaki örnekte, *burada* ile belirtilen alanda *sigara içme* olayının gerçekleştirilmesine müsamaha gösterilmesi güçlü izindir.

İzin tek bir olası dünyaya müsamaha gösterileceğini işaretleyebileceği gibi birden fazla olası dünyaya müsamaha gösterileceğini de işaretleyebilir. Birden çok olası dünyaya müsamaha gösterilmesi serbest seçimli izin olarak adlandırılabilir (Asher ve Bonevac 2005:303).

(3) Masadaki elmalardan birini ya da büyük olan portakalı yiyebilirsin.

Yukarıdaki örnek *ya da* bağlacı yardımıyla eyleyiciye olası dünyalardan birini seçme imkânı verir. Eyleyici iki olası dünyadan yalnız birini gerçekleştirebilir.

İzin kipliği ifade eden sözceler aynı zamanda sözeylemdir. Bu ifadeler bir başkasının davranışlarını etkilemek amacı taşır. İzin kipliği otoritenin konuşur olduğu izin verme / yasaklama anlam alanı ve eyleyicinin konuşur olduğu izin isteme anlam alanı olarak ikiye ayrılabilir (Karabulut ve Kazanlar Ürkmez 2020:79). Kendisinden izin istenen, konuşma gerçekleştiği anda izin isteyenenden hiyerarşik olarak üsttedir ve izin isteyeninin gerçekleşmesini istediği olayın gerçekleşmesinin önüne potansiyel engel koyabilecek ya da böyle bir potansiyel engelin kaldırılmasını sağlayabilecek erke sahiptir. İzin isteme anlam alanında izin isteyen konuşur Türkiye Türkçesinde genellikle soru cümleleri kurar (Kazanlar Ürkmez 2019:206).

(1) Öğrenciden öğretmene:

a. Hocam ben dersten çıkabilir miyim?

b. Tamam çık.

(2) Çalışandan müdüre:

a. Ben bugün erken çıksam olur mu?

b. Tabi, çıkabilirsin.

Ancak semantik açıdan soru olarak görülemeyecek ve dil bilgisi açısından soru tümcesi olarak tanımlanamayacak kimi tümceler de pragmatik olarak soru işlevi görerek izin isteme anlamı kodlayabilir:

(3) *Öğrenciden öğretmene:*

a. Ben de arkadaşımınla çıkayım.

b. Hayır, sen burada beklemeye devam et.

(4) *Çocuktan babasına:*

a. Baba, anneannemde kalmama izin ver!

b. Şımarmayacağına söz verersen olur.

(3a) numaralı örnekten ilk bakışta konuşurun yapmak istediği, yapmayı hedeflediği herhangi bir olayı ifade ettiği anlaşılabilir. Bu haliyle (2a) üstlenme kiplik alanına giren (bkz. 3.2. Üstlenme Kipliği) bir sözce gibi görülebilir. Ancak bu yanıltıcı olacaktır. Çünkü (3a)'da işaretlenen *dışarı çıkmak* olayı yalnızca iç etkenlere bağlı değildir. Konuşurun çıkmak istemesi çıkmak olayını gerçekleştirebilmesi için yeterli değildir. Bunun için öğretmenin iznin ihtiyacı vardır. Yani olayın gerçekleşmesi konuşurun dışındaki bir etkene, otoriteye bağlıdır. Sözceye soru işlevi kazandıran da bu özelliğidir. (3a) işlev olarak “Ben de arkadaşımınla çıkabilir miyim?” tümcesine eşdeğerdir. Bu yüzden otorite yerine geçen öğretmenden bir cevap bekler. Sonuçta ortaya soru cevap ilişkisi çıkar.

(4a) numaralı örnek ikinci teklik kişi emir eki ile çekimlenmiştir ve dil bilgisine göre bir emir tümcesidir ancak çocuğun babasına herhangi bir şeye izin vermesi için emredemeyeceği açıktır. Emir anlam alanının oluşması için konuşurun hiyerarşik olarak dinleyiciden üstte olması gerekir. Konuşurun hiyerarşik olarak üstte olduğu bir iletişim ortamında yükümlülük ilişkisinden bahsedilemez. Yükümlülük ilişkisinin bulunmadığı bir

bağlamda ise izin anlamsızdır (Ross 1968:122). Türkçede emir kipinin yalnızca emir ifade etmediği yaygın şekilde kabul görür (Doğan 1996:250, REFERANSLAR). (4a) numaralı örnekte de *izin ver-* kiplik işaretleyicisi izin isteme anlam alanını, dolayısıyla izin kipliğini kodlamaktadır.

İznin kaynağı yasalar, gelenekler, dini kurallar gibi normlar ya da bir otorite olabilir (Yeshniyaz vd., 2018:2347). İzin istemede konuşur olası dünyalardan birinin gerçekleşmesini isteyen kişidir. İzni isteyen bunu kendisi ya da bir başkası için isteyebilir.

(5) Ben dışarı çıkabilir miyim?

(6) Ahmet dışarı çıkabilir mi?

(7) Dışarı çıkabilir misin?

Bu örneklerden (5)'de olayın gerçekleşmesi için izni isteyen ve izin verilmesi durumunda olayı gerçekleştirecek kişi aynıdır. Konuşur kendi adına izin istemektedir.

Örneklerden (6) ise uygun bağlamda konuşurun Ahmet yerine izin istemesini içerir. İzin verilmesi durumunda olayı gerçekleştirecek olan Ahmet'tir.

Örneklerden (7) ise izin ifade etmez. Bağlama göre konuşurun nezaket çerçevesi içinde dinleyiciden dışarı çıkmasını istediğini gösterebilir (bkz. 2.2. İstek Kipliği) ya da dinleyicinin dışarı çıkma olayını gerçekleştirme konusunda yeterli olup olmadığını sormaktadır (bkz. 3.3. Yeterlilik Kipliği). Öyleyse iletişim ortamında izin sadece birinci ve üçüncü kişiler için istenebilir. İkinci kişiler için istenemez.

İzin her zaman belirli bir kişiye yönelmez. Aşağıdaki izin ifade eden bazı örneklere bakalım.

(8) Kanun uyarınca petrol araştırma, arama ve sondaj faaliyetleri kapsamında yürütülen işlerde işçinin yazılı onayının alınması şartıyla yedi buçuk saatin üzerinde gece çalışması yaptırılabilir (İş Kanunu Madde 69).

(9) Savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir. (Anayasa m.15)

Örneklerden (8) ve (9) belirli bir kişiye yönelmemektedir. İlgili koşullara uygun her kişi ve kurum için ilgili iznin varlığını işaretlemektedir.

İzin kiplik alanının, özellikle izin isteme anlam alanının istek unsuru taşıyabileceği açıktır.

(10) Yarın akşam dışarı çıkabilir miyim?

Karabulut ve Kazanlar Ürkmez (2020:77) yukarıdaki örnek için “kılıcı dışarı çıkmak işini gerçekleştirmek ister” açıklaması yapar. Gerçekten de örnekte konuşur yarın akşam gerçekleştirmek istediği bir olayın önündeki potansiyel engelin kaldırılmasını istemektedir.

Ancak izin verme anlam alanı söz konusu olduğunda izin verilen olası dünyanın gerçekleşmesinin her zaman için izin veren tarafından istendiğini, arzulandığını kabul etmek doğru olmaz.

(11) *Araçların muayeneleri Ulaştırma Bakanlığına ait muayene istasyonlarında veya bu Bakanlık tarafından işletme yetki belgesi ile yetki verilmesi halinde ise, yetki verilen gerçek veya tüzel kişilere ait muayene istasyonlarında yapılır. Yetki verilen gerçek veya tüzel kişiler, bu yetkilerini Ulaştırma Bakanlığının onayı ile alt işletmecilere aynı standartları sağlamak koşulu ile devredebilirler. (KTK Madde 35)*

(11)'e göre Karayolları Trafik Kanununun 35. Maddesi, Ulaştırma Bakanlığı tarafından işletme yetkisi verilen gerçek ve tüzel kişilerin bu yetkilerini Bakanlık onayı ile aynı standart koşulları sağlayan alt işletmecilere devretmesine izin verir. Bu izin kanununun, ilgili gerçek ve tüzel kişilerin yetkilerini alt işletmecilere vermelerini istediği anlamına gelmez. İlgili izin hiçbir şekilde istek kodlamamaktadır.

Bu durum yalnızca edilgen ifadeli kanun hükümlerine has değildir. Günlük hayatta gerçekleşen sıradan diyaloglarda da görülebilir:

(12) *Çocuktan annesine:*

- a. Anne lütfen bir çikolata daha yiyebilir miyim?
- b. Ne yaparsan yap, karışmıyorum ben artık.

(12a) bir annenin çocuğuna çikolata yemesi için izin verdiğini gösterir. Ancak bu izin ifadesinden hareketle annenin çocuğunun çikolata yemesini istediği iddiası doğru olmayacaktır. Bu örneklerde var olan Yönlendirme Kipliğinde olduğu gibi (bkz. 2.6. Yönlendirme Kipliği) konuşurun onayıdır.

Kamacı Gencer (2020:101) Dede Korkut'tan aldığı aşağıdaki örnekte konuşurun izin verme eylemini gerçekleştirmesi için herhangi bir isteğin söz konusu olmadığını ifade eder:

“Kazan Beg elin eline çaldı kas kas güldi. Eydür: A Begler Oruz hub söyledi şeker yedi. Begler! Siz yenüz içinüz sohbetünüz tağıtmanuz. Men bu oğlanı alayın, eve gideyin Yedi günlük azugıla çıkayın. Oh atduğum yerleri, kılıç çalup baş kesdüğüm yerleri göstereyim.” (DK 64b/13-65a/5)

Çalışmasında istek unsurunun söz konusu olmadığı izinleri Kamacı Gencer (2020:109) *isteğe bağlı olmayan izin* olarak nitelendirmiştir. Öyleyse izin anlam alanında istek unsurunun bulunması zorunlu değildir.

2.4.2. Eski Anadolu Türkçesinde İzin Kipliğinin İşaretlenmesi

2.4.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

2.4.2.1.1. -AyIm

-AyIm eki dilgilbisi kitaplarında emir ya da istek kipi kategorisinde birinci kişi çekimi olarak görülebilir (Çiçek 2014:336). Johanson (2021:669) *voluntative* olarak adlandırdığı kategoride değerlendirdiği -AyIm'ın işlevleri arasında izin ifadesini de sayar. Böyle izin talepleri üstlenme kipliği ile yakın ilişki içerisinde ve esasen konuşurun yapmak istediği,

yapmaya niyetlendiği, yapmayı üstlendiği bir olayı işaretler (bkz. 3.1. Üstlenme Kipliği). Ancak konuşurun yapmaya niyetlendiği, yapmayı üstlendiği olayın gerçekleşmesi dinleyici konumundaki bir otoritenin iznine bağlı ise bu sözceler soru işlevinde izin isteği ifade edebilirler.

*“Bu kez Hüseyn kiçi oğlu Kāsım çıkdı on biş yaşar erdi. Atası ileyinde dizin sökide düşdi, uyluk öpdi, destür diledi, **düşmān birle doķışayım, didi.**” (BH 76b/22-24)*

“Düşmanla çarpışayım.”

BK’dan alınan örnek Kasım’dan babasına yönelen bir sözcüdür. Bu sözce “İzin verirsen düşmanla çarpışayım mı?” şeklinde okunabilir. Bu haliyle izin isteği işaretler.

*Kılbaş aydur: **hānum men varayın anlaruñ dostlığın düşmenliğin bileyin** didi Kazan aydur: sen bilirsün, var didi. (DK 292/8)*

“Hanım ben gideyim, onların dostluğunu, düşmanlığını öğreneyim.”

DK’nın 12. hikayesinde Kılbaş ve Kazan arasında geçen bir diyalogdur. Diyalog Kılbaş’ın Taş Oğuz beylerinin tutumunu öğrenmek amacıyla harekete geçmek için Kazan beyden izin istediğini gösterir. İlgili sözce “Hanım ben gidip onların dostluğunu düşmanlığını öğreneyim mi?” şeklinde bir soru olarak okunabilir. Sonrasında Kazan Han’un Kılbaş’a “Sen bilirsin, git.” cevabı Kılbaş’ın ifadesinin diyalog içinde izin talep eden bir soru olarak görüldüğüne dair kanıttır.

*çaķal eyitti size zahmet olmasun benüm uşbu yakında bir eşek dōstum vardur **varayın anı sizüñ katuñuza getüreyim ve anıñ eti bize birkaç gün oyun olur kurd bu sözi maşlahat gördi.** (MN 2b-5)*

“Size zahmet olmasın, benim bu yakınlarda bir eşek dostum vardır, gideyim onu sizin huzuruza getireyim, onun eti bize birkaç gün öğün olur.”

2.4.2.1.2. -AlUm

Dil bilgisi kitaplarında emir ya da istek kipi birinci çokluk kişi eki olarak görülen -AlUm da-AyIm gibi izin talebi kodlayabilir. Bu durumda herhangi bir otoritenin iznine bağlı olan olayı gerçekleştirmeyi isteyen, üstlenen bir kişinin değil, bir topluluğun varlığı söz konusudur. Konuşurun koşula bağlı üstlenmesini kodlayan bu sözceler de -AyIm ile işaretlenenler gibi esasında soru işlevindedir ve soru eki +mı ile de görülebilir.

“Eytdi bu yir bağçaya lâyık-durur

Bunda bağça olmaga bayık-durur

Begler eytdi didüğüñ işleyelüm

Buyurursañ yapmaga başlayalum

Sultân eydür getirüñ mi ‘mârları

Kim bular yapabilür dîvârları” (GN 1512-1514)

“Buyurursan başlayalım.”

GN’den alınan örnek bahçe yaptırmak isteyen bir padişahın emrindeki beyler ile diyalogudur. Beyler bahçe için uygun yer seçildikten sonra padişahın emriyle bahçeyi yapmaya başlamak olayını gerçekleştirmek için izin isterler. Bu örnekte birinci çokluk kişi eki -AlUm aynı zamanda buyur- fiilinin dilek-şart kipi eki -sA ile çekimlenmiş bir yan tümceyi kiplik işaretleyici olarak barındırmaktadır. Buyurursan fiilinin izin talebini pekiştirdiği söylenebilir.

“bir rivāyetde eydür peygāberle عليه السلام oturmuşduk kim a ‘rābdan

bir cemā ‘at geldiler peygāber عليه السلام dan deva şordılar ve eytdiler

yā resūl devā şordılar ve eytdiler yā resūl devā ve ‘ilāc idinelüm-mi

peygāber عليه السلام eytdi deva idününj kim haqq te ‘ālā hīç bir derd

indürmedi illa anuñ dermānın bile indürmişdür.” (TN 17b 12-17)

2.4.2.1.3. -Ø

İkinci teklik kişi emir eki olan -Ø olumlu fiillere eklenerek dinleyicinin gerçekleştirmesine izin verilen olası dünyaları, olumsuz fiillere eklenerek dinleyicinin gerçekleştirmesine izin verilmeyen olası dünyaları ya da bir başka deyişle yasakları işaretler.

*“Kaızılık Koca dirler-idi bir kişi va-idi. Bayındur Hanuñ veziri
idi. Şarabuñ itisi başına çıkdı. Kaba dizi üzerine çökdi. Bayındur
Hanu destur viridi. Nireye diler-iseñ var didi.”* (DK 202/3-7)

“Nereye istersen git.”

*“bir gişi geldi resule dir haber
yā resūlu ’llah iy şāh-ı mu’teber*

*bir nisa buldum aşil hem hüsn-i hūb
likin oğlan eylemez dirler öşüp*

*ne buyurursız kılayınmı kabul
’avrat idinmege yararmıki ol*

*alma dir peygamber aña ’avrata
kılma anuñ gibilere da ’veti”* (FN 1345-1344)

2.4.2.1.3.1. -gIl

Pekiştirme eki -gIl, -Ø eki ile paralel şekilde izin kipliği işaretleyebilir. Taranan metinlerde tercih edilmesi konusunda belirgin bir işlevsel farklılık tespit edilmemiştir.

*“yā Ādem kandan kerek erse yigil içgil uçmağda yā mü’min irteye
degin yigil içgil helālden yā Ādem uçmağda ne diler erseñ yigil bu
ağaca yakın gelmegil”* (BH 46/24)

BH’den alınan tanık iki izin içermektedir. Birincisi Tanrının Ademe cennette gerekli gördüğü şeyleri tüketme izni verdiğini gösterir. İkincisi Müslümanlara şafak vaktine kadar helal olan şeylerden tüketme izni vermektedir. gelmegil- ile işaretlenen kısım ise yasaklama

işaretlemektedir. -gII eki olumlu yi- fiiline eklendiğinde Ademe cennette dilediğini yeme özgürlüğü verir. Aynı ek gelme- fiiline eklendiğinde Tanrının Ademe bahsi geçen ağaca yaklaşmayı yasakladığı işaretlemektedir.

“Ey Adem cennette ne gerekirse ye, iç. Ey mümin şafak varktine kadar helalden ye iç. Ey Adem cennette ne istersen ye, bu ağaca yaklaşma.”

*“Kim sen oglumsın seniñ atañ benem
Eyle san kim sen ben ü yâ ben senem*

*Kimsenem yok ne varın saña yazam
‘Avrat alam saña hân-u-mân düzem*

Sen yigil içgil temâşâ eylegil

Halkı benüm mâlum-ıla toylagıl” (MT 5955-2957)

“Sen ye iç eğlen, halkı benim malım ile eğlendir”

“Aydur: Yok, bir ala qarğam bar. Bir kuyu katına bağladum ve minüm ‘özrüm bar. Ol kuyu katına barumas-men, kim ol kuşu suvarsam. Yine ol kuş kuyu suvından ayruş su içmes. Ne vaqtın sen ol kuşu suva doyursañ kitgil. Yoqsul aydur: İş munçaq erse anı tiz bitüre-men.” (BH 80a/26-80b/3)

“Kuşu doyurduktan sonra git.”

2.4.2.1.4. -sUn

Üçüncü teklik kişi emir eki -sUn uygun bağlamda fiillerin olumlu şekillerine gelerek izin anlamı, fiillerin olumsuz şekillerine gelerek yasaklama anlamı işaretleyebilir (Arslan 2020:102). -sUn üçüncü teklik kişi konumundaki herhangi bir kişiye yönelebileceği gibi ilgili iznin koşullarına uyan herkesi kapsayan tüm eyleyicileri de genelleyebilir. Taranan metinlerde -sUn ekinin bu işleve uygun şekilde izin kipliği işaretlediği örnekler tespit edilmiştir.

“*mugīre bin şu‘be rivāyet kıılır kim bir gün şaramsaķ yemişidüm mescide vardum peygāmbere عليه السلام şaramsaķ kokusunı tıydı kaçan namāzı tamām idüb selām virdise eyitdi **her kim şaramsaķ yirse bizüm mescidümüze gelmesin tā koķısı gitmeyince.*** (TN 48b/16-49a/2)”

“Kim sarımsak yerse, kokusu geçene kadar mescidimize gelmesin.”

2.4.2.1.5. -(U)ñ / -(U)ñUz

İkinci çokluk kişi emir ekleri -(U)ñ ve -(U)ñUz uygun bağlamda fiillerin olumlu şekillerine gelerek üçüncü teklik ve üçüncü çokluk kişilere yönelen izin anlamı işaretleyebilir. İkinci teklik kişiye yöneldiği örnekler nezaket stratejisi de içerir (Johanson 2020:673).

“*Açdı kapu Büşr aña virdi selām
Çün selâmın aldı ol ‘avrat tamām*

*Büşr yire bakup eydür ez-kader
Yemlihâ'nuñ bende raht u bahtı var*

*Var-ısa destûr iķerü gireyim
Rahtını tapuñuza degüreyim*

‘*Avrat eydür ev sizüñdür girüñüz
Siz dahı rahtı bize degürüñüz*” (MT 2912-2915)

“Ev sizindir, giriniz.”

2.4.2.1.6. -(y)A

-(y)A ekinin işlevleri arasında izin bildirmesi de vardır (Gülsevin 2007:109). Bu işleve dayalı olarak -(y)A kimi zaman diğer kiplik işaretleyiciler ile koordinasyon içinde de kullanılarak izin işaretleyebilir. -(y)A ekinin izin kodlama alanı yüklendiği kişi ekleri ile doğrudan bağlantılıdır.

-(y)A birinci teklik ve çokluk kişi ekleri ile birlikte kullanıldığında -AyIm ve -AIUm ekleri ile eşdeğer şekilde izin talebi ifade edebildiği görülmüştür.

“Eger melik buyururısa anuñ katına varam ve anuñ hâli niteliğın ve işi hakiqatın melige ma lüm eyleyem. Pes arslana bu söz yavlaq muvâfık geldi.” (KD SL 31b/4-5)

“Eğer melik buyurursa onun huzuruna geleyim ve onun durumunu işin gerçeğini kendisine anlatayım.”

KD’den alınan örnek iki üstlenme ifade eder. Konuşur hükümdarın huzuruna gelmek ve ilgili durum ile hükümdarı bilgilendirmek niyetindedir. Niyeti gerçekleşmesi hükümdarın buna izin vermesine bağlıdır. Bu sözce “Melik buyurursa onun huzuruna geleyim mi? İşin gerçeğini kendisine anlatayım mı?” şeklinde okunabilir.

*“hâk tañrı dil vërdi kurd söyledi
selâm verdi ya kûba tapu eyledi
eytdi ya ya kûb sen nebîsin uyan
peygâmblerler kılmaya hergîz bühtân
eytdi destûr vër baña tâ kim varam
ne ki kurd var kamu bunda getürem
ne ben yëdim ne onlar yëdi, anı
bilmezem kim senüñ yūsufuñ kanı”* (YZ 156-159)

“Destur ver bana ki gideyim, ne kadar kurt varsa hepsini getireyim.”

-(y)A ekinin ikinti teklik ve çokluk şahıslara yönelen şekilleri o kişilere yönelen izin ifadeleri işaretleyebilir.

“Zu’l-karneyn sedd bağladı. Ye’cüc ve Me’cüc anı sökmeğe kaşd kıldılar. Çalap ayıttı: Ol seddi minim dostum bağladı, renc imen kim kesmeye-siz.” (BH 10b/6)

“O seddi benim dostum yaptı, kesmeye uğraşmayın.”

“Nefs-i hevāya talāk virmişem ve and içmişem ki hīç cānavar benden nā-ḥaḳ yire incinmeye ve niçe kim benim yöremde olasız kanda gerekise otlayasız. Geyik eyitti: şek degül kim sizüñ sāyenüzde dükeli āfetten emīn olavuz” (MN 38a/1-3)

“Benim bölgemde olduğunuz sürece nerede gerekse otlayasınız.”

2.4.2.1.7. -sA

Dilek-şart kipi eki -sA şart yanında dilek, istek ve niyet de ifade eder (Korkmaz 2003:600, Johanson 2009:491, Brockelmann 1954:224). Bu kipin birinci teklik kişi eki almış biçimi, konuşurun niyetini, hiyerarşik olarak ondan üstte olan bir otoriteye gerçekleştirme dileğiyle soru işlevinde iletebilir.

“Pes diledi kim vara öküzi göre ve anı daḳı savaşa kındura varup görmeklik arslan buyruḡıla ola ta kim yavuz gümāndan ırak ola. Pes eyitdi: Varsam Şenzebeyi görsem anuñ zamirinden yiyi dursam. Arslan destür virdi”. (KD SL 44b/13)

“Gitsem Şenzebeyi görsem, onun kendisinden yiyedursam (olur mu?)”

KD’de tespit edilen tanık Dimne ve aslan arasındaki bir diyalogdan alınmıştır. Bu diyalogta Dimne’nin aslana yönelen “Varsam Şenzebeyi görsem anuñ zamirinden yiyi dursam” sözcüsü “Gidip Şenzebeyi görsem olur mu? Buna izin verir misin?” şeklinde okunabilir. Dinme’nin talebine karşı aslanın tepkisinin *destur vermek* olarak nitelenmesi, sözcenin izin niteliğini kanıtlayan bir ipucu olarak görülebilir.

“Beyrek aydur: Sulṭanum meni ḳosañ da şölen yimeginüñ yanına varsam, ḳarnum açdur toyursam didi. Ḳazan aydur: Delü ozan devletin depdi begler bu günki biglügim bunuñ olsun ḳoñ nireye gider ise gitsün neyler-ise eylesün didi.” (DK 111-2)

“Şölen yemeğinin yanına varsam, karnım açtır doyursam?”

2.4.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

2.4.2.2.1. buyur-

Buyurmak sözcüğünün TS’de emir anlam alanına giren karşılığı “1. Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin bir dille söylemek, emretmek” olarak verilmiştir (2011:420). ÖTS’de EAT dönemi karşılığı da aynı şekilde “1. Bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını bildirmek, emretmek.” olarak açıklanmıştır (2017:876). Buyur- fiilinin taranan metinlerde otoritenin iznine bağlı olarak olayın gerçekleştirilmesine dair izin isteği işaretlemektedir.

*“bir zamandan sonra yine geldi ol gişi
geldi eydür ya resl gör bu işi*

*yine bir ‘avrat dahi bulum i şāh
ger **buyurursañ nikāh it kıl nikāh***

*yine destūr virmedi aña resül
alma dir ol ‘avrati kılma kabul” (FN 1350-1353)*

“Eğer buyurursan nikah kıy.”

*“Eger melik **buyururısa anuñ katına varam ve anuñ hāli niteligin**
ve işi **hakikatın melige malum eyleyem. Pes arslana bu söz yavlağ**
muvāfık geldi.” (KD SL 31b/4-5)*

“Eğer Melik buyurursa huzuruna geleyim, onun halini ve işin gerçeğini meliğe anlatayım”

*“Eytdi bu yir bağçaya lāyık-durur
Bunda bağça olmaga bayık-durur*

*Begler eytdi didüğüñ işleyelüm
Buyurursañ yapmaga başlayalum*

*Sultân eydür getürüñ mi ‘mârları
Kim bular yapabilür dîvârları” (GN 1513)*

“Buyurursan yapmaya başlayalım.”

2.4.2.2.2. cā‘iz

Arapça kökenli sözcük TS’de “1. Din, yasa, töre, vb. bakımından işlenmesinde, yapılmasında sakınca olmayan, yapılıp işlenmesine izin verilen” olarak tanımlanmıştır (2011:434). Sözcük bu anlam çerçevesine uygun şekilde izin kipliği işaretleyebilir.

*“‘aṭādan rivāyet-dür kim eşek südüle devā idinmek cāvizdür cabir
rivāyet kıılır kim peygamber zamānında at südin içerdük ve at etin
yerdük” (TN 24b/1-3)*

“Atalardan rivayettir ki eşek sütü ile tedavi olunmak caizdir.”

2.4.2.2.3. destur

Destur TETTL’de “müsaade” destur ver- ise “müsaade etmek” olarak açıklanmıştır. Farsça kökenli kelimenin ÖTS’de izin anlam alanına giren karşılıkları “1. bir kimseye verilen ruhsat, izin, müsaade, icazet; 11. İzin verin anlamında ünlem” olarak gösterilebilir. Aynı sözlükte destur vermek “izin vermek” şeklinde açıklanmıştır.

Destur taranan metinlerde gerçekleşmesi istenen olayın önündeki engelin kaldırılması ile ilgili yapılar kurarak izin kipliği işaretlemektedir.

*“Şehriyar çun ahvali bildi buyurdu kim Nevharai koman ayruk
meclise gelmeye. Nevhara miskin haberi yok bir gün turdı pazişah
huzurına varmaga. çun kapıya irdi; kapucu ilerü yorıdı elin
Nevharanun göksine vurdı ki destur yokdur ayruk gelme diyü.
Nevhara girü döndi gussalı” (MT 11b/9-11)*

“Artık gelme, izin yoktur.”

“Açdı kapu Büşr aña virdi selâm
Çün selâmın aldı ol ‘avrat tamâm

Büşr yire bakup eydür ez-kader
Yemlihâ'nuñ bende raht u bahtı var

Var-ısa destûr içerü gireyim

Rahtını tapuñuza degüreyim

‘Avrat eydür ev sizüñdür girüñüz
Siz dahı rahtı bize degürüñüz” (MT 2912-2915)

“Destur varsa içeri gireyim eşyasını size vereyim.”

“Andan Tanrıdan diledi kim **bu tağa destûr birgil, minüm birle
söylesün** diyü. Hakdan destûr keldi tağa söylemege” (BH 22a/5-6)

“Bu dağa izin ver benimle konuşsun.”

“‘abdu’llahi ‘bni şaħar rivāyet kıtur kim peygāmbere eytdüm **yā
resūlallah ben tendürüst ādem degülem dāyim şayruluħdan baş
kaldırmazam ve şu içerssem ziyān ider baña destûr virgil kim bir
bardaħ içinde nebīz içem didüm pes peygāmbere destûr virdi.**” (TN
62a/7-12)

“Ya Resulallah ben sağlıklı adam değilim, sürekli hastalıktan başımı kaldırmam ve su içerssem zarar verir, bana destur ver ki bir bardakla şarap içeyim.”

“Kağan barāhime her birisi Hind pāzişāhı Hılārdan ol düşi işitdiler
ve korku eşerin anda gördiler eytdiler: Yavlaħ düşvār işler ve
korkulu işlerdür hirgiz bundan korkulu işler kimse nişan
virmemişdür **eger destûr vire pāzişāhıla bir sâ‘at ħalvet oturalum ve
kitāblara nazār kırup dūrişelüm andan ittifāķıla anuñ ta‘birin
eyledüm ve anuñ şerrin def‘ eylemege bir vech endişe kılalum**” (KD
SL 177a/4-7)

“Eğer destur verirse padişahla bir saat baş başa oturalım ve kitaplara bakıp tartışalım”

2.4.2.2.4. nişān

ÖTS’de nişān sözcüğünün izin anlam alanı ile ilgili karşılıkları “12. Berat ve fermanlara konulan işaret; tuğra. 13. Ferman” olarak verilmiştir.

“Dilkü eyitdi: Eger melik nişān virürse ben anı bulmağı hiç soña komayam şol şālih devesi bigi taşdan çıkaram getürem.” (KD 133a-4)

“Eğer Melik nişān verirse ben onu bulmayı hiç sona bırakmayayım ve şu salih devesi gibi taştan çıkarıp getireyim.”

2.4.2.2.5. ko-

ÖTS’de yer alan çok sayıda anlamından ilki “1.Bırakmak; terk etmek;” olarak verilmiştir. Ko- fiziksel olarak bırakmak ve terk etmek anlamları dışında, istenen olaya engel olabilecek nitelikteki eyleyiciye, olayın gerçekleşmesine engel olmaması isteğini de iletebilir. Böylece izin ifade eden yapılar işaretleyebilmektedir (Rentzsch 2011:53).

Taranan metinlerde ko- fiili ile izin kipliği işaretlenen örnekler tespit edilmiştir.

*“Kāfirler Uruzı alup kınara dibine getürdiler. Uruz aydur: **Mere kāfir aman, Tañrınıñ birliğine yoқdur güman, koñ beni bu ağac-ile söyleşeyim didi.**”* (DK 55/4-6)

“Beni bırakın bu ağaç ile konuşayım.”

*“Saқın kadın ana menüm üzerüme gelmeyesin, menüm için ağlamayasın, **ko** beni kadın ana çengele ursunlar, **ko** etümden çeksünler, kara kavurma itsünler, kırk big kızınun öñine iletsünler, anlar bir yidüginde sen iki yigil seni kāfirler bilmesinler”* (DK 53/12-13)

“Bırak kadın ana beni çengele vursunlar, bırak etimden çeksinler, kara kavurma yapsınlar, kırk bey kızının önüne getirsinler.”

“Beyrek aydur: Sultanum meni kosañ da şölen yimeginüñ yanına varsam, karnum açdur toyursam didi.” (DK 111/2-3)

“Sultanım bana izin versen de şölen yemeğinin yanına varsam karnım açtır doyursam.”

“Kazan aydur: Delü ozan devletin depdi begler bu günki biglüğim bunuñ olsun koñ nireye gider ise gitsün neyer-ise eylesün didi.”
(DK 111/3-6)

“Deli ozan talihini tepti. Beyler, bugün beyliğim bunun olsun, izin verin nereye giderse gitsin, ne yaparsa yapsın.”

“Sagal eyitdi: Eger meligüñ ğarażı uşbu yaķın eylemekden ve tertden ve terbiyetinden ve tertibinden olsa kim benim haķķumda eylük ve ihsān buyura pes şefķate ve raħmete ve ‘adle ve insāfa ol lāyıķdur beni koya tā uşbu şaħrāda imīn ve fāriğ gezem ve dünyā ni ‘metlerinden otula suya ķāni olam ve cümle ‘ālem ehlinüñ düşmenliginden fāriğ olam” (KD SL 159b/10-13)

“Bana izin versin burada emin ve rahat gezeyim, dünya nimetlerinden ot ile suya doyayım cümle alemin düşmanlığından rahat olayım.”

“ebū remşe rivāyet kılur kim babamıla peygāmbere عليه السلام ķatına girdük mübārek arķasında aĝrısı varıdı eyitdi yā resūlallah ko kim arķana ‘ilāc ideyim ben ķabībem didi peygāmbere عليه السلام eyitdi sen yoldaşsın ķabīb haķ te ‘ālādur”(TN 13a/6-10)

“Ya Resulallah izin ver sırtına ilaç süreyim, ben tabibim.”

2.4.2.2.6. fermân

ÖTS’de “1. Buyruk; emir; tebliğ. 2. tar. İmparatorluk döneminde padişahlar tarafından çıkarılan yazılı özel emirler; yarığ. 3. Allah’ın buyrukları.” olarak verilmiştir. Sözcük bu bağlamda yasa yapma yetkisi olan bir otorite tarafından verilen izinleri ifade eden yapılar kurarak izin kipliği işaretleyebilir.

Taranan metinlerde bu anlam çerçevesine uygun kullanımı tespit edilmiştir.

*“Cânavârlar bu sözi çün gördiler
Yüzlerini kamu yire sürdiler*

***Kim Çalap fermân virürse tapuya
Günde bir av getürevüz kapuya***

*Biz kılavuz pâdişâhuñ hidmetin
Dek götürsün üstümüzden mihnetin” (MT 3676/3677)*

“Tanrı bulmaya izin verirse, kapıya her gün bir av getiririz.”

2.4.2.2.7. icâzet

İcazet ÖTS’de “1.İzin” olarak verilmiştir. Arapça kökenli kelime sözcük anlamına uygun şekilde izin kipliği işaretlemektedir.

*“arlan haslarından bir has katına vardı, eyitdi: ben irak yirden
gelürem ve korkulu yirler geçüb iki menzili bir kalmışvan ve bir haber
getürdüm. melik naçar işitse gerek. **eger icazet olursa anı şerif
sem’ına irürem.** Arslan icazet viridi.” (KD SL 44a/9-12)*

“Eğer izin olursa onu mübarek kulağma getireyim”

2.4.2.2.8. helâl

Arapça kökenli sözcük TS’de “1. Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan. 2. Kurallara, geleneklere uygun.” olarak tanımlanmıştır. Sözcük sözlük

anlamı ile uyum içinde yapılması serbest olan olayları göstererek izin kipliği işaretlemektedir.

“*veliye vü nebiye terk buyurdu helaldür terk ana can terkin urdu*
(RN 432).

2.4.2.2.9. mühlet

TETTL’de “bir işi muayyen bir vakte kadar geciktirme” ÖTS’de “1. Zaman tanıma; süre verme. 2. Bir işin yapılması veya tamamlanması için verilen, tanınan sınırlı zaman; belirli süre; vade.” olarak verilmiştir.

Mühlet kiplik söz olarak zamana dayalı, koşullu izin işaretler. Belirlenen süre dolduğunda izin ortadan kalkar:

“*uluları dīv-i gāv-pāy katına geldiler. bir gezden feryād kılub çağırışdılar. eyitdiler: bu dīndār halk arasında bize ‘izzet komadı ve bizüm vesvesemüz geçmez oldı. yarın bir gün ki bu dīndār ‘alemin götüre yoriya cihān bir gezden aña uya. pes ayrık bizde ne dirlik kala. dīv bu kažiyye ‘i işitdi, şeytānlık odı içinde yandı. gazab yelkileri çevre saçıldı eyitdi: **bir zemān bana muhlet virün bu işi ben saklayam zīrū endīşesüz bu işe kadem urmak olmaz**” (MN 19a/6-10)*

“Bana bir süre mühlet verin bu işi düşüneyim çünkü bu işe düşünmeden başlamak olmaz”

“*Bes halife ol veziri imtihân
Kılmag-ıçun eydür aña kim yalan*

*Nite kimse kimse-y-içün söyleye
Kiçileri ulu yalan eyleye*

*Ol vezir eydür **bugün mühlet baña**
İrte gösterem yalanları saña” (MT 2254-2256)*

“Bana bugün mühlet ver yarın sana yalanları göstereyim”

“Aydur: Görklüm, oğul gelse senden-mi şorar-idüm, *korhma kayurma avdadur, avda kalan oğul için kayurmağıl, **yidi gün ben Kazana möhlet virgil yirde ise oğul çıkarayım gökde ise indüreyim, bulur-isem buldum, bulmaz-isem Tañrı viridi Tañrı aldı neyleyeyim, gelübeni kara şiven seniñ-ile bile eyleyeyin didi.*** (DK 140/8-13)

“Ben Kazan’a yedi gün mühlet ver, yerdeyse çıkarayım gökteyse indireyim, bulursam buldum bulmazsam Tanrı verdi Tanrı aldı ne yapayım gelip seninle birlikte kara yas tutayım.”

2.4.2.2.10. **harām**

Arapça kökenli sözcük TS’de “1. Din Kurallarına aykırı olanı dinî bakımdan yasak lan. 2. Yasak” olarak tanımlanmıştır (2011:1045). Sözcük sözlük anlamı ile uyum içinde yapılması yasak olan olayları göstererek izin kipliği işaretlemektedir.

“*Dükellere Mekke hareminde er öldürmek **harām durur.** Saña helāl kılğa-men.*” (BH 126a/4).

“Mekke hareminde adam öldürmek herkese yasaktır, sana izin verdim.”

2.4.2.2.11. **mişāl vir-**

Misal sözcüğü için ÖTS’de verilen karşılıklardan birisi “6. *Padişah kararı ve fermarı*”dır (2017:3970). Sözcük ilgili anlamı taşıdığı yerlerde yasa yapma yetkisi olan bir otorite tarafından verilen izinleri işaretleyebilir. Taranan metinlerde bu anlam çerçevesine uygun kullanımları tespit edilmiştir.

“*Eger melik bizüm maşlahat gördüğümüz gibi **mişāl virürse ol düşlerüñ şerrin ve ziyānın def’ eylemek için bir rüşen veche endişe kıldıq***” (KD SL 178b/1)

“Eğer melik bizim faydalı gördüğümüz gibi izin verirse, o düşlerin şerrini ve ziyanını kovmak için bir aydınlık yol düşündük.”

2.4.2.2.12. revā

Farsça kökenli sözcük TS’de “Yakışır, yerinde, uygun.” olarak açıklanmıştır (2011:1977). Sözcük bu anlama uygun şekilde ilgili olası dünyanın gerçekleşmesinin uygun görüldüğünü işaretlemek yoluyla izin kipliği işaretleyebilir. Taranan metinlerde bu işleve uygun tanıklar tespit edilmiştir.

*“Kaçan barāhime her birisi Hind pāzişāhı Hīlārdan ol düşi işitdiler ve korku eşerin anda gördiler eyitdiler: Yavlağ düşvār işler ve korkulu işlerdür hirgiz bundan korkulu işler kimse nişan virmemişdür eger destūr vire pāzişāhıla bir sâ‘at halvet oturalum ve kitāblara nazār kılp dūrişelüm andan ittifākıla anuñ ta‘birin eyledüm ve anuñ şerrin def eylemege bir vech endişe kılalum. Melik eyitdi: **Revā ola.**” (KD SL 177a/4-177b/2)*

“Uygundur.”

“Ey mü’min, Resül, Sevdeğa nikāh bağladı mehr birle, men sağa ĩmān bağladum mihr birle. *Sevdeğa bağladuğı nikāhı **revā körmedüm kirü bozmak, Sevdeğa talāk birmek*** (BH 112a/9)”

“Sevda’ya kıydığı nikahı bozmasını, onu boşamasını uygun görmedim.”

2.4.2.3. Analitik Yapılar

2.4.2.3.1. (-sA) ... (-Ø / -gII / -Uñ / -(U)ñUz)

(-sA) ... (Ø / -gII / -Uñ / -(U)ñUz) dizilimi eyleyicinin gerçekleştirmek istediği bir olay varsa, konuşurun bu olaya engel olmayacağını, eyleyicinin olayı gerçekleştirmekte serbest olduğunu ifade eden sözceler yapar. Kamacı Gencer (2020:105) de çalışmasında bu dizilimin koşula bağlı olmayan izin kipliği işaretlediğini belirtir.

Taranan metinlerde bu dizilimle izin kipliği işaretlendiği tespit edilmiştir.

*“Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerün konuqlar-idi. Gine toy idüb atdan aygır deveden buğra koyundan çoç kırdurmuş-idi. Bir yire ağ otağ bir yire kara otağ kırdurmuş-idi. Kimüñ ki oğlı kıızı yok kara otağa konduruñ, kara kiçe altına döşeñ, kara koyun yahnisından öñine getirüñ, **yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün** dimiş idi. Oğlı olanı ağ otaga kıızı olanı kıızıl otaga konduruñ, oğlı kıızı olmayanı Allah Ta’ala qarğayuptur biz dahı qarğaruz bellü bilsün dimiş idi.” (DK 10/6-13)*

“Yerse yesin, yemezse kalksın gitsin.”

*“Dilümüzi ‘övr ile bileyevüz
Şeyhümüzi Tañrı’dan dileyevüz
Şeyh eydür ben giriftâr olmışam
Kamu yâranlardan agyâr olmışam
Siz **ne kim diler-iseñüz idüñüz**
Kançaru gider-iseñüz gidüñüz” (MT 569-574)*

“Siz ne isterseniz yapın, nereye isterseniz gidin.”

*“Yā Ādem, uçmağda **ne diler ersen yigil bu ağaca yakın kelmegil.**
Yā mü’minler, yıl on iki ay **nice diler erseniz yin helâlden, içün, bu**
bir ay ta’āma kündüz yakın kelmeñ.” (BH 46b-21)*

“Ya Adem, cennette ne istersen ye, bu ağaca yaklaşma. Ya müminler helal olanlardan on iki ay boyunca nasıl isterseniz yiyin için ama bu bir ay gündüz yemeğe yaklaşmayın.”

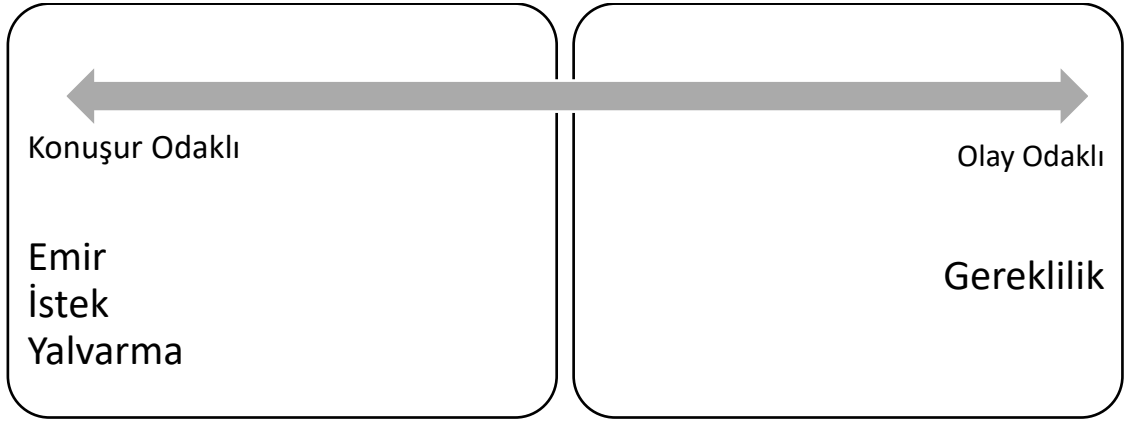
“Avrat eyitdi: er-rızku ‘alāl lāhi. Doğru eydürsin evde biraz sısım ve biraz birinc vardur birinc vardur deñle yiyesiler eyleyeyüm ilet yidi kişiye yiter, kimi dilerseñ kıgır.” (KD SL 86b/4-6)

“Doğru diyorsun, evde biraz susam ve biraz pirinç vardır, yemek yapayım, yedi kişiye yeter, kimi istersen çağır.”

2.5. Gereklilik Kipliği

2.5.1. Gereklilik Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı

Gereklilik izin ile birlikte yükümlülük kipliğinin temel kavramlarından birisidir. (Kiefer 1997:67, Kerimoglu 2018:35) Gereklilik herhangi bir otorite, kanun, dinî, ahlakî ya da sosyal değerler, koşulların zorlaması gibi dış etkenlerle kişi üzerinde bağlayıcılık oluşturan potansiyel olaylar ile ilgilidir. Gerekliliğin yarattığı bağlayıcılık emire göre daha dolaylıdır ve daha nazik olabilir (Johanson 2021:705).

Kırmızı ışıkta durmak yasal bir gereklilik, zor durumdaki bir çocuğa yardım etmek ahlaki bir gereklilik, düğün davetine cevap vermek sosyal bir gereklilik, Ramazan ayında oruç tutmak bir Müslüman için dini bir gereklilik, ekonomik kriz esnasında harcamaları ertelemek finansal bir gereklilik olarak görülebilir.

Tüm gereklilikler aynı derecede gerekli değildir. Kırmızı ışıkta durmamanın yasal yaptırımları olacak iken kriz zamanında tasarruf yapmamak herhangi bir cezai yaptırımla sonuçlanmayacak ancak kişiyi ekonomik olarak zor durumda bırakarak başını ağrıtabilir. Oruç tutmamak kimi toplumlarda yalnızca kişinin kendi vicdanı ile ilgiliyken kimi toplumlarda devlet eliyle cezalandırılan ciddi bir suç olabilir.

Gereklilik eyleyici için ne kadar gerekli olduğuna göre güçlü ve zayıf gereklilik olarak ikiye ayrılabilir. Güçlü gereklilik göz ardı etmenin ya da kaçınmanın mümkün

olmadığı gereklilikleri ifade eder ve genellikle zorunluluk ile ilişkilendirilir (Corcu 2003:71; Kerimoğlu 2018:36; Kamacı Gencer 2020:111). Bunlardan bazıları cezai yaptırımı olan zorunluluklardır:

(1) Vergiler zamanında ödenmeli.

Vergi ödemesi kanunla belirlenmiş bir yükümlülüktür. Bu yüzden (1) eyleyicinin gerçekleştirmediği durumda kanunda belirtilen yaptırıma maruz kalacağı bir gerekliliği gösterir.

(2) Hayatta kalmak için nefes almalısın.

Bazı gereklilikler ise kaçınmanın fiziksel olarak imkânsız olduğu durumlardır. (2) böyle kaçınılmaz bir zorunluluğu gösterir. Nefes almak tüm canlılar için hayatta kalmanın temel koşullarından birisidir. Eyleyici hem *nefes alma*- olayından kaçınıp hem hayatta kalmaya devam edemez.

Zayıf gereklilik ise söz eylem gücü daha zayıf, eyleyicinin göz ardı edebileceği ve bu durumda çok ciddi yaptırımlara maruz kalmayacağı gerekliliktir.

(3) Kaza geçiren komşuma yardım etmeliyim.

İhtiyaç duyan yakınlarına yardım etmek insanlar için sosyal bir gerekliliktir. Bu gerekliliği yerine getirmemenin toplumda ayıplanma, benzer durumda yardım görmeme gibi bazı karşılıkları olacaktır. Ancak (3)'te ifade edilen gereklilik yerine getirilmemesiyle (2)'de ifade edilen gereklilikten kaçınıldığında karşılaşılan cezai yaptırımın ya da (3)'te ifade edilen gereklilikten kaçınıldığında karşılaşılabilecek ölüm durumunun eyleyici üzerinde aynı etkiyi oluşturmayacağı ortadadır. Güçlü ve zayıf gereklilik arasındaki temel fark işte bu etkidir (Corcu 2003:71; Kerimoğlu 2018:36). Güçlü gereklilik eyleyicinin bahsi geçen olayı gerçekleştirmekten başka seçim şansı olmadığını, buna mecbur olduğunu gösterir. Zorunluluk TS'de "Olması gerekme, olduğundan başka olmama, zorunlu olma, mecburluk, mecburiyet, mecburilik, zaruret, ıztızar, zorunluk, zarurilik" olarak tanımlanmıştır (2011:2665). Yüksek gereklilik eyleyicinin mecburiyetine bağlıdır:

(4) Kaza geçiren komşuma yardım etmeliyim ama buna mecbur değilim.

(5) #Ehliyet almak için 18 yaşına kadar beklemeliyim ama buna mecbur değilim.

Güçlü gereklilik ve zayıf gereklilik arasındaki temel fark gerekliliğin derecesidir. Güçlü gereklilik eyleyiciye seçim şansı vermez, alternatifi yoktur. Oysa zayıf gereklilik eyleyici için seçim şansı olduğu anlamına gelir.

Bu yüzden güçlü gereklilik ve zayıf gereklilikte eyleyicinin gereğin koşullarını yerine getirmemesi aynı şekilde sonuçlanmaz. Güçlü gereklilik gereğin yerine getirilmemesi durumunda eyleyiciyi ceza gibi ciddi sonuçların beklediğini gösterir. Zayıf gereklilikte eyleyicinin gereği yerine getirmemesinin pişmanlık, memnuniyetsizlik, suçluluk gibi daha az ciddi sonuçları olacaktır. Yaptırım gücü tamamen ortadan kalktığında söz eylem gücü en düşük düzeye inen sözceler tavsiye, öneri, nasihat niteliği kazanır (bkz. 2.6. Yönlendirme Kipliği)

Şekil 13 Gerekliliğin dereceleri

Her eyleyici için her olayda gerekliliğin derecesini her zaman doğru tespit edebilmek kolay değildir. Aynı olay bir eyleyici için güçlü gereklilik iken bir başka eyleyici için düşük gereklilik olabilir.

Örneğin İngilizcede *have to* ve *must* kiplik yardımcı fiilleri güçlü gereklilik, *ought to*, *should* ve *shall* kiplik yardımcı fiilleri zayıf gereklilik işaretlemektedir. Türkçe gereklilik kipi eki -mAII ise hem güçlü hem zayıf gereklilik işaretleyebilir.

Güçlü ve zayıf gereklilik gerekliliğin kaynağı bakımından da ayrışabilir. Güçlü gereklilik genelde yasalar, düzenlemeler, anlaşmalar gibi yaptırım gücü daha yüksek, güçlü otoritelerden gelir. Zayıf gereklilik ise inançlar, ahlaki ve sosyal değerler gibi yaptırım gücü zayıf kaynaklardan gelir.

Gerek sözcüğünün olumsuz gereklilik bildiren diğer isimler gibi *değil* ile yapılırken *gerek-* sözcüğünün olumsuzu *-mA* olumsuzluk eki ile yapılır.

Gerek ile yapılan gereklilik tümceleri dil bilgisi unsuru olarak üçüncü teklik kişi eki olsa da yapısındaki iyelik ekleri ile diğer kişilere de yönelebilir.

(6) Senin yapman gerekmez.

Bu örnekte (6)'nın dilbilgisel kişisi üçüncü teklik kişi olsa da olayın potansiyel eyleyicisi ikinci teklik kişi olan *sendir*.

Gereklilik tümceleri kişisiz de olabilir (Rentzsch 2011b). Böyle tümceler ilgili olayın gereklilikleri tarafından bağlanan herhangi birini ifade etmektedir.

(7) Bilgisayar kullanmayı öğrenmek gerekecek.

Bu ifade bahsi geçen olayın kimin için gerekli olduğunu işaretlememiştir. Neyin gerekli olduğu kim için gerekli olduğunun önündedir (Corcu 2003:115).

Gerek- fiilinin kullanım alanı bugün çok daha geniştir. Tüm zamanlarda çekim örneklerine rastlanılabilir:

(8) Oy kullanmak için 18 yaşını doldurmam gerekir.

(9) Aldığım kitapları çıkışta kaydettirmen gerekiyor.

(10) Kimliğini yanında getirmen gerekecek.

(11) Bu evrakları dün tamamlamış olmaları gerekti.

(12) Bu evrakları tamamlamam gerekmiş.

Bugün gerek- fiili bazı tasarlama kip ekleriyle birlikte de kullanılabilir:

(13) Yazılı uyarılar ulaştıktan sonra yapılan itirazları dikkate almaları gerekmeli.

2.5.2. Eski Anadolu Türkçesinde Gereklilik Kipliğinin İşaretlenmesi

Türkiye Türkçesinde gereklilik anlamı işaretleyen birincil unsur dil bilgisi kitaplarımızda tasarlama kipleri başlığı altında gereklilik kipi eki olarak yer alan -mAlI ekidir (Ergin 2004:313, Korkmaz 2003:613, Banguoglu 1956:472, Johanson 2021:705). Tasarlama kipleri arasında oluşumunu en son tamamlayan gereklilik kipi eki -mAlI (Bulak 2017:339) Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında -mAlU şeklinde bir partisip eki olarak ortaya çıkmış (Ergin 2004:313) ve ancak Osmanlı Türkçesi döneminde kip eki olarak yaygınlaşmaya başlamıştır (Ergin 2004:313, Demir 2006:14). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde gereklilik işaretleyen özel bir ek yoktur (Timurtaş 1977:132; Özmen 2003:179; Bulak 2017:3; Johanson 2021:708). Eski Anadolu Türkçesi döneminde gereklilik kipliği genellikle “gerek ve gerek-” nadiren de “gerek” ile benzer anlam çerçevesinde sayılabilecek olan “şart, lazım, mecbur, icap” gibi sözcükler ve bu sözcüklerle kurulan bazı analitik yapılar yoluyla işaretlenmiştir (Bulak 2017:346).

2.5.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

2.5.2.1.1. -(y)AsI

Kökene hakkında farklı görüşler olan -(y)AsI eki -gAy gelecek zaman eki ile işlev ve anlamının ne olduğu henüz açıklanamayan, isimlere mi fiillere mi geldiği açık olmayan bir +sUg ya da -sUg ekinin birleşmesi ile meydana gelmiş olmalıdır (Ağca 2010:236). Özellikle -sUg ekinin gereklilik ifadesine bağlı işlevleri olması (Ağca 2010:237) nedeniyle bu ek gereklilik anlam alanı ile ilişkili görülür (Ağca 2010:256, Johanson 2011:707). Taranan metinlerde ekin bu işleve paralel şekilde gereklilik kipliği işaretlediği tanıklar tespit edilmiştir:

“Ol urağut ağladı. Resül aydur: Yā urağut, nişe ağlar-sın? Aydur: Yā Resūla’lāh, kiç keldüğüme utanup ağlar-men. ‘Ālem fāhırı Muḥammed

*aydur: Ağlağul ağlayası yir durur. Ey bende saña iki yerde ağlamak
kerek.” (BH 118a/3-5)*

“Ağla, ağlamak gereken yerdir.”

*“Bâri size ben bir öğüt vireyüm
Dünyada dirlik yigin göstereyüm*

*Eytdi irte kamu hâzır oluñuz
Her birüñüz bir ok alup gelüñüz*

Kim sözüm var söyleyesi söyleyem
Dirlik aslın size ma ‘lûm eyleyem” (G 571)

“Söylemem gereken bir söz var, söyleyeyim”

*“Oğul oğul ay oğul
Menüm ünüm añla sözüm diñle
Ol kâfirüñ için atup birin yarmaz okçısı olur
Hay dimedin başlar kesen celladı olur
Adam etin yahnı kılan aşbazı olur*

Sen varası kafır degül
*Kalkubanı yirimden men turayım
Koñur atuñ biline men bineyim
Gelen kafır menümdür ben varayım” (DK 130/4-10)*

“Senin gitmen gereken kafır değil”

2.5.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

2.5.2.2.1. gerek

Gerek kelimesinin Eski Türkçe döneminden başlayarak hem diğer dil bilgisi öğeleriyle bağlantılı yapılar içinde hem de tek başına gereklilik ifade etmek için kullanıldığı görülür (Özmen 2003:181; Demirtaş 2008:14). Eski Türkçede *kergek* şeklinde olan kelime

kerge- fiilinden geliyor olmalıdır (Clauson 1972:742; Gülensoy 2007:365). *Kerge-* fiili için Clauson (1972:743) *görev(?)* ve *layık* Gülensoy (2007:365) *yaraşır* karşılığı vermiştir.

Gerek sözcüğü isim olarak hiçbir türetmeye ihtiyaç duymadan gereklilik ifade edebilir (Corcu 2003:97).

“Mısr’ı n’idersin saña şekker gerek

Hôna gel kim yiyessin şekker börek

Ne gerekdür ol Hitâyistân saña

Ger dilerseñ müşk-i hâlis gel bana” (GN 2683-2684)

“Mısırı ne yapacaksın sana şeker gerek.”

“Fi’l-cümle uludan kiçiden, aña te’vîl istemek gerek ve haķîkat bilmek gerek

ve daķı sekiz kişiyeye yakın olmaķdan şaķınmaķ gerek ve vâcibdür: Evvel ol kim ni ‘met viricülerüñ [...]” (KD SL 165a/3-5)

“Büyükten ve küçükten, ona mana istemek gerek ve gerçek bilmek gerek ve sekiz kişiye yalın olmaktan sakınmak gerek ve vaciptir:”

“Ben varup hód fârig otura-y-ıdum

Dünyadan gönlümi götüre-y-idüm

İlla yem gerek olıcak etüme

Kim getüre kısmetümi katuma

Kim Resül eydür tevekkül kıl dahı

Deve dizin bağlamaķı bil dahı” (MT 3673-3675)

“Etime illa yem gerekecek”

2.5.2.2.1.1. gereklü

Gerek sözcüğünün -II yapım eki ile türetilmiş şekli gerek sözcüğü ile aynı anlam çerçevesinde onun gibi gereklilik kipliği işaretlemektedir:

“*Gelen kāfir menümdür men varayım*
Ƙara polat öz ƙılıcum çalayın
Başlarını ben keseyim
Döne döne savaşayım döne döne döğüşeyim
Ƙara başuña düşende gereklüdür” (DK V 72/10-13)

“Senin başına da geldiğinde gerekli olur.”

“*Ve pāzişāhlara elbette bir doğru danışıkçı ve inām veẓr gereklüdür*
kim pāzişāh sırlar hazīnesin ve rāzlar gencin anuñ öñine açā ve işe
ƙasd eylemek vaktında andan yardım isteye” (KD SL 101a/14)”

“Ve padişahlara elbette bir doğru danışman ve müreffeh vezir gereklidir.”

2.5.2.2.1.2. gereksiz

Gerek sözcüğünün +slz eki ile türetilmiş şekli bir tür olumsuzluk ifade eder (Erten 2007:1168, Hirik 2014:355). Gereksiz bu hali ile gerekliliğin yokluğunu işaretlemektedir:

“*lā-cirem ādem oğlanı işinüñ soñı ölümdür ve pāzişāhlık dakı*
zevālsüz ve intikāksüz hiç olmuş degüldür. Bundan yigrek hīle
eylemek gereksiz kim azīz sevgülülerden ayrılmāğa ölüm arasında
hiç fark yokdur” (KD SL 178b/6)

“Bundan iyi hile yapmak gereksiz ki aziz sevgililerden ayrılmakla ölüm arasında hiç fark yoktur.”

2.5.2.2.2. gerek-

TETTL’de *gerek-* “lazım olmak” şeklinde verilmiş ve “yalnız geniş zamanın menfi halinde” notu düşülmüştür. Gerek fiilinin nasıl meydana geldiği açık değildir. Bu fiil ilk kez *kerekmez* şekli ile Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren görülmeye başlar (Özmen 2003:177). Eski Anadolu Türkçesi döneminde de çok büyük oranda yine *gerekmez* şekliyle görülür. Özmen bu durumu çalışmasında şöyle ifade etmektedir:

“Anadolu sahasında da yine gerek- fiili *gerekmez* kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır. Tarama Sözlüğü’nde, taranan kırk üç örneğin kırk ikisi *gerekmez* biri *gereke*, biri de *gerekmeyen* biçimindedir (Tarama Sözlüğü III, 1968, 1662-1665). *Gereke* biçimi XVI. yüzyılda Baki’de, *gerekmeyen* biçimi ise, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Naima’da geçmektedir. Tarama Sözlüğündeki örnekler XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar olan metinlerden tarandığında göre, tespit edilebilen örnekler, bu yüzyıllarda, *gerek-* fiilinin asıl ve yaygın kullanım şeklinin geniş zamanın üçüncü teklik kişisi oluşunu göstermektedir” (2003:178).

Gerek- fiili gereklilik kipliğinin leksik işaretleyicileri arasındaki tek fiil olması nedeniyle özel bir yere sahiptir (Corcu 2003:97).

“İlahi sana sığındum elüm al

Seni gerek bana gerekmez milk ile bana” (MŞ 17a/333)

“Bana sen gereksin, bana mal mülk gerekmez.”

“ılan eyitdi: eger ben saña öğrenüb ta’bîr neydügin dahı bildürürsem pâzişâh virdüğinden baña ne viresin? **eyitdi baña nesne gerekmez, ne virürse saña.** ilan eyitdi: yök yarısın saña yarısın baña vir.” (MN 54a/13-54b/1)

“Bana bir şey gerekmez, ne verirse (sana vereyim).”

“Hem mundayuk minim kullarım yazuk kıllurlar, velîkin hevâ şehvet birle kıllurlar, köñül kasdı birle degül. **Anuñ içün kim köñülleri ile bilürler kim yazuk kılmak kerekmez**” (BH 141a/9-12)

“Onun için gönülleriyle bilirler ki günah kılmak gerekmez.”

“Dünya varlığı göz-ile añlanur

Gözsüz işi yidilüben tañlanur

Tîre gözsüzlükden oldı baña hâl

Göz gerek baña gerekmez mülk ü mâl” (MT 1942-1943)

“Bana göz gerek, mal mülk gerekmez.”

“Kimseden baña gerekmezdir meded

‘Avn olursa Tañrıdan yapıla sed

Bes Sikender orada kıldı qarār

Kārgerler cem ‘édüp bī-şümār” (IN 3996-3997)

“Bana kimsenin yardımı gerekmez.”

2.5.2.2.3. lāzım

Arapça kökenli sözcük TS’de “gerek, gerekli” olarak tanımlanmıştır (2011:1579). Sözlük anlamına uygun şekilde gerek sözcüğü ile aynı anlam çerçevesinde onun gibi gereklilik işaretlemektedir. Hatta taradığımız metinler içinde, farklı nüshalarda gerek sözcüğü ile birbirlerinin yerine kullanıldıkları da görülmüştür.

“Senüñ gönülün saklamak ve hürmetün beklemek baña lāzımdur

ve baña helāl eyle kim seninçün yavuz endişeler eylemişdüm çok dürlü yavuz gümān iletmişdüm.” (KD SL 115b/1)

“Senin gönlünü saklamak ve hürmetini beklemek bana lazımdır.”

“kız eyitdi: er oğlan ni ‘metdür bu cihān ni ‘meti sebab-i hasenātdur ve kız oğlan miñnet-dür ve bu cihān miñneti sebab-i mağfıret-dür ve atalar anuñ zahmetine şabr kılmak lāzım-dur anuñ hāline nazar idüb küfvine ya ‘nī siñerine virmek vācib-dür.” (MN 17a/9-11)

“Babalar (için) onun zahmetine sabretmek lazımdır.”

“likin elbette bu iş lāzım degül

küllü mezhep ehli kılmaz kabul

kim işiñüz gücüñüz terk idesiz

dāyima dün gün ‘ibādet edesiz” (FN 2546-2647)

“Lakin elbette bu iş lazım değildir, gücünüzü terk edip daima gece gündüz ibadet etmenizi mezhep ehli kabul etmez.”

“Acz u nâliş pes bize lâzım-durur

Anı bilmek da ‘visinde kim durur

Kimsene kim bilmeye kendüzini

Niçe eyde anı bilmek sözini” (GN 70)

“Bize feryat ve acizlik lazımdır.”

“Hākime inşāf lazımdur yaqīn

Tā ola kāyim umūr-ı mülk ü dīn” (IN P 3248)

“Şüphesiz hakime insaf lazımdır.”

2.5.2.2.3.1. lâzım ol-

“Eke vü biçe vü mersûmın vire

Lâzım olmaya ki sultânı göre” (MT 4034)

“Sultanı görmesi lazım olmaz.”

2.5.2.2.4. şart

Arapça kokenli şart sözcüğünün ÖTS’de verilen anlamlarından birisi “Bir şeyin yapılması, gerçekleşmesi, oluşması için varlığı zorunlu olan dış gereklilik, durum ya da olgu; koşul.” açıklamasıdır. Taranan metinlerde sözcüğün bu anlam çerçevesine uygun şekilde gereklilik işaretlediği tanıklar tespit edilmiştir.

“Arslan eyitti: Ögüt ve nasîhat bâbında meyl ve muhâb eylemek

sart degüldür ve ögüt sözün nice katı olurısa sürmek gerek” (KD

SL 73b/1)

“Ögüt ve nasihat söz konusu olduğunda sevmek ya da sevmemek şart değildir, ögüt ne kadar zor olsa da tutmak gerekir.

“Āhîr eyitti kim nekîm pâzişâhlar işler şart degül kim ra ‘iyyetüñ andan haberi ola ya anı bilmek isteye kim pâzişâhlar rāyı gördüğine her bir kişinüñ hātırı irmez” (KD SL 134a/7-9)

“Padişahların yaptıklarını halkın bilmesi ya da bilmek istemesi gerekmez.”

*“**Hem bu sözler şart u lâzımdur size**
Hem dahı key farz u vâcibdür bize*

*Hem kılur ma ‘lûm meşâyih hâlini
Hem dahı eydür mürîd ahvâlini” (GN 3615)*

“Bu sözler size şart ve lazımdır.”

2.5.2.2.5. farz

Arapça kökenli farz TS’de “2. Müslümanlıkta özür olmadıkça yapılması zorunlu, yapılmaması günah sayılan ibadet. Yapmak zorunda kalınan şey, boyun borcu.” olarak tanımlanmıştır (2011:856). Taranan metinlerde sözlük anlamına uygun şekilde zorunluluk işaretlediği tespit edilmiştir:

“Anuñ içün kim ayında oruç dutarlar erdi, Tañrı: ‘receb ayı menüm durur’ didigü içün. Andayuk şa ‘bân taķı bulara farz degül erdi, bular şa ‘bân ayı oruçın Muhammedi sevüp dutarlar.” (BH 35a/20-22)

“Bu yüzden bunlara Şaban ayı farz değildi, bunlar Şaban ayı orucunu Muhammedi sevdiklerinden tutarlar.”

*“Hele sağlığıla geldük eve biz
Gücünüz yitse farz dur tiz gidün siz” (MŞ 16a/319)*

2.5.2.2.6. farīza

Arapça kökenli fariza TS’de “1. Tanrı buyruğu, 2. Yapılması gerekli ödev, görev.” olarak tanımlanmıştır (2011:851). Taranan metinlerde sözlük anlamına uygun şekilde zorunluluk işaretlediği tespit edilmiştir:

“farīzadur saña sen seni şakın

kim ola sencileyin saña yakın” (RN s. 359)

“Kendini sakınmak sana farzdır.”

“Suçlu kişi kīn issına yakīn varmak ve ulaşmak bu mizācı dutar pes

andan sakınmak şer ‘yönince ve resm kânūnınca katı farīzadur”

(KD SL 153a/1-2)

“Ondan sakınmak şeri yönden ve resmî kanununca kesin gereklidir.”

2.5.2.2.7. zarūret

Arapça kökenli sözcük TS’de “1. Zorunluluk, 2. Gereklilik” olarak tanımlanmıştır (2011:2647). Gereklilik işaretler (Rentzsch 2010a:475). Taranan metinlerde bu işleviyle paralel şekilde gereklilik kipliği işaretlediği tespit edilmiştir.

“Ve şimdi şöyle bil kim bizüm zamânumuzda halkuñ çokı idrâk-i

ma‘ânî niçe kim gerekdür idemez ve besâtîn-i ma‘rifetden bir gül

*direbilmez; ve bülbul âvâzın gülistân içinde işidemez. **Zarūret** iktiza*

itdi kim bir kitâb Türk dilinçe tertîb ola ve bir kaç lafz-ı manzûm ol

tertîb üzre düzele.” (GN 22-26)

“Bir kitabın Türk diliyle düzenlenmesi ve manzum sözün o dil ile dizilmesi gereği ortaya çıktı.”

2.5.2.2.8. vācib

Vacip sözcüğü TS’de “1. İslam dinine göre yapılması vacip olan, 2. Yapılması gerekli olan” olarak tanımlanmıştır (2011:2463). Taranan metinlerde sözlük anlamına uygun şekilde gereklilik işaretlediği tespit edilmiştir.

*“Zāğ kendüsiyle endiše kıldı kim bularıñ ardınca varayın bularuñ
‘aķıbeti n’olur göreyin zīrā bunun gibi vāķı ‘adan ben dahi ĩmĩn
degülven, tecribelerden silah idinmek zamane āfetleriçün vācib ve
lāzımdur.”* (KD SL 79a/7-9)

“Tecrübelerden silah edinmek zamanın afetleri için vacip ve lazımdır.”

2.5.2.3. Analitik Yapılar

2.5.2.3.1. -(y)A gerek

Gerek sözcüğü ile kurulan ve gereklilik işaretleyen yapılardan birisi kişi unsuruna bağlanmış -(y)A istek kipi eki ile gerek sözcüğünün bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Böylece şahsa yönelik gereklilik kodlanır. Üçüncü kişiye yönelen örnekler belirli bir kişiyi değil geneli ifade ediyor olabilir.

*“dāye eydür buyur üstādlar gele
senüñ-içün bşr ‘azīm sarāy kıla
eylesünler ol sarāya kırķ direk
yérine mermer direk kılalar gerek”* (YZ 31-462)

“O saraya kırk direk diksinler, yerine mermer direk dikmeleri gerekir”

*“Sultanuñ evvel gerek aslı ola
Andan ikinçi bütün ‘aklı ola
Aslı olmazsa aña kim tapısar
‘Aklı olmazsa ili kim yapısar”* (GN 1733)

“Sultanın önce soyu olmalı, ondan sonra sağlam aklı (olmalı).”

“*pes mümkindür ki bu hūyin daħı terk ide. cibilli hūyin duta eyle olsa saña anuñ katında turmaħ muħātara ola ve **ben daħı senüñ uçuñdan ziyāna girem gerekdür.** her hālde sen ihtiyātula olasın*” (KD SL 53a/11-12)

“Senin yüzünden benim de zarar görmem gerekir.”

2.5.2.3.2. -sA gerek

“*Çün Çalap ol topradı kıldı güher
Pes bu ten üstinde çok şükrâne var*

*Cümle a‘zâ şükr aña kılsa gerek
Ne‘ydügin ü n’olduğın bilse gerek*” (GN 132-133)

“Cümle uzuvların ona şükretse, ne idüğünü ne olduğunu bilse gerektir.”

“*didikim ya aşma ‘i heyhat hāy
tamı yatardı hüdā iy ah u vāy*

*‘asiler için ki söz işitmeye
ħak te ‘āla buyruğın dutmaya*

*tamuya ol ‘asiler girse gerek
hep kamu etdüğini görse gerek*” (FN 1717-1720)

“O asiler cehenneme girse gerek ve herkes ettiğini görse gerek.”

“*Qadir Allah bilür men saña
Münisem yaram kıyma maña*

*didi. Kan Turalı aydur: **Yoħ elbetde öldürsem gerekdür didi.***” (DK 198/7-9)

“Yok, elbette seni öldürmem gerekir”

2.5.2.3.3. -mAK gerek

“Ol İbrahīm peyğanber durur ‘aleyhi-s-selām. Kaçan hāneyi yapıdirse elin kötürdi, du ‘ā kıldı, ayıttı: [ar.] Huzāvendā minden sen kabül kılgıl. **Eger ma ‘şiyet bolsa dedeye uymak gerek**.” (BH 41b/10-12)

“Eğer günah olsa dedeye uymak gerekir.”

“ol direklerüñ biri ola zücāc
birini daħı kılalar pīrūze ‘āc

birini ‘akīk kılalar gey kızıl
biri zebercedden ola levnī yeşil

değme direk arası altun tegek
salkımını incüden kılmak gerek” (YZ 32/0466-0468)

“Salkımını inciden yapmak gerekir.”

“Niçe kim diri olasın kıl didi
Kullık eyle kullıguñı bil didi

Kıldı peygâmbere kamu kılmak gerek
İlla maksûd ne-durur bilmek gerek” (GN 349-350)

“Peygamber ne yaptıysa yapmak gerek, niyet nedir bilmek gerek.”

“Pes bular bir bucağa vardılar ve birbirine eyitdiler kim uşbu devenin bizüm aramızda durmağda bize ne fāyide var ne bizüm anuñula işirgenmekligimüz var ve ne meligüñ fāyidesi var. **İmdi arslanı anuñ üzerine dutmak gerek kim anı yırtı ve kendü ta ‘āmdan kalmaya ve bize daħı nesne dege. Şeğal eyitdi: Bunu işlemege yaramaz kim arslan aña am an virmişdür ve kendü tapusına getürmişdür.**” (KD SL 48b/6-49a/2)

“Şimdi aslanı onun üzerine göndermek gerek ki yesin ve hem kendi yiyecekten mahrum kalsın hem bize de faydası dokunsun.”

*“Pes inanmaqlık Şagāluñ emanetine ve doğrılığına daķı artuķ oldu ve ağırlamak ve yakın olmak ve ‘özl dilemek ve luţuflar göstermek birle anı müşerref kıldı ve kendü katına kığırdı. Ve eyitti: **Bu töhmeti kim saña yaptılar ināmlık artmağı ve doğruluk berkimegi sebebin bilmek gereksin ve ol işlerüñ tīmārın kim sa ña işmarlanmışdı bayağı adet üzerine dutmak gereksin”** (KD SL 165b/9)*

Neyin gerekli olduğuna değil, kim için gerekli olduğuna odaklanır.

*“Müdde ‘iler mülkine akın salısaruz
Kanda kim büthâne var yıkısaruz*

***Büt-perestüñ başını kesmek gerek
Kendü bütün boynuna asmak gerek”*** (MT 086-087)

“Putperestin başını kesmek gerek, kendi putunu boynuna asmak gerek.”

2.5.2.3.4. gerek kim

“Bu kök yok erken taķı bir yir kerek kim bular anda dursalar ve bu kögi eyleseler” (BH 137a/19)

*“Sıçan eyitdi: Çün ben saña ulaşam **gerek kim** key sevinmek ve tamām ağırlamak buyurasın tā benüm düşmanlarım kim baña kasd eylemişlerdür, anı görüp bizüm tamām dōstlūğumuza ve birlige ve sevişmek muhkem olduğına vāķıf olalar”* (KD SL 142b/4-7)

“Çok sevinip eksiksiz ağırlaman gerekli ki bana kast eden düşmanlarım bunu görüp bizim iyi dostluğumuzun, birliğimizin ve birbirimizi sevmemizin sağlam olduğunu anlasınlar.”

*“eytdiler kim nice gördüñ düşi sen
gördüğüñ düşi gerek kim eydesin” (YZ 38)*

“Gördüğün düşü anlatman gerekir.”

2.6. Yönlendirme Kipliği²

2.6.1. Yönlendirme Kipliğinin Semantik Pragmatik Kapsamı

Yönlendirme kipliğini ortaya çıkaran koşullar eyleyicinin olası dünyalar arasında seçim yapabileceği durumlara bağlıdır (Yanovich 2014:161). Konuşur bu durumda eyleyiciyi seçim yapabileceği potansiyel seçimlerden birine yönlendirir. Eyleyici için konuşurun işaret ettiği seçeneği gerçekleştirmek zorunluluğu yoktur. Eyleyici yönlendirmeyi reddedebilir. Yönlendirme kipliği bu yönüyle emir semantiğinden açık şekilde ayrılır. Emir semantiğinde bulunan hiyerarşik ilişki ve dayatma yönlendirme kipliğinde bulunmaz. Örneğin;

(1) Bence en doğrusu altına yatırım yapman olur.

(2) Hayır, altın kısa vadede kazandırmıyor.

Yukarıdaki örnekte (1) eyleyiciye yatırım yapılacak çeşitli seçeneklerden birini, *altına yatırım yapmak* seçeneğini öneriyor. (2) ise eyleyicinin kendi çıkarına uygun olmadığı düşüncesiyle ilgili seçeneği gerçekleştirmeyi reddettiğini gösteriyor.

Yönlendirme kipliğinde eyleyicinin gösterilen seçeneği gerçekleştirmesi her şeyden çok kendi çıkarına bağlıdır. Yani eyleyicinin gösterilen seçeneği gerçekleştirmeye karar vermesi bu seçeneğin gerçekleşmesinden fayda göreceği durumlarda beklenir. Bir başka deyişle yönlendirme kipliğinde ifadenin sözeylem değeri eyleyicinin ilgili içeriği kendi faydasına görmesiyle paraleldir. Bu yüzden yönlendirme kipliğinde konuşurun hedefi ile o hedefin gerçekleşmesi arasındaki sebep sonuç ilişkisi önemli bir unsurdur. Bu bağlamda yönlendirme kipliği eyleyicinin hedeflerine ve isteklerine ulaşması için gerekli olanları işaretler. Kimi zaman bu hedef bir şart tümcesi olarak tavsiyeyi içeren önermeye eklenir. Bu yönüyle yönlendirme kipliği konuşurun faydasını önceleyebilen istek, rica, yalvarma gibi semantik kategorilerden ayrılır. Elbette kimi istek ifadelerinde eyleyicinin faydasının da söz

² Bu bölümü oluşturan kuramsel çerçeve 7-9 Mayıs 2021 - Vefatının 700. Sene-yi Devriyesinde Yunus Emre ve Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleninde "Risaletü'n-Nushiyye'de Yönlendirme Kipliği" adıyla bildiri olarak sunulmuştur.

konusu olabileceği açıktır ancak yönlendirme kipliğinde esas olan eyleyicinin faydasıdır. Konuşur da gösterdiği seçeneğin eyleyiciye fayda sağlayacağına inanır (Yanovich 2014:164).

Yönlendirme kipliğinin semantik ve pragmatik sınırlarını belirlemede önemli olan bir diğer nokta konuşurun ifade ettiği olası dünyanın gerçekleşmesine karşı arzusu, beklentisidir. Emir, istek, rica ve yalvarma gibi semantik kategorilerde konuşurun ifade ettiği içeriğin gerçekleşmesini istediği söylenebilir (Arslan Demir 2005:15). Oysa bu durum yönlendirme kipliğinde ifade edilen içerikler için her zaman geçerli olmayabilir. Kimi örneklerde konuşur gösterdiği seçeneğin gerçekleşip gerçekleşmemesi ve sonuçları ile ilgilenmez. Örneğin;

(2) (a) Müdürü nasıl görebilirim?

(b) Bu koridoru takip edin, sağdaki asansöre binip üçüncü kata çıkın.

Yukarıdaki örnekte (2b)'nin *koridoru takip etmek* ve *asansöre binip üçüncü kata çıkmak* olaylarının gerçekleşmesini istediğini/arzuladığını söylemek yanıltıcı olur. Çünkü (2b) bu olayların gerçekleşmesini isteyen taraf değildir. O sadece (2a)'da ifade edilen *müdürü görmek* olayını gerçekleşmesini sağlayacak yollardan birini göstermektedir. Gösterilen seçeneğin gerçekleşip gerçekleşmemesi ve sonuçları ile ilgilenmemektedir. Condoravdi ve Lauer (2012: 39) bu ilişkiyi tarafsız tavsiye olarak açıklar.

Bazı örneklerde emir, istek, rica ve yalvarma gibi kategorilerin aksine konuşur eyleyiciyi yönlendirdiği olası dünyanın gerçekleşmesini istemiyor olabilir. Örneğin;

(3) İzmir'e git o zaman. Oraya gitmeni hiç istemiyorum ama sana iyi geliyor.

Yukarıdaki örnekte (3) eyleyiciyi *İzmir'e gitmek* eylemine yönlendirmesine rağmen bu seçeneğin gerçekleşmesini istemediğini açıkça ifade etmektedir. Bu seçeneği, seçeneğin gerçekleşmesini istememesine rağmen gerçekleşmesini eyleyicinin faydasına gördüğü için önerir. Bir başka deyişle onaylar (Convord ve Lauer 2012:42). Öyleyse yönlendirme kipliğinde konuşurun ifade ettiği seçeneğin gerçekleşmesi ile ilişkisini konuşurun onayı olarak niteleyebiliriz.

Yönlendirme semantiği birinci teklik şahsı kapsamaz. Arslan-Demir (2008:39) çalışmasında emir semantiğini oluşturan ilk tamamlayıcının biri buyurucu diğeri eyleyici olmak üzere, A ve B'nin bulunduğu iletişim ortamı olduğunu ifade etmektedir. Yönlendirme de benzer şekilde biri yönlendirici diğeri eyleyici olmak üzere ikili bir iletişim ortamı gerektirir diyebiliriz.

Yönlendirme kipliğinin birinci çokluk şahsı kapsaması ise ancak *biz*'i ifade eden topluluktan birisinin diğerlerini yukarıda bahsettiğimiz semantik-pragmatik sınırlar içinde yönlendirebileceği bir iletişim ortamı bulunması halinde mümkün olur. *Biz*'i ifade eden topluluktan birisinin diğerlerinin güç ilişkileri bağlamında diğerleri yerine de karar alabildiği, onlara emredebildiği durumlar emir semantiğinin kapsamındadır (Arslan-Demir, 2008:41).

(5) *Arkadaş topluluğunda bir arkadaştan diğerlerine:*

Hava iyice karardı, burada kamp yapalım.

(6) *Müdür çalışanlara:*

Mesai bitmeden dosyaları tamamlayalım!

Yukarıdaki örnekte (3) kendi başına karar verme ve arkadaşlarına emretme yetkisi olmayan birisinin topluluğun hareketi için önerisi, tavsiyesi niteliği taşıdığından yönlendirme kipliği kapsamında değerlendirilebilir. Oysa (4) konuşur olarak topluluğa emir verme yetkisine sahip bir müdür içerir. Bu durumda birinci çokluk kişi ile diğer üyelere emredebilir.

Yönlendirme kipliği kişisiz de olabilir. Kimi örneklerde konuşur karşısındaki belirli bir kişiden hemen belirli bir hareketi gerçekleştirmesini beklemez, sadece bir durumu bir başka duruma tercih ettiğini ilan eder. Bu ilan daha zayıf olsa da söylem gücüne sahiptir ve koşullar tetiklendiğinde konuşurun ifade ettiği seçim ile ilişkili problemle karşılaşan eyleyicinin alacağı hareketi sebeplendirdiği rasyonel bir dayanak olabilir. Örneğin;

(5) *Aç kalmak namerde el açmaktan iyidir.*

Burada (5)'in ifade ettiği *namerde el açmak* ve *aç kalmak* arasında seçim yapmak durumunda olan belirli bir kişi yoktur. Ancak bu seçimle yüzleşen herkes seçimini (5)'in tavsiyesine/yönlendirmesine dayandırarak uygulayabilir.

Sonuç olarak Yanovich 2014’de çizilen çerçeveden hareketle yukarıdaki kıstaslara dayanarak Türkçedeki semantik ve pragmatik sınırlarını belirlemeye çalıştığımız Yönlendirme kipliğini onun çalışmasındaki gibi bir tür tavsiye, öneri, nasihat kipliği olarak değerlendiriyoruz. Yanovich’in Yunanca öğüt vermek fiilinden gelen Symbouletic adlandırmasını (Yanovich 2014:161) öğüt vermek ifadesinin bizim kurgumuzdaki tüm anlam alanlarını kapsamadığı için tercih etmiyor, Türkçe sözlükte “*Bir kimsenin davranış, tutum, yapacağı iş vb. alanlarda izleyeceği yolu göstermek*” olarak açıklanan yönlendirmek kelimesinden hareketle çalışmamızda yönlendirme kipliği adını kullanmanın daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Türkçede yönlendirme kipliğini işaretleyen özel bir yapı yoktur. Türkçede yönlendirme kipliğinin kapsamına giren öğüt, tavsiye, nasihat, öneri gibi anlam çerçeveleri vurgu, jest ve mimik gibi imkanlardan başka kiplik anlama etki eden farklı unsurlarla yani kip eklerini de kapsayan ama onlarla sınırlı kalmayacak şekilde kiplik fiiller, kiplik sözler ve bağlam dahilinde sentaktik bağlantılar yoluyla yapılır:

(6) Akşam saatlerinde çevre yolunu kullanmanı önermem.

(7) En iyisi yatırımlarını tek noktada toplamaman.

(8) Bana sorarsan bırak artık o işi, yeni bir başlangıç yap.

(9) Bu işten sıyrılmak istiyorsan yapabileceğin en akıllıca şey olanı biteni apaçık anlatmak.

2.6.2. Eski Anadolu Türkçesinde Yönlendirme Kipliğinin İşaretlenmesi

2.6.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

2.6.2.1.1. -(y)A

Dil bilgisi kitaplarımızda tasarlama kipleri arasında yer alan -(y)A istek kipinin temel işlevi istek bildirmektir (Ergin 2004; Korkmaz 2003; Karaağaç 2012) ve Eski Anadolu Türkçesinde işlevi bu yöndedir (Özkan 2000:141; Şahin 2011:69). (Gülsevin 2002) Eski Türkiye Türkçesinde istek kipi üzerine çalışmasında istek kipinin tavsiye işlevine de

değirmiştir. Arslan-Demir (2008:109) istek kipinin Türkiye Türkçesindeki kullanımını olasılık, tahmin, çıkarım, nasihat, tavsiye, öneri, teklif, tembih anlam çerçeveleri ile açıklamıştır. Arslan (2020:281) tavsiye etme kiplik anlamı işaretleyen birimler arasında -(y)A istek kipine yer vermiştir.

-(y)A istek kipi yalnızca Yönlendirme kipliğinin kapsamına giren öğüt, nasihat, tavsiye gibi anlam kategorileri yapmaya yarayan özel bir değıldir. -(y)A istek kipi kendi başına yönlendirme kipliğı dışında kalan kiplik alanları da işaretleyebilir. Kip ekleri kiplik kodlayan yegâne unsurlar değıldir, kip ekleri kiplik bildiren çeşitli sözlerle bir araya gelip kiplik ifade eden özel semantik kategoriler kodlayabilirler (Arslan-Demir 2008, 150). Böyle durumda işlev daha açık görülebilir. -(y)A eki ikinci ve üçüncü kişi ekleri ile bu kişilere tavsiyeler içeren sözceler yapar. Kişi kendisine tavsiye veremeyeceğı için birinci teklik kişi ile kullanımı görülmez. Birinci çokluk kişi ile ilişkisi ise özel koşullara bağılıdır.

“pes her kime bir mes’ele ihtiyāc olsa fihristine nazar ide ve kaçınıcı makāletü kanğı faşlındadır bile tā ol mes’eleyi kitāb içinde bulmağ geñiz ola” (TN 4a/1-4)

“Her kime bir mesele gerekse, kitabın fihristine baksın, hangi makalenin hangi faslındadır öğrensın, o meseleyi kitap içinde bulmak kolay olur.”

Tıbb-ı Nebevi’den alınan bu örnek eserin nasıl kullanılacağı ve aranılan meselenin bulunması için ne yapılması gerektiğı ile ilgili neredeyse bir kullanım kılavuzu niteliğindedir. Bu durumda tavsiyenin kime verildiğı değıl, ne olduğı önemlidir. Bir başka deyişle tavsiye belirli bir kişiyi değıl, ilgili hedefe ulaşmayı amaçlayan herkesi kapsar.

*“Göreyim dirisen barkın cihānun
Öğüdüm dutasın dinlene cânun”* (RN 508)

“Cihanın barkını göreyim dersen öğüdümü tut, canın dinlensın.”

“Eger kan birle māl kırtulmağ diler erseñ tevhiğ birle bolasın. Ve eger eyü ad isderiseñ tevhiğ birle bolasın. Eger derdine dermān isderiseñ tevhiğ birle bolasın. Eger iki cihān ‘azizlikim isder erseñ

tevhîd birle bolasın. Eger köñül nûrın isder erseñ tevhîd birle bolasın. Eger yazuq yarlığanmak isder erseñ tevhîd birle bolasın. Eger du ‘ā müstecāb bolmağ diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger tã‘at kabûl bolmağ diler erseñ tevhîd birle olasın. Eger nuşret dileriseñ tevhîd birle bolasın. Eger oddan kırtulmak diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger ölüm vaqtında beşâet diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger gūr içinde kiñlik rāhatlık diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger yarın yüzi aq olmağ diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger biti sağ el ilmek ve kelmek diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger terāzū ağır olmağ diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger burāğ binmek diler erseñ tevhîd birle bolasın. Eger uçmağ dileriseñ tevhîd birle bolasın” (BH 9a/19-9b/6)

“Eğer canınla malını kurtarmak istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer iyi anılmak istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer derdine derman dilerseñ Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer gönül nuru istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer günahın bağışlansın istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer duaların kabul olsun istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer ibadetin kabul edilsin istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Tanrıdan yardım beklersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Ateşten kurtulmak istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer mezar içinde rahatlık istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Yarın yüzün ak olsun istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer terazide ağır olmak istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer Burak binmek istersen Tanrı’nın birliğine iman etmelisin. Eğer cennet dilerseñ Tanrı’nın birliğine iman etmelisin.”

enes bin mālîk rivāyet kılur kim peygāmbur صلى الله عليه وسلم eyitdi kaçan bir gişinüñ karnı ağırsa bir avuç çörek otın ağızına koysun çeynesün üzerine bal şerbeti içsün didi” (TN 30b/17-31a/2)

“Ne zaman birisinin karnı ağırsa, ağızına bir avuç çörek otunu koysun ve çiğnesin.”

“eyitdi: iy oğlandan yig kızum, egerçi sen atadan anadan fahr dutarsın ammā erden kaçmak maşlahat degildir. kız ata evinde çok tırmak suya beñzer. çün su çok tıra yuyımayınca olmaz. şāhib-i şer‘āni buyurdu ki نعم الختف القبر **pes yigrek oldur ki rtzā veresin.**”
(MN 17a/6-9)

“Şimdi en iyisi odur ki rıza veresin.”

“**aydasız kim şerümü komayalar**
nefse uyup dünyayı kovmayalar” (VN 635)

2.6.2.1.2. -Ø

Dil bilgisi kitaplarımızda tasarlama kipleri arasında yer alan emir kipinin temel işlevi yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade etmesidir (Ergin, 2004; Korkmaz, 2003). Eski Anadolu Türkçesindeki işlevi de bu yöndedir (Şahin, 2011). Gülsevin (2002) Eski Türkiye Türkçesinde istek kipi üzerine çalışmasında emir ekinin tavsiye işlevine değinmiştir.

“Yakın yatur buna İshak peygamber
Yakındur hem bunuñ kabrine menber

Ĥatunı Rābi ‘a karşıındadır
Din içinde bular yavlağ ğınadur

Birbiri karşıısına yatmış anlar
Gücüñ yitse erinme sen dahı var

Yine anda yatur Ya ‘kub Nebī hem
Ziyaret kıl ki sende qalmaya ğam

Ĥatuni Līka dur hem karşıısında
Yatur ol dahı anda ğayrı sinde

Birbiri karşısında türbesi var

Gücün yitse üşenme sen dahı var” (MŞ 13b/259-264)

“Gidebilirsen üşenme sen de git. Ziyaret et ki sende gam kalmasın. Gidebilirsen üşenme sen de git.”

“Çobanı bir ağaca şara şara möhkem bağladı, eylendi yoruyı virdi. Çobana aydur: Mere çoban karnuñ açıkmamış-iken gözün kararmamış-iken bu ağacı **koparı gör**, yoħsa seni bunda kırtlar kuşlar yir didi” (DK 50-7)

“Ey çoban, henüz karnın acıkmamışken ve gözün kararmamışken bu ağacı kopar, yoksa kırtlar kuşlar seni burada yer.”

2.6.2.1.2.1. -gıl

***“dilersen devleti kapıda turgıl
umarsan hil’atı tapuda turgıl”*** (RN 99)

“Baht dilersen kapıda dur.”

“er kibi ilerü kelgil yazuguna istigfar tevbe kılğıl ol dergahdan ayruk yir kanda bolsan bil bağlayup mev’ize kabul kılup kücün yittüginçe buyrukdan çıkmagıl kim eyülerün renci hak katında zayi’ bolmas” (BH 16a/15-17)

“Er gibi ileri gel, günahlarına istiğfar tövbe kıl. Dergahtan ayrı nerede olursan bel bağlayıp, öğüt dinleyip gücün yettiğince buyruktan çıkma ki iyilerin zahmeti Tanrı katında boşa gitmez.”

2.6.2.1.3. -(U)ñ / -(U)ñUz

“bular sizün için tanrıya yalvarur siz daki kendüzünüz için tanrıya yalvarun bola ki yazuklu boynunuzı oddan azaz kıla kaygulu könlünüzü şaz kıla” (BH 12A/18-19)

“Siz de kendiniz için Tanrı’ya yalvarın, belki boynunuzu ateşten uzak tutar ve kaygılı gönlünüzü mutlu eder.”

*“ibn-i mes’ūd rivāyet kılar kim peygāber eyitdi, **şıgır südin içici olun ümīd dutaram kim haqq te’ālā anda şifā ve bereket komuş ola zīrā ol dükeli otlardan otlar didi.**” (TN 24b/4-8)*

“Sığır sütü için çünkü hak tealanın ona şifa ve bereket koymuş olmasını ümit ederim.”

*“**likin elbette bu iş lāzım degül külli mezhep ehli kılmaz kabul***

kim işiñüz gücünüz terk idesiz dāyima dün gün ‘ibādet idesiz

vüs’ ta’at kadiri ta’at kılun hem işiñüze dahı meşgül olun” (FN 2546-2647)

“Lakin, elbette gücünüzü terk edip, gece gündüz sürekli ibadet etmeniz gerekli değildir, mezhep ehlinden hiç kimse bunu kabul etmez (bu yüzden).

-(U)n eki her zaman ikinci çokluk kişiye, bir başka deyişle topluluğa yönelmez. Kimi zaman ikinci teklik kişiye yönelir ve nezaket ifade eder. Nezaket için ikinci çokluk kişi çekiminin kullanılması dünya dillerinde yaygın bir eğilimdir (Brown ve Levinson, 1978:198).

*“Ügüler meliki anuñ işaretine bakmadı buyurdi kim ol zāğı ‘azīz dutalar ve hürmet ideler mişāl viridi kim anı hōş dutmakda mübālağa göstereler. Ve hemān ol vezīr ki anı depelemege meyli vardı eyitdi: **Eger bu zāğı depelemezeñüz bāri bunuñıla düşman bigi dirlük sürün bir göz yumup açınca bunuñ ğadrından mekrinden imin olmañ kim anun bunda gelmekligi bizüm işimüz fesāda virmekden ve kendüler işin oñarmağdan artuğ neysneyiçün degüldür.**”*

“Eğer bu kargayı öldürmezseniz bari bununla düşman gibi geçinin, göz açıp kapatınca bunun zararından, kötülüğünden emin olmayın çünkü onun buraya gelmekteki amacı bizim işimize fesat karıştırmaktan ve kendi işini yoluna koymaktan başka bir şey değildir.”

*“tanrı kullığına meşgul olunuz
nefse kul olman hak'a kul olunuz*

*mustafa didügi yola varunuz
virünüz hak yoluna hem varunuz*

*takatinüz yitdügince taati
kılunuz fevt itmenüz bir saati*

*ta peşiman olmayasız son uci
kalmaya hem canınızda key acı*

*bu nesayih kim direm kılun kabul
olasız hazretde ta makbul kul” (VN 712-716)*

“Tanrı’ya kullukla meşgul olunuz. Nefse değil Tanrı’ya kul olunuz. Mustafa’nın yolundan gidip hak yoluna varınız.”

2.6.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

2.6.2.2.1. aşşı

Assı ÖTS’de “1. Yarar; fayda. 2. Kazanç; kar. 3. Çıkar, menfaat” olarak açıklanmıştır (2017:361). Assı, önermenin eyleyici için faydalı olup olmayacağını göstermek yoluyla yönlendirme kipliği işaretlemektedir.

*“meziden ötürü gusl itmegil bel kim endamun yugil yeter meni
inmeyince gusl vacib olmaz **yani hacet olmadın her gün suya girmek**
assısı yokdur” (TN 36A-1)*

“Gerekmedikçe her gün suya girmenin faydası yoktur.”

“*tamām şıdķ birle Nevħaraya muħabbet gösterdi bir iki yıl anuñ şoħbetinde oldı. her vaķt ğarażın Nevħaraya bildürüridi. Nevħara eydürdi bu kiři sınanmamış kişidir. bunun dōstluğı ğarażiçünder. Bunu pāziřāha bildürmekde assı olmaya belki ziyān ola diridi.*” (MN 11b/6-8)

“Bu kişi sınanmamış kişidir, bunun dostluğu ğarez içindir. Bunu padişaha bildirmekte fayda yoktur, belki zarar olur.”

“*ömerden rivāyet kıur kim eyitdi kaçan şa ‘ām yiseniz etmek yeğüz yā etmek ile yeğüz kim ğarnı řoķ dutar ve assıları var ve ziyān eylemez.*” (TN 21a/17-19)

“Ne zaman yemek yeseniz ekmek yiyiniz ya da ekmek ile yiyiniz ki karnı tok tutar, faydaları vardır ve zarar vermez”

2.6.2.2.1.1. aşısız

Assı sözcüğünden +sIz yapım eki ile türetilen assısız ÖTS’de “Yararsız; boş; beyhude.” olarak tanımlanmıştır (2017:361). Assısız, önermenin eyleyici için faydasız olacağını göstermek yoluyla yönlendirme kipliği işaretlemeindedir.

“*Ey bī-çāre ol ağlamağı bunda ağlayasıduğ anda kerek erdi. Bunda sin içinde ağladuğuğ assısız durur, ‘amel kerek*” (BH 13b/22)

“Burada mezar içinde ağlamanın faydası yoktur.

2.6.2.2.2. belā

Arapça kökenli bela TS’de “İçinden çıkılması güç, sakıncalı durum. Büyük zarar ve sıkıntıya yol açan olay ve kimse.” olarak tanımlanmıştır (2011:297). Taradığımız metinlerde karşımıza çıkan *bela* ilgili önermenin eyleyici için zararlı olacağını göstererek yönlendirme kipliği işleyebilir.

“*Bahîl kadayısa Kârûnıladur*
Gümân tutmayasın mutlak belâdur” (RN 405)

“Şüphe etme, (şüphe) mutlak beladır.”

“*Şeğal eyitdi: Bunu işlemege yaramaz kim arslan aña aman virmişdür*
*ve kendü tapusına getürmişdür. **Ve her kim meligi zulm üzerine***
kindura ve kulavuzlaya ve qavl sımak üzerine duta kendü dōstların
ve yârenlerini belâ mancınıkına urmuş olur. (KD SL 49a/1-2)

“Her kim ki hükümdarı zulme yönlendirirse ve sözünü bozmaya teşvik ederse kendi dostlarını ve sevdiklerini bela mancığına vurmuş olur.”

“*Ve eyitmişlerdür kim: **Kayğu belâdur ve el tarlığı belâdur ve***
düşmene yakınlık kılmak belâdur ve dōstdan ayrılmak belâdur ve
yoksullık belâdur ve korku belâdur ve kamu belaların ulusu ölümdür
ve sōfîler ölüme âfet-i kebîr dirler.” (KD SL 152a/14-152b/1)

“Kaygı beladır, el darlığı beladır, düşmana yakınlık göstermek beladır, dosttan uzaklaşmak beladır, yoksulluk beladır, korku beladır ve tüm belaların en büyüğü ölümdür.”

2.6.2.2.3. eyü

TS’de “*İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı. Yerinde, uygun. Doğru olan. İstenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun biçimde*” olarak tanımlanan (2011:1235) iyi sözcüğü taradığımız metinlerde seçeneğin eyleyici için faydalı olup olmayacağını ifade etmek için kullanılmıştır.

“***Eyü olmaya bu yolda gafillik***
uzatmagıl işün var bunca yıllık” (RN 123)

“Bu yolda gafillik iyi değildir, bunca yıllık işün var uzatma.”

“Çün arslanuñ anası şağaluñ doğrılığın temām añladı pes durup arslanuñ katına geldi eyitdi: **Melik bu cemā‘ate aman vermişdür ve andan dönmeclük eyü degüldür**” (KD SL 164b/4-6)

“Melik bu cemaate aman vermişdir, ondan dönmek iyi olmaz.”

2.6.2.2.4. fā’ide

Arapça kökenli *fayda* Türkçe sözlükte “Yarar. Bir işten elde edilen iyi sonuç, avantaj.” olarak tanımlanmıştır. Taranan metinlerde eyleyicinin faydasına olan ya da olmayan seçeneği göstererek yönlendirme kipliği işaretlediği tespit edilmiştir.

“**ol işi dutma hiç faydası yokdur**
anun için hüner-pişesi yokdur” (RN 115)

“O işi yapma, faydası yoktur.”

“‘abbās rivāyet kılur kim peygāmer عليه السلام eyitdi **hacāmet eylemek delüliğe ve cüdāma ve barasa ve diş agrısına ve uyku başana fāyidası vardur**” (TN 47b/12-14)

“Hacamat yapmanın deliliğe, cüzzama, barasa, diş ayrısına ve uyku basana faydası vardır.”

2.6.2.2.5. gerek

Gramer kitaplarımızda gereklilik kipi konusunda da bahsi *gerek* sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde mastar ekleri, şart ve istek kipleri üzerine gelerek gereklilik ifade eder (Ergin 2004:313; Korkmaz 2003:694). Tavsiye kipliğinde gereklilik konuşur dışındaki bir otorite ya da ahlaki, sosyal ve kanuni normları değil, kişinin iyiliği ve ulaşmayı amacın gerçekleşmesi için izlemesi gereken gereklilikleri işaretler. Çoğunlukla buna bağlı bir sebep sonuç ilişkisi ile koordinasyon içinde çalışır:

“**Sana her hâl ile sabır gerek hoş
ki sabırla kılurlar kahrı hem nûş**

Sabır gerek sana her hâl içinde
Sabırsuz kimse kalur kâl içinde

“Sana her halde sabır gerek.”

Ki her kimde olursa sbr hâli
Olusar hayrıla anun me'âli

Birak cümle işi kıl sabr u tedbir
Eren gönlinde olur sabrıla yir” (RN 303-306)

“Gerek canlu kişi canın sakına
Ki taksir itmege kendü hakına” (RN 96)

“Canlı kişi canını sakınmalı.”

2.6.2.2.6. ḥaṭā'

Arapça kökenli *hata* Türkçe sözlükte “*Yanlış. İstemeyerek ve bilmeyerek yapılan yanlış, kusur, yanılma, yanlış. Suç, günah, kusur*” olarak tanımlanmıştır. Taranan metinlerde eyleyici için tercih edilmesi hatalı olan seçeneği işaretlediği görülmüştür.

“hatadur cümlesini harcı sanma
sebil ol kamuya bir dem usanma” (RN 185)

2.6.2.2.7. maşlahat

Arapça kökenli maslahat ÖTS’de “1. Güvenlik; barış; güven ve huzur yolu; barış yolu. 2. Önemli iş; mesele. 3. Bir işin yararlı olmasına sebep olan şey; husus” olarak açıklanmıştır (2017:3778). Bu anlam çerçevesine uygun bir şekilde olası dünyalardan gerçekleştirilmesi yararlı olacakları işaretleyebilir.

“eyitdi: iy oğlandan yig kızum, egerçi sen atadan anadan fahr dutarısın ammā erden kaçmak maslahat degildir. kız ata evinde çök turmak suya beñzer. çün su çok tura yuyımayınca olmaz. şāhib-i

şer ‘āni buyurdu ki نعم الخنف القير pes yigrek oldur ki rızā veresin.”
(MN 17a/6-9)

“Ey oğlandan iyi kızım, sen babanla annenle iftihar edersin ama erden kaçmak faydalı değildir.”

2.6.2.2.8. mażarrat

Arapça kökenli sözcük ÖTS’de “Zarara uğrama; zarar; kayıp” şeklinde açıklanmıştır. Taranan metinlerde ilgili seçeneğin zarar getireceğini, tercih edilmemesi gerektiğini göstermek yoluyla yönlendirme kipliği işaretlemektedir.

“Zîreklik ve añlamak ve yād dutmak ve hüner kamusı kıçına döner ve ol kişi kim uşbu āfetlerle sına ve mübtelā ola ne kim işlerse ve ne söylerise uz düşmez ve doğru ray ve dost menfa ‘atleri anuñ haķķında mażarrat ve ziyān olur.” (KD SL 88a/6-8)

2.6.2.2.9. naşihat

Arapça kökenli *nasihat* TS’de “Öğüt. Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz.” olarak tanımlanmıştır (2011:1753). Taranan metinlerde eyleyicinin iyiliği ve ulaşmayı amacın gerçekleşmesi için izlemesi gereken gereklilikleri işaretleyen önermeye eklenerek tavsiye anlamını pekiştirdiği görülmüştür.

*“sanur mısın öğüdümü dak için
nasihatdur sana cümle hak için”* (RN 236)

“Bu öğüdümü gürültü mü zannediyorsuni bu sana cümle hak için nasihattır.”

*“Bu haberden bir nasihat alasin
Aña bakup kendü hâlün bilesin”* (GN 1646)

“Bu sözden nasihat al ve ona bakıp kendi halini bil.”

2.6.2.2.10. öğüt

TS’de “Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, *nasihat*.” olarak tanımlanmıştır (2011:1841). Nasihat ile aynı anlam çerçevesine sahip sözcük onun gibi eyleyicinin iyiliği ve ulaşmayı hedeflediği amacın gerçekleşmesi için izlemesi gerekenleri ifade eden önermeye eklenerek yönlendirme kipliği işaretlemektedir.

*“Uçugun yogısa gönüllere git
Boyun virmez tamarun katı sekit*

***Gönül erin öğüdin koma elden
Tac eyle başuna ayagı hâkin***” (RN 466-467)

***“Bâri size ben bir öğüt vireyüm
Dünyada dirlik yigin göstereyüm***

*Eytdi irte kamu hâzır olunuz
Her birüñüz bir ok alup gelüñüz*

***Kim sözüm var söyleyesi söyleyem
Dirlik aslın size ma‘lûm eyleyem***” (GN 571-573)

“Ben size bir öğüt vereyim, dünyada iyilik zorunu göstereyim, yarın hepiniz hazır olun, her biriniz bir ok alıp gelin. Söyleyeceğim söz var söyleyeyim ve size iyiliğin aslını öğreteyim.”

***“Bu öğüt mü’minlere devlet-durur
Yohsa ol münkirlere mihnet-durur***

***Câhile renc iltmegil hâsul degül
Zîra kim cânı aña kâbil degül***

*Uşbu sözüñ tanuğın eydem saña
İşid imdi niçedür öñden soña*” (GN 2040)

“Bu öğüt inananlara mutluluktur ve inanmayanlara üzüntüdür. Bilmeyenlere eziyet etme hasıl değil, canı ona kabil değil.”

2.6.2.2.11. tedbîr

Arapça kökenli tedbir sözcüğü Türkçe sözlükte “1. Önlem, 2. Hazırlık” olarak verilmiştir (2011:2297). Taranan metinlerde ilgili önermeyi kişinin iyiliği ve hedeflerine ulaşması için izlemesi gereken yol olarak işaretleyerek tavsiye anlamını pekiştirdiği görülmüştür.

“Beni İsrā`ilde bir şālih er vārıdı. ānı nā-ḥaḫ yire öldürdiler, anuñcūn yidi yüz kişi öldi. Teñgri kullıgında olanıla kim pençe vurub başa çıqđı belki çıqmadı fi`l-cümle eger ānı öldürüseñüz yirine bir kişi dağı kala bu fitne kıyāmete degin gitmeye. amma eyü tedbîr oldur ki sen şeytān-ı vesvesile anuñ gönline dünyā sevgüsin bıraḫasın zinā şehvet ḥayālî naḫsın celve kılasın şöyle kim hergiz ölümü gendüye yāķin görmeye ve dağı ḳanā`ātı terk idüb ḥalḳ mālına tama`ide. eyle olsa sevgüsi ḥalḳ gönline çıḳa andan girü anuñ ḥaḳḳına ne kim virsen inanalar ve andan yüz döndürüb dirlik bāzārın kesād kılarlar. dīve bu söz ḥōş gelip eyitdi: eyü tedbîr kılduñ” (MN 19b/13-20a/6)

“Ama iyi tedbir şudur ki sen şeytan vesvesesiyle onun gönlüne dünya sevgisini bırakmalısın, zina ve şehvet hayalini ortaya çıkarmalısın. Böylece ölümü kendisine yakın görmez ve kanaati bırakıp dünya malına tamah eder. Öyle olunca sevgisi halkın gönlünden çıkar ve ondan sonra onun hakkında ne söylesen inanırlar ve ondan yüz çevirip dirlik pazarını kesat kılarlar.”

2.6.2.2.12. yig

Taranan metinlerde ilgili önermenin olası dünyalar arasında daha iyisi, en iyisi olduğunu işaretlemek yoluyla tavsiye kipliği ifade ettiği görülmüştür:

“eyitdi: ‘ömür oldur ki devlet kişiye yār olub göñül muradıyla geçe mihnetile geçen ne ‘ömür ola. ben ‘ömrümden yigirmi gün menfa`at

*buldum. bu hikāyeti anuñçün didim kim eyü ādila ölmek yigdür
yavuz ādila diri olmağdan. zīrā yavuz ādila dirilik hukmine olmaya.”*
(MN 45b/6-8)

“Bu hikayeyi onun için anlattım ki iyi adla ölmek kötü adla yaşamaktan iyidir.”

*“Şeh mi ki işi rezmdede ola giriz
Haşm-ıla étmeye ölince sitiz*

*Zahmdan korhıbanuñ yüz döndere
Yā varıban düşmene baş indüre*

***Düşmene inen baş yég ol kim kesile**
Yā oda yana vü yāhod aşıla*

*Kesilen başuñ ölümü bir olur
Düşmene inen her nefes biñ kez olur” (İN 2159-2162)*

“İyisi odur ki düşmana eğilen baş kesilmeli ya da ateşte yakılmalı yahut asılmalı.”

2.6.2.2.12.1. yigrek

Yig sözcüğüne +rAk eki getirilerek yapılan yigrek sözcüğü Tarama Sözlüğünde “Daha iyi, müreccah, efdal, elyak, üstün.” olarak tanımlanmıştır. Taranan metinlerde yig sözcüğü gibi ilgili önermenin olası dünyalar arasında daha iyisi, en iyisi olduğunu işaretlemek yoluyla tavsiye kipliği ifade ettiği tespit edilmiştir.

*“kamusından ol **ola yigrek**
ki dosta taatın gizlüsü gerek” (RN 243)*

“Dosta ibadetin gizlisi gerekir, hepsinden iyisi odur.”

*“āyişe rivāyet kıılır kim peygamber eyitdi **her derde bal şerbetinden**
yegrek devū yoğdur didi.” (TN 39b/13-15)*

“Her derde bal şerbetinden iyi tedavi yoktur”

“*Yā habībūmi şa ‘bāb ayı senüñ durur, mü ‘minler senüñ ümmetüñ dyryr. Maḳām-ı maḥmūd senüñ şefā ‘atıñ durur. **Saña yigrek durur kim senüñ ümmetüne sen şefā ‘at kılasın.***” (BH 20b/17-19)

“Senin için iyi olan ümmetine şefaattir.”

“Bu iş teñgri katında mazmūm ve şerī‘atda ḥarām mürüvvetten iraqdur **saña yigrek oldur kim** bu işe peşimān olub selāmet yolın dutub girü dönesin (MN 48a/3)

“Senin için iyi olan bu işten pişman olup selamet yolunu tutarak geri dönmektir.”

2.6.2.2.13. zarar

Zarar ÖTS’de “Bir kimsenin, bir şeyin, bir olayın yol açtığı maddî veya manevî kayıp; çıkar kaybı veya olumsuz, kötü sonu; dokunca, ziyan, mazarrat.” olarak tanımlanmıştır (2017:6517). Taranan metinlerde ilgili seçeneğin zarar getireceğini, tercih edilmemesi gerektiğini göstermek yoluyla yönlendirme kipliği işaretlemektedir.

“*Ḳavl ü fi ‘lüñ olmasun deseñ şeni‘
Olmağıl nefsüñ hevāsına muṭi‘*

*Ki ol hevā dünyāda séni ḥār éder
Dār-ı ‘uḳbīde yérüñi nār éder*

*Nefs şeytān-durur uymağıl aña
Yohsa çoḥ dürlü **zarar éder saña***

*Düşmenüñdür ḳahr étmedin séni
Dürişiben ḳahr étgil sen anı”*

“Nefis şeytandır. Ona uyma yoksa sana çok türlü zarar verir.”

2.6.2.2.14. ziyān

Ziyan ÖTS’de “Kayıp; zarar” olarak açıklanmıştır (2017:6581). Taranan metinlerde ilgili seçeneğin zarar getireceğini, tercih edilmemesi gerektiğini göstermek yoluyla yönlendirme kipliği işaretlemektedir.

*“tamām şıdķ birle Nevḫaraya muḫabbet gösterdi bir iki yıl anuñ şoḫbetinde oldı. her vaķt ğarazın Nevḫaraya bildürüridi. Nevḫara eydürdi bu kişi sınanmamış kişidir. bunun dōstluğı ğaraziçündür. **Bunu pāziřāha bildürmekde aşşı olmaya belki ziyān ola diridi.**”* (MN 11b/6-8)

“Bu kişi sınanmamış kişidir, bunun dostluğu ğarez içindir. Bunu padişaha bildirmekte fayda yoktur, belki zarar olur.”

*“zeyneb karandařunuñ oğlı rivāyet kılur kim zeynebün ğözi ağrımiş idi peyğāmbere عليه السلام zeynebe eyitdi **sakınğıl ğözüne şu degürmegil kim ağrımiş ğöze şu ziyān ider.**”* (TN 45b/14-15)

“Sakın ğözüne su deĝdirme çünkü hasta ğırmış ğöze ziyān eder.”

*“sen daḫı cehd it ḫatiboğlı bugün
meskenet işigine kılğıl sükün*

*meskenetden kimesne **kılmaz ziyān**
meskenet ehli kılısar cāvidān*

*‘akıbet saña kılısar meskenet
bile saña yoldaş olur meskenet’* (FN 612-614)

“Miskinlikten kimseye zarar gelmez.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE İÇEDİM KIPLIĞI

3.1. Dilek Kipliği

3.1.1. Dilek Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı

Dilek TS’de “Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat.” olarak tanımlanmıştır (2011:665). Bu tanım, dileği talep, istek, temenni, rica gibi anlam alanları ile benzer ve sınırları bulanık bir çerçevede değerlendirir. Buna bağlı olarak TS’de arzu (2011:161) ve temenni (2011:2317) sözcüklerinin tanımında da dilek sözcüğü geçer. Öte yandan dilek sözcüğünün tanımında istek sözcüğü görülürken istek sözcüğünün tanımında dilek yer almaz. TS’de istek “1. Bir şeye duyulan eğilim, arzu, şevk. 2. Yerine getirilmesi başkasından istenen şey, talep.” olarak tanımlanmıştır (2011:1212). Burada 1. tanım dilek sözcüğünün tanımına benzer görünür. 2. tanım ise isteği bir başkası üzerinde yükümlülük oluşturabilen bir tür edim olarak gördüğünden dilek ve istek arasında ayırım yapabilmemiz için hareket noktası olabilir. Görüldüğü üzere sözlükler günlük kullanımda dilek ve istek arasında açık bir ayırım yapmamaktadır.

Palmer’ın gönüllülük/istek kipliği kurgusu

Biz terim olarak istek ve dileği, konuşurun iletişim ortamında var olan, canlı ve yeterli bir aktör üzerinde yükümlülük oluşturabildiği ve oluşturamadığı talepler, arzular, temenniler olarak ayırmayı hedefleyeceğiz.

(13) Ahmet eşyalarını taşımayı bitirdikten sonra görevliyi görsün.

(14) Ne güzel bebek, nice uzun ve mutlu yıllar görsün.

Yukarıdaki örneklerden (2) bağlama göre istek ya da emir kipliği kategorisine değerlendirilebilecek bir talebi içerir. Konuşur dinleyici aracılığıyla Ahmet üzerinde *görevliyi görmek* üzere yükümlülük oluşturmaktadır. Benzer gramer yapısına sahip (3) ise bebek üzerinde *uzun ve mutlu yıllar görme* yükümlülüğü oluşturmaz. Bebek bunu gerçekleştirebilecek yeterliliğe sahip de değildir. Mantık olarak bu örnekte bebekten talep edilen herhangi bir şey yoktur. Bebeğin uzun ve mutlu yıllar yaşaması tümcede yer almayan

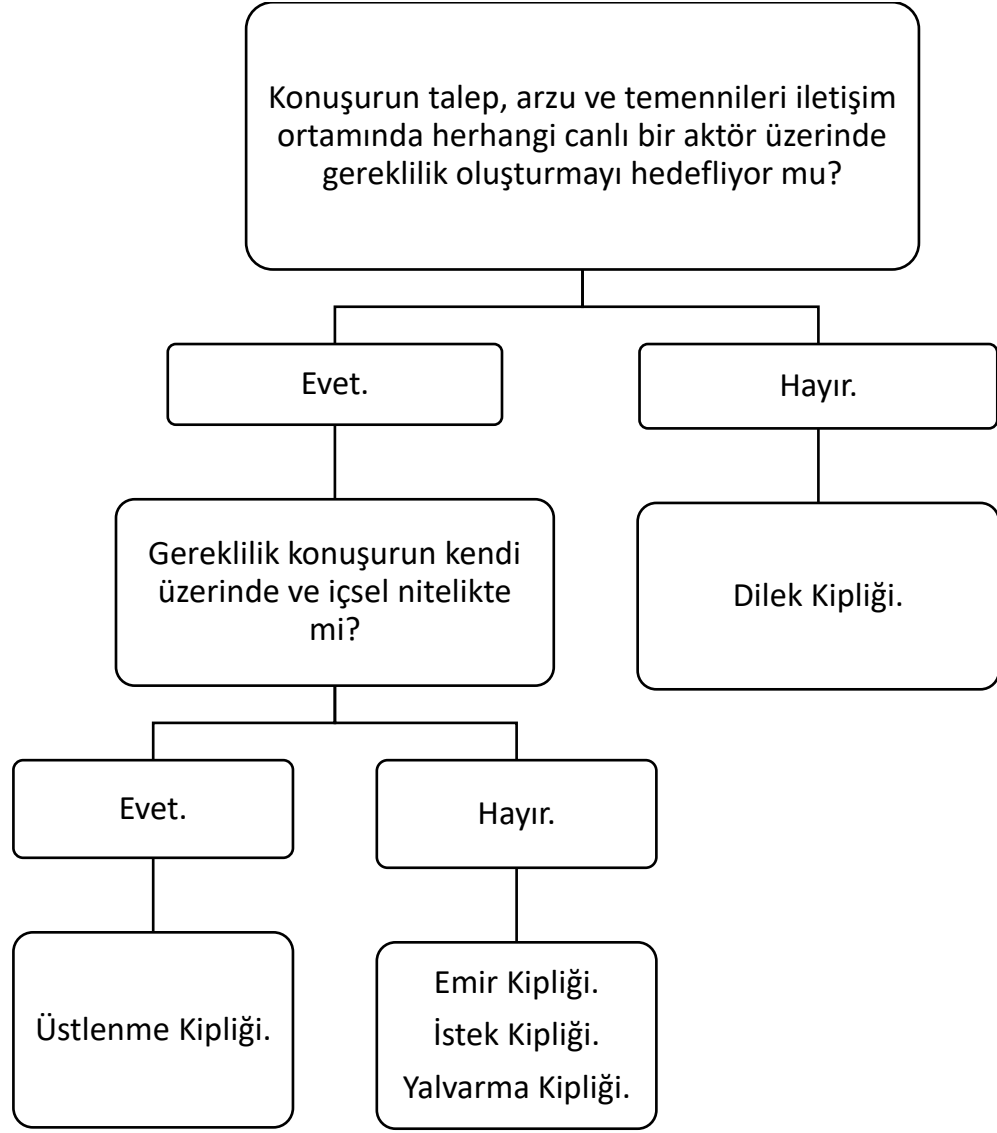
Tanrı, kader, şans, talih, karma gibi metafizik bir varlıktan beklenmektedir. İşte (3)'e benzer şekilde konuşurun dileklerini, arzularını, korkularını, iyi ve kötü temennilerinin içeren ancak iletişim ortamında herhangi bir canlı aktör üzerinde yükümlülük oluşturmayan sözceler dilek olarak dilek kipliği kategorisinde değerlendirilecektir. Kısaca dilekler başkaları üzerinde etki oluşturmayan ve oluşturmayacak olan istek ve beklentilerdir. Bu yüzden yükümlülük değil içedim kipliğinin alanına girerler.

Dilek ifade eden sözceler ikinci ve üçüncü kişiler dışında birinci kişilere de yönelebilirler:

- (15) Hadi bu sefer doğru cevabı bulayım!
- (16) Yarın erkenden kalkıp nüfus dairesine gideyim.

Yukarıdaki örneklerden (4) konuşurun *doğru cevabı* bulmak konusundaki temennisini ifade eder. Doğru cevabı bulmak konuşura değil, (3)'te olduğu gibi bir metafizik varlığa bağlıdır. Oysa (5)'de *kalkıp nüfus dairesine gitmek* konuşurun kendisine bağlı bir olaydır. (5) yalnızca konuşurun temennisini değil, gerçekleştirmeye niyet ettiği, gerçekleştirmeyi üstlendiği ve gerçekleştirebileceği potansiyel bir olayı beyan etmesini içerir. Yani (4) konuşur da dahil hiç kimse üzerinde gereklilik oluşturmazken (5) konuşur üzerinde içsel yükümlülük oluşturur. Kimi çalışmalar (4) ve (5)'i gönüllülük/istek olarak adlandırdıkları ortak bir kategoride değerlendirir (Kamacı Gencer 2020:37, Kerimoğlu 2018:39). Palmer da kiplik modelinde gönüllülük ve dilek arasında ayırım yapmaz. Biz dilek kipliği kurgumuzun sınırları yükümlülük ile ilişkili olduğu için bu çalışmada Searle'ın üstlenme söz eylemine dayanarak kılıcının kendisi üzerinde içsel gereklilik oluşturduğu (5) gibi sözceleri Üstlenme Kipliği olarak ayrı bir başlıkta inceleyeceğiz.

Öyleyse bu çalışmanın dilek kipliği kurgusu şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 14 Dilek kipliği ve üstlenme kipliği arasındaki pragmatik farkı gösteren diyagram

Dilek kipliği performatif değildir. Bir şey yapmaz ya da herhangi birisi üzerinde bir şeyin yapılması ile ilgili yükümlülük oluşturmaz. Sadece konuşurun gerçekleşmesini ya da gerçekleşmemesi dilediği olayların ifadesidir.

3.1.2. Dilek Kipliğinin Eski Anadolu Türkçesinde İşaretlenmesi

3.1.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

3.1.2.1.1. -(y)A

Gülsevin (2002:39) -(y)A ekinin işlevleri arasında dilek ve temenni bildirmesini de saymıştır. Johanson (2020:693) bu ekin kutsama ve lanetleme ifade etmek için kullanılabileceğine de değinir. Bünyesinde barındırdığı geniş istek ve dilek anlamı ile kiplik kategorilerin çoğunda işaretleyici olarak karşımıza çıkan -(y)A dilek kipliği işaretleyici olarak da tespit edilmiştir.

*“zihi şultan vu zihî şāh-ı zaman
medhi ile şād olur devr ü zaman*

*yād oluban şimdi ismi añılur
naqş olur ismi kitāb içre kalur*

*ķasdı budur bu ķulun dahı hemān
şāh adı añıla durdukça zaman*

*ta cihanda yahşı adı yād ola
hem mübarek ruhi dayim şād ola” (FN 206-209)*

“Zaman durdukça şahın adı anılsın, güzel adı dünyada hatırlansın, mübarek ruhu daima şad olsun!”

*“Geldük ol kim şolduran sopdur: Şabadança yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyınca tıka basa yir, elin bögrine urur aydur: Bu ivi ħarab olası ere varaldan berü dahı karnum toyımadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak yüzüm yaşmak görmedi dir, **ah nola-y-idi, bu öle-y-idi, birine dahı vara-y-idüm, umarumdan yahşı uyar ola-y-idi** dir.”*

“Ah ne olurdu bu ölseydi, birine de varsaydım,

“Meger hanum Aruz oğlu Basaṭ ḡazāya gitmiş-idi, ol maḡaldea geldi.
 Ḳarıçuk aydur: Basaṭ şimdi aḡından geldi, varayın, **bolay ki maña
 bir esir vire-y-di oḡlancuḡum kırtara-y-idüm didi.**” DK 220/12-
 221/2)

“Ola ki bana bir esir verse, oḡlancıḡımı kurtarırdım.”

3.1.2.1.2. -sun

Kamacı Gencer (2020:135) çalışmasında gönüllülük-istek kipliḡi işaretleycileri arasında saydığı -sUn’un daha çok dua ve beddualarda görüldüḡünü belirtir. Ek bu işlevi ile taradıḡımız metinlerde dilek kipliḡi işaretleyci olarak görülmüştür.

“tāze olsun dünyā durdukça aduḡ
muhkem olsun ṣāh-ı bünyāduḡ yāduḡ

bu cihānın ḡayfunu sürgil müdām
 ṣād u ḡurrem ‘ömrüḡ olsun müstedām’ (FN 210-211)

“Şeyh öñinde cümle örü durdılar
 Bir ogurda yüz yire indürdiler

Didiler kılḡıl du‘â kim gelmesün
 Gelüp uşbu mülki bizden almasun

Ol gelürse bunda halkı dirile
 Kaht ola vü cümle yohsul kırıla” (GN 4215)

3.1.2.1.3. -sA

Dilek-şart kipi eki -sA şart yanında dilek, istek ve niyet de ifade eder (Korkmaz 2003:600, Johanson 2009:491, Brockelmann 1954:224). Taranan metinlerde ekin bu işlevine paralel şekilde dilek kipliḡi işaretleği tanıklar tespit edilmiştir:

“Bu mescidde yanan her gice ḡandīl
 İki yüz elli tokuzdur anı bil

Gümişden elli kandîli gör anda

Gücüm yitse iletsem aña ben de” (MŞ 4a/57-58)

“(Keşke) gücüm yetse ona ben de iletsem”

“Kaçan kim ölüyi sine kosalar ve üstine toprak yumsalar aydurlar ehli ve oğlanları vāy bizüm Çalabumuz ve ulumuz vāy bizim üründümüz! Ve ol ferişte aña aydur: Sen ulu mu-sen ve Çalap musen ve üründü mü erdüñ? Ve ol kul aydur: Aña eyle diyü bular aydurlar, kâşki dumlusalar erdi böyle diyü ağlayu dimeseler, aglaya.” (BH 13b/19-22)

“Keşke soğusalardı, böyle diye ağlayıp söylemeseler(di).”

*“Cân dilerdüm vérbiyem tuhfe saña
Gérü dédüim bu ne lâyıkdur aña*

***Nola bir cân vérseler iki cihân
Ayağuß tozına ola rāyigân***

*Yoluñuñ toprağı cāna kīmiyā
Éşigüññüñ tozı göze tūtiyā”* (IN 1684-1686)

“Ne olurdu iki cihan ayağının tozuna bedelsiz can verseydi?”

3.1.2.1.4. -(y)AsI

Kökeni hakkında farklı görüşler olan -(y)AsI eki -gAy gelecek zaman eki ile işlev ve anlamının ne olduğu henüz açıklanamayan, isimlere mi fiillere mi geldiği açık olmayan bir +sUg ya da -sUg ekinin birleşmesi ile meydana gelmiş olmalıdır (Ağca 2010:236). Bu ek gelecek işaretleme işlevine paralel bir şekilde konuşur tarafından gerçekleşmesi temenni edilen olayları işaretlemekte de kullanılabilir.

“Geldük ol kim şolduran sopdur: Şabadañça yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyınca

*tıka basa yir, elin böğrine urur aydur: **Bu iyi harab olası ere varaldan berü dağı karnum ıoymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak yüzüm yaşmak görmedi dir***

“Keşke bu adamın evi harap olsa.”

3.1.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

3.1.2.2.1. arzula-

Farsça kökenli bir sözcük olan arzu TS’de “1. İstek, dilek. 2. Heves.” olarak tanımlanmıştır (2011:161). Sözcüğün +1A isimden fiil yapım eki almış şekli arzula- birinci teklik kişi ekleri kiplik fiil olarak dilek kipliği işaretleyebilir:

*“Nice Mūsā ‘aleyh’is-selām Muḥammed fazlın söylese dağı
ümmeṭi fazlın söylese men ārzūlar erdüm anı dağı anuñ ümmeṭini
körsem diyü. Bir kün ayıttım: Yā rabbi eger Muhammedlü minlü
aramuzda üküş zamān barısa mini işbu tağa kivürgil anı körince.”*
(BH 22a/15)

“Musa Aleyhisselam ne zaman Muhammed’in erdemlerini anlatsa ve ümmetinin erdemlerini anlatsa, onu ve ümmetini görsem diye arzu ederdim.”

*“çünkü gördi hūd anı turdı örü
eytdi yā yūsuf kayurma gel berü*

*allāhumdan diledüm seni görem
biñ iki yüz yıl guşsan yerem*

*bir kitābda okumuşdum ben anı
ārzūlardım görmege dün gün seni*

*çünkü gördüm şükr ü minnetdür aña
kim érdürdi görmege seni bana” (YZ 118-121)*

“Gece gündüz seni görmeyi arzuldım.”

3.1.2.2.2. kâşki

Farsça kökenli sözcük TS’de “Dilek anlatan cümlelerin başına getirilerek ‘ne olurdu’ anlamında özlem ya da pişmanlık bildiren bir söz, bari, keşki” olarak tanımlanmıştır (2011:1402). Bir ünlem olarak temenni ve pişmanlık ifade eder (Hacıeminoğlu 1992:300). Taranan metinlerde eklendiği önermenin gösterdiği olası dünyanın konuşur tarafından temenni edildiğini, dilendiğini işaretler:

*“İbrāhīm aydur: Yā Meleke’l-mevt, hîç dōst gördüñ mi kim dōsti cānına kâsd kıla? Melekü’l-mevt ayıttı: Yā İbrāhīm hîç dōst gördüñ mü kim dōstına cān dirîğ duta? Hālîl bu sözi işitti erse köñli eglendi ve dōst adın işitti erse cānı diñlendi. Ayıttı: **Kāşkî imdi miñ cān bulsam kâmusın dōst için teslîm ve fidā kılsam**”.*

“Keşke şimdi bin can bulsam ve hepsini dost için versem, feda kılsam.”

*“Uşbu karındaşlığı başladığıña yavlağ şākîr ve minnetdār oldum. Kamu ‘ākîller ve tecrîbe ısları dañi senüñ dōstlığıñ birle güçüklenürler ve saña ulaşdukları çün sevinürler. **Kāşki ki benden bir iş geledi ve kulluğa yarayadum.**” (KD SL 72b/10-12)*

“Keşke benim elimden bir iş gelseydi ve kulluğa yarasaydım.”

*“zelîhā eydür ol ‘imrāni kulunı
beni böyle kıldı gördüñ mi anı*

*‘āşık kıldı beni uş añladum
kāşki yüzini göricek öleydüm” (YZ 454-455)*

“Beni aşık etti işte anladım, keşke yüzünü görünce ölseydim.”

3.1.2.2.3. inşallah

Arapça kökenli sözcük TS’de “‘Tanrı dilerse, tanrı nasip ettiyse’ anlamlarında dilek anlatan bir söz” olarak açıklanmıştır (2011:1198). Taranan metinlerde eklendiği önermeye dilek anlamı ekleyerek dilek kipliği işaretlediği tespit edilmiştir.

“‘*Âşık’uñ mülki ebed anda-durur*
Devleti tende degül cânda-durur

İnşaallah kim tene karılmaya
Cânı ‘ışka yâr ola ayrılmaya’ (MT 755)

İnşallah ki tene karılmasın, canı aşka yar olsun, ayrılmasın.

“*imdi hâcet vaktidir uş iy habib*
sen dahı hâcet dile ibn-i hañib

inşa’allah hâcetün maqbul ola
adun ol kapuda yahşı kul ola’ (FN 3253-3254)

İnşallah dileğin kabul olsun, adın o kapıda iyi kul olsun.

3.1.2.2.4. ümîd

Ümit ÖTS’de “1.Çok istenen bir şeyin gerçekleşeceğine ilişkin inançtan doğan ferahlatıcı güven duygusu; umma; beklenti; umut; umuş. 2. Bu güven duygusuyla kendisine bağlanan şey.” olarak tanımlanmıştır (2017:6072). Farsça kökenli sözcüğün taranan metinlerde beklenti ifade ederek dilek kipliği işaretlediği örnekler tespit edilmiştir.

“*Sıçan geyige eyitdi: Hîle oldurki sen şayyāduñ öñinden geçesin*
kendüziñi aña başlu gibi gösteresin zāğ dahı gele senüñ üzerüñe
ķona, saña kaşd eyler biği ola. Şöyle kim şayyāduñ gözi saña dokuna
pes gönlin saña bağlaya ve bağayı tobrası birle bir yirde kıoya yüz
ķovmağa duta. Her vakt kim saña yaklaşa sen aķsayu biraz ileri
ķaçgıl ammā yavlaķ uzadı gitmegil kim tama’ını senden kesmesün

*pes bir sâ'at ol hevese yile. Ve ben anuñ suyinca varam **ümîz** şöyledür kim henüz siz yilmekte olasız kim ben bağanün bendin kesmekden ayrıtlanmış olam ve anı kurtarmış olam. Pes böyle işlediler kim danışdılar. (KD SL 95b/4-10)*

“Ümit şöyledir ki siz daha koşmaktayken ben kaplumbağanın düğümünü kesmekten uzaklaşmış olayım ve onu kurtarmış olayım.”

*“İra eyitdi: yigrek oldur ki bu ilden gidevüz. ayruķ ilde yurd dutub anda dirilevüz. **umîz dur ki Tengri bize oğlancuklar virüb yüzlerine bakub sevinevüz.** dimişlerdir ki kişi elsüz ayaksuz dirilür illa ciğersüz dirilmez. oğul didikleri kişinüñ cigeri olur.” (MN 62a/7-9)*

“Ümittir ki Tanrı bize evlatlar virsin, yüzlerine bakıp sevinelim.”

*“ibn-i mes'ūd rivāyet kıılır kim peygāber eyitdi, şıgır südin içici oluñ **ümîd dutaram kim haķķ te'ālā anda şifā ve bereket kōmıř ola zīrā ol dükeli otlardan otlar didi.**” (TN 24b/4-8)*

“Tanrı Tealanın ona şifa ve bereket koymuş olduğunu ümit ederim.”

3.1.2.2.5. um-

Ummak TS’de “1. Bir şeyin olmasını istemek, beklemek. 2. Sanmak tahmin etmek” olarak açıklanmıştır (2011:2416). Kişinin beklentilerini göstermek yoluyla dilek kipliği işaretleyen bir kiplik fiildir.

*Şeyh Ebū Sa'ide ayıttılar: Eger saña kıyamette ayruķsı nidā kelse ne kııla erdüñ? Aydır: Ayda erdüim: **Men umar erdüim kim sen maña keleseñ, keldüñ erse men barur-men saña**” (BH 100a/8-11)*

“Ben isterdim ki sen bana gel, sen bana geldiğinde ben de sana gelirim.”

*“ħor ğam-gin ü berriye çekerem
gözlerümden āb u nemgin dökerem*

kimsenem yokdur ki yalvarı varam
bakaram dört yana tımar umaram” (FN 89-90)

“Dört bir tarafa bakarım, çare beklerim.”

3.1.2.2.6. **korq-**

TS’de korku sözcüğü “1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü” (2011:1482), korkmak ise “1. Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak. 2. Kaygı duymak, endişe etmek. 3. Çekinmek, sakınmak, kaygı duymak” olarak açıklanmıştır (2011:1482). Bir kiplik fiil olarak kork- gerçekleşmesinden endişe duyulan, gerçekleşmemesi arzu edilen olayları ifade ederek dilek kipliği işaretler.

“ya ‘kub eydür diñleñüz uşbu sözi
düşüm olur görürem on bir kızı

güder-iken kızılarım tağılır
arasına körpe kızısın kurd alır

*imdi **korkaram** düşümden gerü görem*
gördüğüm düşden dahı kaygu yerem

siz varasız dümügesiz oyuna
***korkaram** kim yūsufuma kurd yöne*

döndi bunlar söyledi eytdi baba
biz var-iken kurd anı kaçan kapa” (YZ 46-50)

“Şimdi, düşte gördüklerini yine görürüm diye korkarım ve gördüğüm düşten dolayı kaygılıyım. Siz oyuna daldığımızda Yusuf’uma kurt gelir diye korkarım.”

*“Bu dükelile **korkarvan** kim düşmānlar benümle melik arasına bir*
dürlü yol bulalar yine yavuz göstereler yoksa ben meligün bir
kulıvan henüz.” (KD SL 167b/6)

“Böyle düşmanlar benimle melik arasında bir türlü yol bulurlar ve yine kötülük gösterirler diye korkarım.”

3.1.2.2.7. iste-

İstemek sözcüğü TS’de “1. İstek duymak, arzulamak.” olarak açıklanmıştır (2011:1212). Uygun bağlamda istek kipliği de işaretleyen (bkz. 2.2.2.2.3. iste-) kiplik fiilin taranan metinlerde canlı bir eyleyiciye yönelmediği durumlarda konuşurun temennilerini göstererek dilek kipliği işaretlediği de tespit edilmiştir.

*“Şağal eyitdi: Bu işe ne tarikle kadem urmak dilersin? Zāg eyitdi:
Bir vaqt isteyem kim yılan uyumuş ola, varam anuñ ol cihān görücü
gözlerin oyam ta geleside benimi gözüm nūrları ve göñlüm yimişleri
anuñ kāsından emīn olağ.” (KD SL 34a/5-7)*

“Bir an isterim ki yılan uyumuş olsun (böylece) gideyim onun dünyayı gören gözlerini oyayım”

3.1.2.2.8. nasip ol-

Arapça kökenli nasip ÖTS’de “1. Bir kimsenin payına düşen; hisse; pay. 2. Bir kimsenin elde edebildiği, ele geçirebildiği ve sahip olabildiği şey. 3. Allahın herkes için uygun gördüğü varsayılan şey, talih; kısmet; baht.” olarak açıklanmıştır (2017:4302) aynı sözlükte ol- yardımcı fiili yapılan fiil şekli ise “nasip olmak, 1. Allah tarafından uygun görülmek; başışlamak. 2. Fırsat düşmek; elvermek.” tanımı ile görülür (2017:4303). Sözcük bu haliyle gerçekleştirilmesi kişinin elinde olmayan ve ancak Tanrı, şans, kader gibi metafizik unsurlar tarafından gerçekleştirilebilecek olaylarla ilgili temennileri ifade eder. “Nasip ol-“ fiili bu bağlamda sözlük anlamına uygun şekilde taradığımız metinlerde Tanrının uygun gördüğü şeylerin gerçekleşmesi yönündeki dilekleri işaretlemektedir.

*“Pes andan irubanı yola düşdük
Otuz biş günde Mekkeye iriştük*

*Hele bir gün iriştük Ka ‘beye biz
Nasīb ola Çalabdan varasız siz” (MŞ 4b/66)*

“Sonra oradan uzaklaşarak yola düştük, otuz beş günde Mekke’ye eriştik. Biz nihayet bir gün Kabeye ulaştık. Tanrıdan nasip olsun siz de gidin.”

3.1.2.3. Analitik Yapılar

3.1.2.3.1. ne ol-a

Taranan metinlerde *ne ol-a* dizisinin eklendiği önermenin istendiğini, arzulandığını gerçekleşmesinin temenni edildiğini ifade ederek dilek kipliği işaretlediği örnekler tespit edilmiştir.

“Geldük ol kim şolduran sopdur: Şabadança yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlamaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyınca tıka basa yir, elin bögrine urur aydur: Bu ivi harap olası ere varaldan berü dahı karnum toyımadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak yüzüm yaşmak görmedi dir, ah nola-y-idi, bu öle-y-idi, birine dahı vara-y-idüm, umarumdan yahşı uyar ola-y-idi dir.”

“Ah ne olurdu bu adam ölseydi, başka biriyle daha evlenseydim, istediğimden iyi olsaydı.”

*“hatırumdan geçdikim iş bu kişi
işlemese yigidi işbu işi*

*varsa bir iş işlese nölaydı
rızkını ol işleyen bulaydı*

*anda kim halkdan dileye rızkını
ol yigidi görmeyedi bu kanı”*

“Bu yiğit bu işi yapmasa da gitse başka iş yapsa ne olurdu?”

*“Cān dilerdüm vérbiyem tuhfе saña
Gérü dédüм bu ne lāyıkdur aña*

Nola bir cān vérseler iki cihān

Ayaġuñ tozına ola rāyigān

Yoluñuñ topraġı cāna kīmiyā

Éşigüñüñ tozı göze tūtiyā” (IN 1684-1686)

“Ne olurdu iki cihan ayaġının tozuna bedelsiz can verseydi?”

3.1.2.3.2. -sA yig

-sA yig yapısı, -sA ekinin geldiġi fiilin işaret ettiġi olayın, istenir, arzulanır, dilenir olduġunu ifade etmek yoluyla (Rentzsch 2011b:57) dilek kipliġi işaretlemektedir. Taranan metinlerde bu işleve paralel tanıklar tespit edilmiştir.

“Ben sizüñ-ile bile gelimezem

Sevdügümden bir dem ayrılımazam

Kimse baña iltifāt itmese yig

Dek gözümden sûreti gitmese yig

Ben anı koyup yola gidemezem

Oduñ ortasında sabr idemezem” (IN 1659-1663)

“Keşke kimse bana iltifat etmese, sureti gözümden gitmese.”

“Kûh-ı Kâf’a girü sîmurg uçsa yig

Tûtiye Âb-ı hayâtı içse yig” (MT 777)

“Keşke Simurg Kaf daġına geri uçsa, ab-ı hayatı içse.”

*“Dede Korkut bir daġı soylamış: **Sarp yorır-iken kazılık ata nāmerd***

yigit bine bilmez, bininçe binmese yig. Çalup keser öz kılıcı

muħannetler çalınca çalmasa yig. Çala bilen yigide ok-ile kılıçdan

*bir çomak yig. **Konuġı gelmeyen kara evler yıkılsa yig. At yimeyen***

acı otlar bitince bitmese yig. Adam içmez acı şular çıkınca çıkmasa yig. ” (DK 4/5-7)

“Sarp yürürken kazılık ata namert yiğit binemez, binince binmese daha iyi. Vurup kesen öz kılıcı korkaklar vurunca vurmasa daha iyi. Konuğu gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi. Atların yemediği acı otlar bitince bitmese daha iyi. İnsanların içmediği acı sular çıkınca çıkmasa daha iyi.

3.2. Üstlenme Kipliği

3.2.1. Üstlenme Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı

Üstlenme kipliği konuşurun gelecekte bir olayı gerçekleştirmeye niyet etmesi, gerçekleştirmeyi üstlenmesi ile ilgilidir. Bu bir konuşurun peşinden koşacağı bir olayı beyan etmesini, tekliflerini, gerçekleştirmekle tehdit ettiği bir eylemi, gerçekleştirmeyi deneyeceği bir girişimi ya da geri çevirdiği bir etkinliği içeriyor olabilir (Hale 2011:137, Zhang 2019:881). Konuşur Üstlenme kipliği böylece gerçek dünya ile konuşurun gerçekleşmesini planladığı olası dünya arasında ilişki kurar.

(17) Okuldan çıktıktan sonra çocukları sana getireyim.

Konuşur (1)'de gelecekteki bir zamanda, çocukları dinleyiciye getirme işini gerçekleştirmeye niyetli olduğunu, bu işi yapmayı üstlendiğini ifade etmektedir. Bunun üzerine (1) dinleyici için bahsedilen zamanda çocukların kendisine getirilmesi beklentisini oluşturur.

Üstlenme kipliğinin odağında konuşurun kendisi bulunmaktadır (Kamacı Gencer 2020:132). Bu yüzden içedim kipliği kapsamında değerlendirilmiştir. Kamacı Gencer 2020'de de benzer bir yaklaşım görülür. Üstlenme kipliği konuşurla ilgilidir. Konuşur kendisini henüz gerçekleşmemiş ama gelecekte gerçekleşme ihtimali olan bir olaya bağlar.

Üstlenme kipliği konuşurun tutumu, dinleyicinin beklentisi, sosyal normlar, ve sözcenin gücü gibi bağlama dayalı unsurlardan etkilenir. Buna göre taahhüt, beklenti gibi çeşitli alt kategorilere ayrılabilir. Üstlenmenin gerçekleşmesi için konuşurun ilgili olayı gerçekleştirmeye ne kadar ve hangi koşullarda bağlı olduğu, bunu ne derece istediği önemli bir faktördür. Bazı üstlenmeler taahhüt niteliğindedir ve konuşur için bağlayıcılığı daha güçlüdür (Searle: 2005). Dolayısıyla böyle ifadeler dinleyici üzerinde de daha güçlü bir beklenti oluştururlar. Bazı üstlenmeler bu kadar kesin değildir. Dolayısıyla dinleyici üzerinde aynı etkiyi oluşturmaz. Bazı üstlenmeler ise bazı koşullara bağlıdır.

Konuşurun, ifade ettiği üstlenmeyi gerçekleştirmekte ne kadar kararlı olduğunu doğru tespit edebilmek her zaman kolay değildir. Yine de bazı kiplik işaretleyiciler üstlenmenin derecesini göstermeye yardımcı olabilirler.

- (1) Okuldan çıktından sonra çocukları sana getireceğim.
- (2) Okuldan çıktıktan sonra çocukları sana getirmeye söz veriyorum.

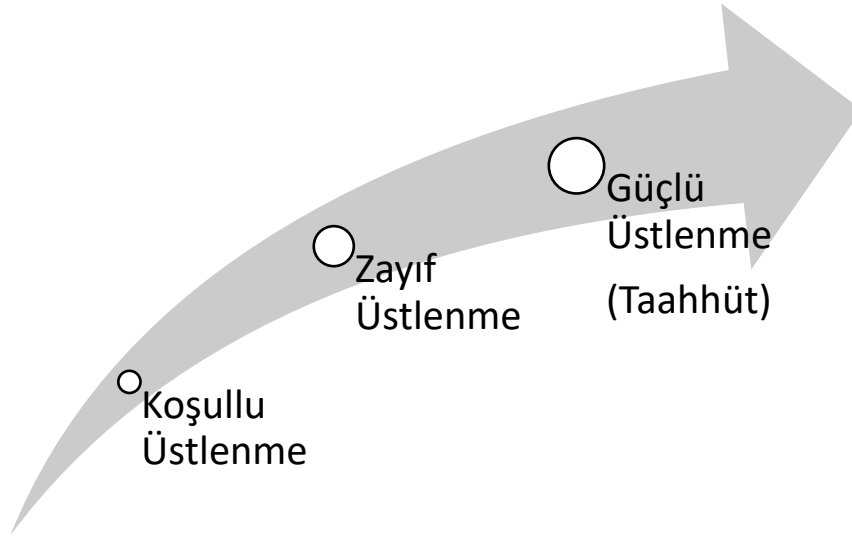
Yukarıda (2) ve (3)'te, (1) ile aynı üstlenmenin, farklı kiplik öğelerle işaretlenmiş şekilleri görülmektedir. (2)'de -AcAk+Im ekleri (3)'te ise *söz ver-* kiplik fiili görülür. Gelecek zamanda gerçekleşeceği şüphesiz olan eylemler için kullanılan -AcAk (Korkmaz 2003:559) Öyleyse -AcAk+Im ile işaretlenen (2) ve söz ver- ile işaretlenen (3), -AyIm ile işaretlenen (1)'den daha yüksek kesinlik ifade etmektedir. Bu yüzden dinleyicinin beklentisi (2) ve (3)'te (1)'den daha yüksek olacaktır.

Konuşurun ifade ettiği üstlenmenin gerçekleşmesi herhangi bir koşula bağlı olabilir. Bu durumda konuşur sözcenin ifade ettiği olayı ancak bahsedilen koşullar sağlandığında gerçekleştirecektir.

- (3) İlgilenebilirsen akşam çocukları sana getireyim.
- (4) Yorgun olmazsam akşam çocukları sana getireyim.
- (5) Yağmur yağmazsa çocukları sana getireceğim.

Üstlenmenin gerçekleşmesinin bağlı olduğu koşullar ikiye ayrılabilir. Bunlardan birisi dinleyicinin kontrolünde olan koşullardır. *Müzakere*, *tehdit* gibi işlevleri vardır. Yukarıdaki örneklerden (4) böyle bir koşulu işaretler. Buna göre konuşurun *çocukları dinleyiciye getir-* işini gerçekleştirmesi dinleyicinin *ilgilen-* işini gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu tip üstlenmeler konuşurun yanında dinleyicinin de katılımını gerektirmesi nedeniyle özel bir yere sahiptir. İkinci tür dinleyicinin kontrolünde olmayan koşullardır. (5) dinleyicinin kontrolünde olan ama dinleyicinin kontrolünde olmayan bir koşulu işaretler. Dinleyici bu durumda üstlenmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinden emin olamaz. (6) ne konuşurun ne dinleyicinin kontrolünde olan bir koşuldur. Böyle koşullar konuşur için Dilek Kipliği ile ilişkilidir (bkz. 2.2. Dilek Kipliği) Her iki durumda da dinleyicinin katılımı söz konusu

değildir. Dinleyicinin etkileyemediği koşullara bağlı olduğu için beklenti düşüktür bu yüzden zayıf üstlenme olarak görülebilir.

Geri çevirmeler üstlenme kipliğinin bir parçasıdır (Hale 2011:138). (5)'de görülen geri çevirme bir olumsuz üstlenmedir. Konuşur ilgili eylemi yerine getirmeyi yadsır, reddeder.

(6) Hayır ben akşam gelmeyeceğim.

3.2.2. Üstlenme Kipliğinin Eski Anadolu Türkçesinde İşaretlenmesi

3.2.2.1. Morfolojik İşaretleyiciler

3.2.2.1.1. -AyIm

-AyIm ekinin emir eki mi istek eki mi olduğu tartışmalıdır (Ercilasun 1995, Çiçek 2014:336), Gülsevin Korkmaz (2003:651) -AyIm ekinin emirden çok niyet, ihtiyaç ve istek bildirdiğini ifade etmektedir. Birinci teklik kişi ve çokluk kişilerin emir anlam alanı ile ilişkisi üzerinde daha önce durmuştuk, burada tekrar etmeyeceğiz (bkz. 2.1.1.1. Emir Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı).

-AyIm eki taranan metinlerde konuşurun niyetini gösterme yoluyla üstlenme işaretleyen asıl unsurdur.

“Varınca fikrimüz gitmegidi hem
Çu gördüm Kudsı didüm otur ebsem

**Bunuñ gibi şerif yirde turayın
Gice gündüz Çalaba yalvarayın**

Oturdum anda iki ay temāmet
Çu yoldaşlar çıkup gitdi selāmet” (MŞ 10b/193-195)

“Böyle kutsal yerde durayım ve Tanrıya gece gündüz yalvarayım.”

**“tutiye şekker yimek öğredeyin
bülbüle bu sözi talim ideyin”** (VN 174)

‘Avrat er sözine muṭı başladı eyitdi kim er uşbunca mālı kanda
buldun. Er eyitdi ne anı soracaķ vaķtdur koğıl bu sözi kim uyķu
vaķtidür. Avrat becid dutdı. Er eydür **çün becid dutduñ bari
eydivireyim”** (KD SL 13a/15)

“Madem ciddisin, bari anlatıvereyim.”

“Çün nasıbümüz sitemdür n’idelüm
Hasm çün girü hakemdür n’idelüm

Çün dinamazuz cihānuñ şâhına
Yüz cihân yaradanuñ dergâhına

Dutalum kim hal kıla bu müşkili
Hakdan añlada saña bu bâtlı

**Suçsuz öldürmekde yog-tsa günâh
Ben öleyim dek sag olsun pâdişâh**

Şâh çün işitdi ol oglanuñ sözin
Eyledi yavlak melâmet kendüzin” (MT 991)

“Suçsuzu öldürmek günah değilse ben öleyim, padişah sağ olsun.”

*“Dede Korkut ayıtdı: Çalar-iseñ eliñ kırisun didi. Hak Te‘ālanuñ emri-y-ile delü Qarçaruñ eli yuqaruda aşılı qaldı. Zırā Dede Korkut velāyet issi idi, dileği qabul oldı. Delü Qarçar aydur: **Meded aman el-aman, Tañrınıñ birliğine yoqdur güman, sen menüm elimi sağaldı gör, Tañrınıñ buyruğı-y-ile peygamberüñ qavli-y-ile ile kız qarındaşımı Beyrege vireyim, didi. Üç kere apzundan ikrar eyledi, günahına tevbe eyledi.**” (DK 85-1)*

“Meded aman el-aman, Tanrının birliğine şüphe yoktur, sen benim elimi iyileştir, Tanrının emri peygamberin kavliyle ben kız kardeşimi Beyrek’e vereyim.”

3.2.2.1.2. -AIUm

Dil bilgisi kitaplarında emir ya da istek kipi kategorilerinde görülen birinci çokluk kişi -AIUm ekinin emir mi istek mi olduğu -AyIm eki gibi tartışmalıdır (bkz.. 2.2.2.1.1.-AyIm). Ancak -AyIm ekinden farklı şekilde -AIUm ile işaretlenen *biz* dinleyiciyi de içeren *seni* kapsadığında dinleyiciye yönelen buyrum sözceleri yapabilir (bkz. 2.2.2.1.2. -AIUm).

Taranan metinlerde *seni dışlayan biz* kodlayan -AIUm’un konuşurun ve konuşurun ait olduğu topluluğunun niyetlerini ifade ederek topluluk adına üstlenme işaretlediği görülmüştür.

*“Var-ıdı ol ortada bir yâr-i çüst
Geldi şeyhe eydür iy ‘ahdinde süst*

*Giderüz biz Ka ‘beye fermân nedür
Bilmedük kim derdüñe dermân nedür*

Eydür-iseñ kamu tersâ olalum

Sençileyin halka rüsvâ olalum

Yaluñuz komayalum bunda seni

Soñra sen terk itdüñüz dime beni” (MT 566-569)

“Dilersen hep Hristiyan olalım, senin gibi halka rezil olalım, seni bunda yalnız bırakmayalım sonra beni terk ettiniz deme.”

*“kardaşlaru yūsufi akdı gider
vér şalavāt eydeyim varup n’éder*

*gider-iken kamusı tanışdılar
öldürelüm deyüben and içdiler*

*öldürelüm tevbe kılalum kamumuz
yarlıgaya suçumuz çalabumuz*

*gérü eve géliceğ ağlavalum
yūsufi kurd kapdı baba déyelüm*

*uşbu düzgün düzdiler yolca gidü
and içdüler kamu kavlin berkidü” (YZ 4/056-5/060)*

“Öldürelim. Öldürelim ve hepimiz tövbe edelim, tanrı suçumuzu bağışlasın. Eve geri gidince ağlayalım, baba yusufu kurt kaptı, diyelim.”

3.2.2.1.3. -(y)A

İstek kipi eki -(y)A birinci teklik konuşurun ve birinci çokluk kişilerde konuşurun ait olduğu topluluğun niyetini göstermek yoluyla üstlenme işaretleyebilir. Taranan metinlerde bu işleve paralel tanıklar tespit edilmiştir.

*“Şağal eyitdi: Bu işe ne tarikle kadem urmak dilersin? Zāğ eyitdi:
Bir vaqt isteyem kim yılan uyumuş ola, varam anuñ ol cihān görücü
gözlerin oyam ta geleside benimi gözüm nūrları ve göñlüm
yimişleri anuñ kāsından emīn olag.” (KD SL 34a/5-7)*

“Varayım, onun dünyayı gören gözlerini oyayım ki ileride benim gözümün nurları ve gönlümün yemişleri onun kötü niyetinden emin olalım.”

“*hoca eydür aduñ eyt bilem seni
yūsuf eydür eydem añlagıl beni*

***bu şart ile söyleyem çün bilesin
kimdügimi halka bildürmeyesin***

*ol bazergan and içer söylemeyem
kimdügün halka fūş eylemeyem*

*yūsuf eydür ya ‘kūb nebi oğlıyam
ceddüm işhāk hem ibrāhīm aşlıyam ” (YZ 27/390-394)*

“Kim olduğumu halka bildirmeme şartıyla söyleyeyim ki bilesin.”

“Söylemeyeyim. Kim olduğunu halka ifşa etmeyeyim.”

*“Şeyh eydür ne dir-iseñ işleyem
Ne işe buyurur-ısañ başlayam ” (MT 552)*

“Ne dersen yapayım, hangi işe buyurursan başlayayım.”

*“Adı görklü Muhammede şalavat getürdi, aslanuñ elin gözedüp bir
yumruk eyle urdı-kim yumruk çenesine toķındı, uvatdı. Sügsüninden
tutdı bilini üzdi, andan getürüp yere urdı hurd oldı. Tekür öñine
geldi ayıtdı: Yarem kızuñı maña virgil didi. Tekür aydur: Kızı
getürüñ virüñ, bu yiğidi gözüm gördi kōnlüm sevdi, gerek tursun
gerek gitsün didi. Yine kartaşu oğlı aydur: **Canavarlar serhengi
devedür, anuñ-ile dahı oyunun oynasun didi, andan sonra kıızı
verevüz didi.** (DK 185/1-10)*

“Canavarların başı devedir, onun ile de oyununu oynasın, kızını ondan sonra verelim.”

*“Eger dilerseñ seni bile iledevüz şart oldur kim çün seni getürevüz
ve hevā yüzinde uçavuz kişilerüñ nazarı bize düşe göreler kim seni
getürüp havada uçarvuz her birisi vir söz diye sen savaş yolın*

*bağlağıl elbette ağzuñ açmağıl dilüñi söze depretmegil. Bağa eyitdi:
Eyle kılavem imdi ne kim sizüñ keremüñüzdür ve
mürüvvetüñüzdür yirine getürüñ*” (KD SL 51b/11-14)

“Eğer istersen seni de götürelim.”

“Öyle yapayım, sizin çömertliğiniz, mertliğinizdir ki dediğinizi yapın.”

3.2.2.1.4. -Ar

-Ar zaman eki EAT’de geniş zaman işaretleyen iki ek kategorisinden birisidir (Korkmaz 1973:164, Gülsevin 2017:100, Şahin 2011:66). Ek, üzerine geldiği fiil kök ve gövdesine bağlı olarak düzensiz yapısını ET döneminde olduğu gibi EAT döneminde de korur (Johanson 2020:629). Korkmaz’a (1973:164) göre EAT döneminde vokal sonlu hecelere daha çok -r şekli ile bağlanır, konsonant ile biten hecelere -Ur şekli ile bağlanır ve daha seyrek olarak konsonantla biten hecelere -Ar şekli ile bağlandığı görülür. Bugün TT’de tek heceli, türevinde belirgindir. Bu dönemde -Ar aynı zamanda şimdiki zaman işaretleyen asıl zaman eki olarak görülür (Korkmaz 1973:166, Gülsevin, 2017:104, Şahin 2011:68).

Taranan metinlerde geniş zaman ekinin birinci teklik ve birinci çokluk kişilerle kullanımının konuşurun gerçekleştirmeyi üstlendiği, gerçekleştirmeye niyet ettiği olayları işaretlediği tespit edilmiştir. Bu olaylar kişinin olayı gerçekleştirmeye dair tutumunu geçmişten geleceğe uzanan genel bir alışkanlık ve eğilim (Benzer 2022:198) olarak gösterebildiği gibi ekin şimdiki zaman kodlama işlevi ile paralel şekilde konuşurun ilgili olayı hemen konuşma anında ya da yakın gelecekte gerçekleştirme taahhütünü gösteriyor da olabilir.

“Biz Ebuşâlib’e hürmet kıluruz

Yohsa saña ne kılasın bilürüz (MT 95)”

“Biz Ebu Salib’e hürmet ederiz.”

*“birkaç gün her tañla tururdi başı altında bir altun bulurdi. meger
bir gün bulmadı. pes girü baltai’ eline alub geldi kim kese. şeytân
çağırdı kim: girü neye geldüñ, var fâriğ ol kim saña ol menfa’ati*

degirü bilen ziyan dahı degüribilür. yüri git, yoħsa Őimdi baltanı baŐuňa ururun, beynüni burnuňdan getürürin, didi. ğün musāfir bunu iŐitdi ħorkısından ħıħın girü gitdi.” (KD SL 35a/5-7)

“Yürü git yoksa Şimdi baltayı başına vururum, beynini burnundan getiririm.”

-Ar ekinin olumsuz Şekli EAT döneminde tüm kişilerde -mA-z olarak görülür (Johanson 2020:634, Şahin 2011:66).

*“Aruz aydur: Mere herze merze söyleme ħanuňa Őusanma gel and iç didi. Beyrek aydur: **Vallah men Ķazan uęurına başum ħoymıŐam, Ķazandan dönmezem, gerek-ise yüz para eyle didi**”* (DK 297-7)

“Vallahi ben Kazan’ın yoluna başımı koydum, beni yüz parħaya bölseñ bile Kazan’dan döñmem.”

3.2.2.1.5. -(y)IsAr

-(y)IsAr- EAT döneminin en iŐlek gelecek zaman ekidir (Gölsevin 2017:107, Şahin 2011:67). Gelecek zaman eki fiilde belirtilen olayın gelecekteki bir zamanda gerħekleŐeęini ifade eder (Korkmaz 2003:558). Teklik ve ħokluk kişi ekleri ile ħekilen yapılar konuşurun ilgili olayı yakın veya uzak gelecekte yüksek kesinlikle gerħekleŐtirmeyi taahhüt ettiğini gösterir.

Taranan metinlerde birinci teklik ve ħokluk kişi eki alan gelecek zaman eki -(y)IsAr’ın, konuşurun yakın veya uzak gelecekte gerħekleŐtirmeyi üstlendiği, gerħekleŐtirmeye niyet ettiği olayları ifade etmek yoluyla üstlenme kipliği işaretlediği görölmektedir.

*“Baňa bir pul hayr iden beni duta
İlte vü neye diler-ise sata*

*Kim baňa virür-ise bir hōŐ selâm
Yüz biň anħa ala benden hōŐ peyâm*

Baňa yâr eyler-ise yüz kez cefâ

Eyleyiserem aňa yüz biñ vefâ

Halk-ıla ben cüz safâlık kılmazam

Kimse-y-ile bî-vefâlık kılmazam” (MT 3491-3483)

Sevgili bana yüz cefa eylesen ben ona yüz bin vefa eyleyeceğim.

“Bir hikâyet eydiserven muhtasar

Hôş meseldür hôş ma ‘ânî hôş habar

Bu habardan bize ma ‘nî aňlanur

İmdi kanda gizlüdür gör aňla nûr” (GN 500-501)

“Özlü bir hikaye anlatacağım.”

3.2.2.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

3.2.2.2.1. ‘azm kıl-

Arapça kökenli sözcük ÖTS’de “1. Kesin kararlı. 2. Bir yere gitmeye kesin karar vermiş olan. 3. Yola çıkan kişi” olarak tanımlanmıştır (2017:464). Fiil şeklinin eklendiği önermenin gösterdiği olası dünyayı gerçekleştirmek konusunda kişinin kararlılığını ifade ederek üstlenme kipliği işaretlemektedir.

“Zaruretile ‘azm kıldum kim her bir milletüñ ‘ülemâsın görem ve bunlaruñ ilminden dininden nesne kesb eyleyem” (KD SL 13a/4-5)

“Her bir milletin ulemasını göreyim, bunların ilminden dininden kazanayım diye karar kıldım.

3.2.2.2.2. dîle-

Dilemek TS’de “Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat” olarak verilmiştir (2011:665). Taranan metinlerde birinci teklik ve birinci çokluk kişi ekleri ile

çekimlenmiş önermelere eklenerek kişinin gerçekleştirmeye niyet ettiği olayları ifade etme yoluyla üstlenme anlamı işaretlediği tespit edilmiştir:

*“hasūdlar sözi anuñ üzerine dürüst oldı ve anuñ dimāğında yatlu fikr birlendi ve benüm üzerime ğalib olmağı hātırından geçerdi. Ve dağı anuñ hakkında biz usañlık eylemedük ve anı hiç hōr dutmaduk kim anuñla benüm aramda düşmenkige sebep oldı. **İmdi dilerven kim bu işi sürem irdeyem.** Eger sen andan nesne bilürsen ve haber işütdüñse bize bildürgil”* (KD SL 64b/4-6)

“Şimdi bu işi devam ettirip araştırayım isterim.”

*“bir gün musāfir ol araya irişdi. ānı görüb ta‘accüb eyledi ol kabmi melāmet itdi. eyitdi: iy eblehler Tenğriden korkmaz-mısz? bu bir ağaçdur ne göresi gözi var ne işidesi kulağı var. ne yürümege fermānı ne size mazarrat degürebilür ve ne aşşısı dokunur bes buña niçün taparsız? çün gece oldı ağaç katında kimse kalmadı. musāfir balta eline alub geldi ki ağacı kese. şeytān ağaç içinden eyitdi: hey benüm ne ziyānum degdi ki beni kesersin? eyitdi: **dilerem ki senün ‘acizliĝuñnu halka bildürem, tā senüñ ucuñdan halk gümrah olmayalar.**”* (MN 34b/12-35a/3)

“Senin acizliğini halka göstereyim isterim.”

3.2.2.2.3. rāzī

Razı ÖTS’de “1. Kabul eden; itiraz etmeyen; uygun bulan, isteyen; karşı çıkmayan; hoşnut. 2. Boyun eğen; itaat eden.” olarak açıklanmıştır (2017:). Taranan metinlerde önermeye eklenerek katılma ya da karşı çıkma yoluyla üstlenme kipliği işaretlediği görülmüştür.

*“Pes yāranları anuñla savaşmağı ele aldılar ve eyitdiler: **Biz senüñ uşbu ‘ādetüne rāzī degülüz ve senüñ rāyuñı uşbu ihtiyār kılmaktan hañālu bilirüz ve çün birbirimiz şöhetinden yüz dördürmezüz pes**”*

*hulķ ve ‘adet içinde dağı senden muvāfaķat umaruz dağı uşbu dātlu
‘zahīre ve aķlıgıla geķürmekden fāyide ne bağlayasun hiķ
ańlayamazuz şöyle gelür günü ve rüzigārı şāzılığa sürmek gerek ve
dünyā ķāşnīlarından naşīb almaķ gerek” (KD SL 157a-1)*

“Biz senin bu adetine razı değiliz ve senin fikrini kabul etmeyi hata biliriz ve birbirimizin sohbetinden yüz çevirmeyiz.”

*“ińiler zāhid ķatı zāri ķılır
şöyle ol diş ağrısından yaķılır*

*didikim razımısın ķurtulasın
bu diş ađrısından özüń bulasın*

*didi zāhid razıyım al ıa ‘atum
ķurtulayın dek bulayım ıakatım” (FN 2573-2576)*

“Takvamı al razıyım, yeter ki kurtulayım, dermanımı bulayım.”

3.2.2.3. Analitik Yapılar

3.2.2.3.1. ne ... (-AyIm / -AIUm)

“ne ... -AyIm” ve “ne ... -AIUm” dizilimleri “ne diye yapayım > yapmam”, “ne diye yapalım > yapmayız” şeklinde okunabilecek ve bu yolla konuşurun gerçekleştirilmeyi üstlendiği, gerçekleştirilmemeye niyet ettiği olayları ifade edecek sözceler yapar.

Taranan metinlerde “ne ... -Ayım” ve “ne ... -AIUm” dizilimlerinin konuşurun gerçekleştirilmemeyi üstlendiği olayları işaretlediği görülmüştür:

*“Ańlamadugum eri ne ögeyim
Bilmedüğüm kişiyeye ne sögeyim” (MT 1287)*

“Anlamadığım eri ne ögeyim, bilmediğim kişiyeye ne söveyim.”

“Mü’min anı köre İblīs erdügin bilmeye. Ayda: Ol şudan bir içim maña birgil. Ayda: Men bu şuvı satar-men. Ayıtga: Ne bahāya birür-señ? Ayıtga: İki kelime söze birür-men. Ayıtga: Ol ne söz duru? Ayıtgil كذب الرسول Peygāmbere yalan söyledi digil, bu şuvı saña içüreyim. Ayda: ما كذب افوا د ما رای كيفاول ذلك Ayda: **Yalan Peygāmbere könlünde dağı geçmedi, men ol sözi nite ayıtğayım?** Andan kul iki gözün yumar, Çalapdan rahmet umar.” (BH 22b/20-24)

“Yalan peygamberin gönlünden dahi geçmedi, ben o sözü ne diye söyleyeyim.”

“Bize ev issini göster görelüm

Yohsa kuru eve neye girelüm” (MT 3408)

“Boş eve niye girelim.”

3.2.2.4. Diğer Stratejiler

3.2.2.4.1. Yemin

Yemin ÖTS’de “Bir olayın doğruluğunu, bir vaadin içten olduğunu belirtmek amacıyla kutsal tanınan bir varlığı tanık göstererek verilen kesin güvence, ant.” olarak tanımlanmıştır (2017:6347). Yemin esasında konuşurun kendisine yönelen bedduaları içerir ve her zaman şarta bağlıdır (Ersöz 2011:1121). Üstlenme kipliğinde bu şart konuşurun gerçekleştirmeyi üstlendiği olayı gerçekleştirmesidir. Konuşur ilgili olayı gerçekleştirmezse yemin yapısında yer alan bedduanın ifade ettiği kötü temennilerle karşılaşmaya razı olduğunu beyan eder. Taranan metinlerde yemin ifade eden yapıların, konuşurun ilgili olayı gerçekleştirmekteki kararlılığını göstermek yoluyla taahhüt işaretleyerek üstlenme anlamını pekiştirdiği tespit edilmiştir.

“Böyle digeç kız Beyreği ‘aşıklamış-idi, aydur: Eğer seni hisardan aşğa urğan ile şalınduraçak olur-isem babaña anaña sağlık-ile varacağ olur-iseñ beni bunda gelüp halallığa alur-mısın, didi. Beyrek and içdi: **Kılıcuma toğranayım, ohuma sançılayın, yir gibi kertileyin,**

toprak gibi savrulayın sağlık-ile varacak olur-istem Oğuz, gelüp seni halallığa almaz-istem didi” (DK 98/8-12)

“Sağlıkla Oğuz varınca gelip seni helalliğe almazsam, kılıcımla doğranayım, okumla vurulayım, yer gibi yarılalım, yaprak gibi savrulayım.”

“Kız aydur: Kılıcuñ gider yigit, murad vir, murad al şarılalum didi.
Oğlan aydur: Aydur: **Mere kavat kızı men kılıcuma togranayım ohuma sançıluyım, oğlum toğmasun, toğar-ise on yaşına varmasun, ağamuñ yüzün görmeyince, ölmüş ise kanın almayunça bu gerdege girer-istem didi.**” (DK 260/9-13)

“Mere kavat kızı ben ağamın yüzünü görmeden, öldüyse intikamını almadan bu gerdeğe girersem kılıcımla doğranayım, okumla vurulayım, oğlum doğmasın, doğarsa on yaşına varmasın.”

3.3. Yeterlilik Kipliği

3.3.1. Yeterlilik Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı

Yeterlilik TS’de “1. Yeterli olma durumu, yeterlik, 2. Bir işi yapma gücünü sağlayan özel bilgi, ehliyet, yeterlik. 3. Görevini yerine getirme gücü, kifayet, yeterlik

Yeterlilik kipliği temelde eyleyicinin neyi yapabileceği ve neyi yapamayacağı ile ilgilidir. Bir başka deyişle onun için mümkün olan ve mümkün olmayan olayları ifade eder. (Kerimoğlu 2018:34). Buna benzer bir tanımı izin kipliği için de yapmıştık (bkz. 2.4.1. İzin Kipliğinin Semantik - Pragmatik Kapsamı). Yeterlilik kipliği ve izin kipliği arasındaki fark yeterlilik kipliğinde eyleyici için neyin mümkün olduğunun onun iç özelliklerine bağlı olmasıdır. İzin kipliğinde ise eyleyici için neyin mümkün olduğu onun dışındaki bir kaynağa bağlıdır. Bu yüzden yeterlilik içedimsel olasılıktır, izin yükümlülüksel olasılık olarak adlandırılabilir (Palmer, 2003:7). Yükümlülüksel olasılıkta, olasılığın kontrolü eyleyicinin dışındadır. Eyleyicinin ilgili olayı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği kendisinin dışındaki bir otorite tarafından belirlenir. İçedimsel olasılıkta ise olasılığın kontrolü eyleyicinin kendisindedir. Bir başka deyişle eyleyicinin ilgili olayı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği kendi bilişsel ve fiziksel kapasitesine bağlıdır.

(18) Öğrenciler havuza yalnızca 08:00-13:00 arasında girebilirler.

(19) Boğazın öbür yakasına kadar yüzebiliyor.

Yukarıdaki örneklerden (18) okul tarafından yapılan bir düzenlemeyi gösterir. Bu düzenleme öğrenciler için neyin olası olduğunu işaretleyen bir dış kaynaktır. Okul idaresi öğrencilere ilgili saatler içinde havuza girme izni verirken bu saatler dışında havuza girmelerini yasaklamaktadır. Öğrenciler için neyin olası olduğu kendileri dışındaki bir güç tarafından belirlendiği için (18) izin işaretler ve yükümlülüksel olasılık yani izin kategorisine girer.

Oysa (19)’da öğrencinin, boğazın öbür yakasına kadar yüzebilmesi kendi fiziksel kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Bu örnekte öğrenci için neyin olası olduğu, kendi dahili şartlarının bunu karşılaması ile ilgilidir. Bu yüzden (19) yeterlilik işaretler ve içedimsel olasılık yani yeterlilik kategorisine girer.

Yeterlilik kipliği edimsel değildir. Herhangi bir şey yapmaz ya da herhangi birisi üzerinde bir şey yapılması ile ilgili yükümlülük, gereklilik, izin ya da engel oluşturmaz.

Diğer bazı dillerde olduğu gibi (Palmer, 1986:75; Huddleston ve Pullum, 2002: 178) Türkçede de yeterliliğin asıl işaretleyicisi çok anlamlıdır ve hem içedimsel olasılığı hem yükümlülüksel olasılığı hem de bilgisel olasılığı işaretleyebilir (Kerslake, 1996:91; Rentzsch, 2010a:473; Erguvanlı Taylan 2018:20, Johanson 2021:710).

(20) Dosyalar karışmış olabilir.

Yukarıda (18)'in yükümlülüksel olasılığı, (19)'un ise içedimsel olasılığı ifade ettiğini söylemiştik. (20) numaralı örnek ise bilgisel olasılık kapsamına girer.

(18), (19) ve (20)'de sırasıyla yükümlülüksel kiplik, içedimsel kiplik ve bilgisel kiplik ifade eden örneklerin tamamı -(y)A-bil- analitik yapısı ile işaretlenmiştir. Johanson (2021:711) -(y)A bil- yapısının bu anlam alanlarında genişleyen tarihi gelişiminin “içedimsel olasılık > yükümlülüksel olasılık > bilgisel olasılık” şeklinde olması gerektiğini ifade eder. Taranan metinlerden elde ettiğimiz sonuç bu durumu desteklemektedir (bkz. 3.3.2.1.1 -(y)I-bil-).

Yeterlilik işaretleyen -(y)Abil- üzerine kip eki alabildiği için farklı kiplik anlam alanları iç içe geçebilir. Yeterliliğin olumsuz şekli -y(A)-mA- bilgisel olasılık işaretleyen -(y)A-bil- ile üst üste gelebilir.

(21) Ahmet bu akşam partiye gelemeyebilir.

(22) Keşke o da bizimle gelebilse.

(21) Ahmet'in partiye gelememe olasılığı olduğunu bildirir. Bu örnekte hem içedimsel olasılık hem bilgisel olasılık işaretlenmiş ve bu kiplikleri işaretleyen işaretleyiciler üst üste gelmiştir. (22) -(y)Abil işaretleyicisi üzerine gelen -sA ile dilek kipliği işaretler. Bu örnekte kılıcının ilgili işi gerçekleştirebilmesi için yeterli olmasının arzulandığı, dilendiği göstermektedir.

-(y)A bil- Türkçede yeterlilik kipliği işaretleyen tek yapı değildir. Diğer kiplik kategoriler gibi yeterlilik kipliği de farklı dil bilgisi unsurları ile işaretlenebilir.

- (23) Evdeki ufak tefek hasarları tamir etmek elinden geliyordu.
 (24) O adam daha makarna yapmaktan aciz.

Yukarıdaki örneklerden (4) “evdeki ufak tefek hasarları tamir edebilir” (5) ise “o adam makarna bile yapamaz” şeklinde okunabilir. Öyleyse *elinden gelmek* birleşik fiili ile *aciz* isminin uygun bağlamda yeterlilik kipliği gösteren sözcüksel işaretleyiciler olduğu iddia edilebilir.

3.3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Yeterlilik Kipliğinin İşaretlenmesi

3.3.2.1. Analitik Yapılar

3.3.2.1.1. -(y)I/A bil-

-(y)A zarf fiil eki ve -bil- yardımcı fiilinden oluşan yapının dil bilgisi kitaplarında çoğunlukla *birleşik fiiller* (Korkmaz 2003:709, Ergin 2004:388) *yeterlilik görünüşü* (Karaağaç 2012:750) *tasvir fiilleri* (Banguoğlu 1959:488) gibi başlıklarda değerlendirildiği görülür. -(y)Abil- yapısı kendisinden sonra mutlaka bir zaman, görünüş ve kiplik eki alır (Güven ve Özgül 2022:573).

-(y)I/A- bil yapısının tarihi gelişim sürecinde kiplik işaretleyici içedimsel olasılık Taradığımız metinlerde elde ettiğimiz sonuç bu yaklaşımı desteklemektedir. Metinlerde - (y)I/A bil- yapısının yalnız içedimsel olasılığı işaretlediği görülmüştür. Bu dönemde - (y)I/A bil- henüz yükümlülüksel ve bilgisel olasılık işaretlememektedir.

“birkaç gün her tañla tururdu başı altında bir altun bulurdu. meger bir gün bulmadı. pes girü baltai’ eline alub geldi kim kese. şeytān çağırdı kim: girü neye geldüñ, var fāriğ ol kim saña ol menfa’ati degirü bilen ziyān dahı degüribilür.” (KD SL 35a/5-7)

“Sana menfaat getirebilen, zarar da getirebilir.”

“bize i hakdan tevfikun eyle refik
 ta ki toğrı varıbilevüz tarik” (VN 565)

“Ta ki yola doğru gidebilelim.”

*“Ol biri eydür ki tesbîhüñ kanı
Âdemî tesbîh-ile olur ganî*

Eydür ol tesbîh terkin çün kılâm

Bilüme zünnârı bağlayubilem” (MT 409/410)

“Belime zünnarı bağlayabileyim diye tesbihi ortadan kaldırdım.”

*“Begler eytdi didügün işleyelüm
Buyurursañ yapmaga başlayalum*

Sultân eydür getürün mi‘mârları

Kim bular yapabilür dîvârları

Niçe mi‘mâr ol gün anda geldiler

Niçe altun akça pîşîn aldılar” (GN 1517-1519)

“Mimarları getirin ki duvarları onlar yapabilir.”

*“Bir zâhid kişi varıdı ve bir bāzırgan kim bal ve yağ satıcıyıdı aña
konşıyıdı ve her gün bal ve yağ ol zâhide küt için virbirdi zâhid anuñ
birazın yiridi birazını bir küpecüğe koyup ev bucağına asa komışdı.
Pes az az gün öküşile ol küpecik doldı. Bir zâhid ol küpecige bakardı
endişe kıldı kim: **Eger şol yağı balı on akçaya satabilürsem biş baş
koyun anuñla şatun alam biş ayda her birisi kuzuhtya**”* (KD SL
137b/6-10)

“Eğer şu yağı, balı on akçeye satabilürsem onunla beş baş koyun alayım, beş ayda her biri kusulasın.”

-(y)A bil- yapısının olumsuz biçimi -(y)A bil-me- bugün standart TT’de görülmez (Rentzsch 2011:51) EAT’de kabul edilebilir olan -(y)I/A bil-me- yapısının taradığımız metinlerde -(y)A/I u-mA- yapısı ile birlikte yeterliliğin olumsuzunu işaretlediği

görülmektedir. Bu iki farklı yapının tercihi bağlamında belirgin bir işlev farkı tespit edilememiştir. İki yapının kimi zaman yan yana kullanıldığı görülür:

“Ve şimdi şöyle bil kim bizüm zamânumuzda halkuñ çokı idrâk-i ma‘ânî niçe kim gerekdür idemez ve besâfîn-i ma‘rifetden bir gül direbilmez; ve bülbül âvâzın gülistân içinde işidemez.” (GN 22-24)

“Bizim zamanımızda halkın çoğu gerekli manayı idrak edemez ve marifetler bahçesinden gül toplayamaz ve gül bahçesinde bülbül avazını duyamaz.”

3.3.2.1.2. -(y)I/A u-

Yeterliliğin olumsuz şekli “yapabilmek, yeterli olmak, muktedir olmak” anlamındaki çok eski ir u- yardımcı fiili üzerine -mA olumsuzluk eki getirilerek de yapılabılır (Korkmaz 2003:712). Bugün standart TT’de yeterliliğin olumsuz şekli yalnız böyle yapılır. EAT’de ise -(y)I/A bil-me- yapısının yanında -(y)I/A u-ma- yapısı da yeterliliğin olumsuzunu işaretlemekte kullanılabilir.

*“zelîhâ eydür yâ yūsuf eşit beni
evümüzde düşde gördüm ben seni
uyandım bulamadum oldum delü
ol yıl dün gün ağladum zārî kılu”* (YZ 494-495)

“Ya Yusuf dinle beni, evimizde seni rüyamda gördüm, uyandım, bulamadım, deli oldum.”

*“oğlı yoğıdı bir kıızı vârıdı. her kim yüzün görse eydüirdi هذا افسحر ve
bir şüreti vârıdı kim çin nakķāşları cemâl-i nakşın hayâl tahtasına
yazamazdı ve gözler âyîñede musavver idemezdi ve güneş oğurlayın
serayı derîcesinden cemâli temaşasına gelürdi.”* (MN 17a/1-3)

“Öyle bir yüzü vardı ki Çin nakkaşları güzelliğinin nakşını hayal tahtasına yazamazdı ve gözler aynada hayal edemezdi.

“Yaluñuz oğul haberin a Dirse Han digil maña kara başum kurban olsun bu gün saña didi, zārılıq eyledi ağladı. Böyle digeç Dirse Han hatunına cavab virmedi ol kırk nāmerd karşı geldi, aydur: sağdur, esendür, avdadur, bugün yarın kanda ise gelür, korkma kayurma, **big serhoşdur cavab viremez** didiler.”

“Bey sarhoştur, cevap veremez.”

“Söz tamâm oldı kamu şerhi ile
İlla ol kim ma ‘nidür gelmez dile

Ma ‘niyi bu dil beyân eyleyimez

Eyle kim gönüldedür söyleyimez

Anlara kim ma ‘ni keşf olmuş-durur

Bahri olup deñize talmış-durur (GN 1772-1775)”

“Manayı bu dil anlatamaz, öyle ki gönüldedir, söyleyemez.”

3.3.2.1.3. güç+İyeEkl yit-

Güç sözcüğüne gelen iyelik eki yeterliliği işaretlenen kişiyi gösterir. Burada sözceye yeterlilik anlamı veren asıl ögenin yet- fiili olduğu söylenebilir.

“Konus ol yiri baltayla yardı tā kim baltası altuna irdi pes altını götürdi ve zāhide eyitdi: Ol sıçanuñ iriligi ve alplığı māyesi buyıdı. Zīrā kim māl rāyuñ ve bilinüñ şaykalıdur ve kuvvetüñ arqacısıdur. **İmden girü ol zahmeti degürmege anuñ güci yitesi degüldür** didi.”
(KD SL 87a/1-4)

“Artık o eziyeti dokunduramaz.”

“yūsuf eydür suçlı zeliḥādur yalan
baña tanuk olsun uşbu oğlan

*béşikdeki genç oğlan baña tanuk
şor ki yūsufda yok-durur yazuk*

*döndi eydür yeñi toğmuş genç oğlan
nice söyler söylemez bilmez lisān*

*yūsuf eydür **güci véter ol çalap**
söylede buni kalasın sen ‘aceb’” (YZ 552-555)*

*“Eger dilek Muhammed Muştafānuñ bolsayıdı atası qarındaşı Ebū
Tālībi üre erdi. Velīkin dilek minüm durur. Men seni ürdüm, şükr
maña kılğıl. **Eger seni, yā kulum, bular ürse erdi minüm kücüm
yiter erdi seni süre erdüm. İmdi kim men üyürdüm kimüñ küci
yitesi sürmege.**” (BH 24b/11-14)*

“Ya kulum, eğer seni bunlar seçseydi ben seni sürebilirdim. Şimdi seni ben seçtim,
kim sürebilir?”

*“gey katı kavmımuş anlar iy ulu
kıldılar hep küllimüzi kayğılu*

*çok dürişdük birin azduamaduk
iş başaramaduk buğuz bizde koduk*

*döndi eydür anlara iblis la’in
vardur anlarda ‘aceb islām-ı din*

***gücünüz yitmez sizüñ azdurmağa**
anlaruñ katında bir dem durmağa” (FN 2381)*

“Onların yanında bir an duramazsınız ve (onları) azdıramazsınız.”

DEĞERLENDİRMELER VE SONUÇ

- i. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait on üç metinden oluşan örneklem, Palmer'ın (2001) olay kipliği kurgusu temel alınarak semantik - pragmatik bakış açısıyla incelenmiştir. Çalışma Palmer'ın kurgusunu temel alsada onun örnekleme birebir uygulanmasından ibaret değildir.
- ii. Kiplik, tanımlanması ve sınıflandırması üzerinde tartışmaların devam ettiği bir kavramdır. Tanımlanması girişiminde takip edilen farklı yaklaşımların her birinin kendisine göre başarılı ve başarısız yönleri olduğu görülmektedir. Buna rağmen olay kipliğine ait en kapsayıcı ve tutarlı tanımının hala *gerçekleşmemiş ama gerçekleşme olasılığı olan olaylara dair konuşurun öznel tutumunu gösteren anlambilimsel kategori* olarak yapılabileceği düşüncesindeyiz.
- iii. Palmer 2011'in olay kipliği tanımı ve alt sınıflandırmalarının bazı değişikliklerle birlikte Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerine ait ifadeler için de geçerli olduğu görülmüştür.
- iv. Palmer'ın alt sınıflandırmalarının EAT metinlerinde tespit ettiğimiz kiplik kategorilerin tamamını kapsamamaktadır. Palmer'ın buyrum kipliği isteme anlam alanının iletişim ortamında önemli değişiklikler gösteren ve Eski Anadolu Türkçesinde farklı bazı morfolojik, sözlüksel, analitik unsurlarla işaretlenen isteme ve yalvarma kategorilerini barındırmamaktadır. Bu kategoriler Aslan Demir 2008'deki bazı yaklaşımlar benimsenerek emir kipliği, isteme kipliği ve yalvarma kipliği olarak çalışmanın sınıflandırmasına eklenmiştir.
- v. Palmer'ın tek kategoride değerlendirdiği gönüllülük-istek kipliği, çalışmamızda üstlenme ve dilek kipliği olarak genişletilmiştir. Üstlenme kipliği, konuşurun gerçekleştirmeyi üstlendiği, gerçekleştirmeye niyet ettiği olaylarla ilgilidir. Dilek kipliği ise konuşurun beklentilerini, temennilerini, arzularını, korkularını ifade eden kiplik kategorisi olarak kurgulanmıştır.

- vi. Nasihat, tavsiye, öğüt anlam alanları, taradığımız metinlerde önemli bir yer kaplamaktadır. Kendisine has semantik-pragmatik kapsamı olan ve kendine has işaretleyicilerle kodlandığı tespit edilen bu anlam alanları yönlendirme kipliği başlığı altında değerlendirilmiştir.
- vii. Tüm bu değişikliklerle bu çalışmanın olay kipliği sınıflandırması Palmer'ın (2001) olay kipliği sınıflandırması ile aşağıdaki şekilde karşılaştırılabilir:

Palmer 2001	OLAY KIPLİĞİ								
	Yükümlülük Kipliği						İçedim Kipliği		
	Buyrum Kipliği			İzin Kipliği	Gereklilik Kipliği	-	Gönüllülük / İstek Kipliği		Yeterlilik Kipliği
Önerimiz	Emir Kipliği	İstek Kipliği	Yalvarma Kipliği	İzin Kipliği	Gereklilik Kipliği	Yönlendirme Kipliği	Dilek Kipliği	Üstlenme Kipliği	Yeterlilik Kipliği
	Yükümlülük Kipliği						İçedim Kipliği		
	OLAY KIPLİĞİ								

Tablo 1 Çalışmanın olay kipliği sınıflandırması önerisi

- viii. Eski Anadolu Türkçesinde olay kipliğinin morfolojik işaretleyiciler, sözcüksel işaretleyiciler, analitik yapılar ve söylemle ilgili semantik-sentaktik eğilimler kodlayan diğer stratejiler tarafından işaretlenebildiği tespit edilmiştir.

- ix. Kiplik işaretleyen kip eklerinin, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de çok anlamlı olduğu görülür. Bu ekler birden fazla kiplik kategori işaretleyebilmektedir.
- x. Taranan metinlerde, emir kipi ekleri olarak görülen -AyUm, -AlUm -Ø, -gIl, -sUn, -(U)ñ, -(U)ñUz ve -sUnlAr eklerinden en az birisinin emir kipliği, istek kipliği, yalvarma kipliği, izin kipliği, yönlendirme kipliği ve dilek kipliği işaretleyicisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Türkçede emir kipinin çok işlevliliği ile uyumlu bir görüntü sergilemektedir.
- xi. İstek kipi olarak görülen -(y)A morfolojik işaretleyicisinin, istek kipliği, yalvarma kipliği, izin kipliği, yönlendirme kipliği, dilek kipliği ve üstlenme kipliği işaretleyicisi olduğu görülmüştür.
- xii. Dilek-şart kipi -sA'nın izin ve dilek kipliği işaretleyicisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. -sA ekinin çeşitli analitik yapılarla kiplik işaretleme becerisinin genişletilebildiği görülür. Buna göre analitik yapılar içinde -sA ekinin, emir kipliği işaretlemeye yardımcı olduğu örnekler de tespit edilmiştir.
- xiii. -Ar ve -(y)IsAr eklerinin, zaman ve görünüş işaretleme özelliklerine bağlı olarak kılıcının gerçekleştirmeye niyet ettiği, gerçekleştirmeyi üstlendiği olayları ifade etmek yoluyla üstlenme kipliği işaretleyebildiği tespit edilmiştir. -Ar ve -(y)IsAr ekleri ile üstlenme kipliği arasındaki bu ilişki olay kipliğinin başka bir alt kategorisinde görülmeyen özel bir durumdur.
- xiv. +mI soru ekinin istek kipliği işaretleyebildiği tespit edilmiştir.
- xv. Buna göre taranan metinlerde tespit edilen morfolojik işaretleyicilerin kiplik dağılımı aşağıdaki gibi gösterilebilir:

	emr	ist	ylv	izn	grk	ynl	dlk	üst	ytr
-AyUm				x				x	
-AlUm		x		x				x	
-Ø	x	x	x	x		x			

-gII	x	x	x	x		x			
-(U)ñ	x	x		x		x			
-(U)ñUz									
-sUn	x	x	x	x			x		
-sUnlAr									
-(y)A		x	x	x		x	x	x	
-sA				x			x		
-sAnA	x								
-(y)A+sı					x		x		
-Ar								x	
-(y)IsAr								x	
+mI		x							

Tablo 2 Morfolojik İşaretleyiciler

- xvi. Taranan metinlerde sözcüksel işaretleyicilerin kiplik anlam işaretlemede yaygın şekilde kullanıldığı görülmüştür. Yeterlilik kipliği dışında kalan tüm kipliklerde sözcüksel işaretleyicilere rastlanmıştır.
- xvii. Morfolojik işaretleyicilerdeki kadar yaygın görünmemekle birlikte sözcüksel işaretleyicilerde de çok anlamlılık tespit edilmiştir. Özellikle Türkçenin ilk dönemlerinden beri gerekliliğin çeşitli derecelerini işaretleyebilen gerek ve gerek- sözcükleri ile isteme anlamı taşıyan iste- ve dile- sözcüklerinin birden fazla kiplik kategori işaretleyebildikleri görülmüştür:

	emr	ist	ylv	izn	grk	ynl	dlk	üst	ytr
buyur-	x			x					
buyruk	x								
emir	x								
fermān	x			x					

mişāl	x			x					
tīz	x								
dile-	x	x	x				x	x	
iste-		x					x		
gel-		x							
tevaḳḳu' it-		x							
yalvar-			x						
luṭf it-			x						
kerem eyle-			x						
meded			x						
aman			x						
feryād ir-			x						
destūr				x					
mühlet				x					
nişān				x					
icāzet				x					
ḥelāl				x					
ḥarām				x					

revā				x					
gerek gerek-					x	x			
lāzım					x				
farz					x				
farīzā					x				
zarūret					x				
vācib					x				
aşşı						x			
belā						x			
eyü						x			
fayda						x			
ḥaṭā'						x			
naşihat						x			
öğüt						x			
tedbīr						x			
yig						x			
zarar						x			
ziyān						x			

ārzūla-							x		
kāşki							x		
inşāllah							x		
umīd							x		
um-							x		
ķorķ							x		
naşīp ol-							x		
‘azm ķıl-								x	
rāzī								x	

Tablo 3 Sözcüksel işaretleyiciler

- xviii. Anlamsal bir kategori olan kiplik bağlamla yakından ilişkili olduğu için bağlama dayalı anlam farklarına göre yukarıdaki listede bulunan sözcüklerden başka sözcükler de kiplik işaretleyici olarak okunabilirler. Örneğin Arslan 2011, tıp metinlerine odaklı çalışmasında, ilaçların iyileştirici özelliklerini ifade eden sözcük ve dilbilgisel yapıların da hekim-hasta ilişkisi bağlamında kiplik işaretleyicisi olarak görülebileceğini belirtmiştir. Birbirinden farklı konulardaki metinlerden oluşan örneklemimizde böyle bir yaklaşım mümkün olmadı. Belirli tematik alanlara odaklanan kiplik araştırmaları başka sözcüklerin bu bağlamlarda üstlendiği görevlerle ilgili yeni bilgiler sağlamaya devam edecektir.
- xix. A/I bil- analitik yapısı yalnızca içedim kipliğinde görülmüştür. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesi döneminde henüz izin kipliği işaretlemediği tespit edilmiştir. A/I bil- analitik yapısının bu durumu, onun içedim olasılığı >

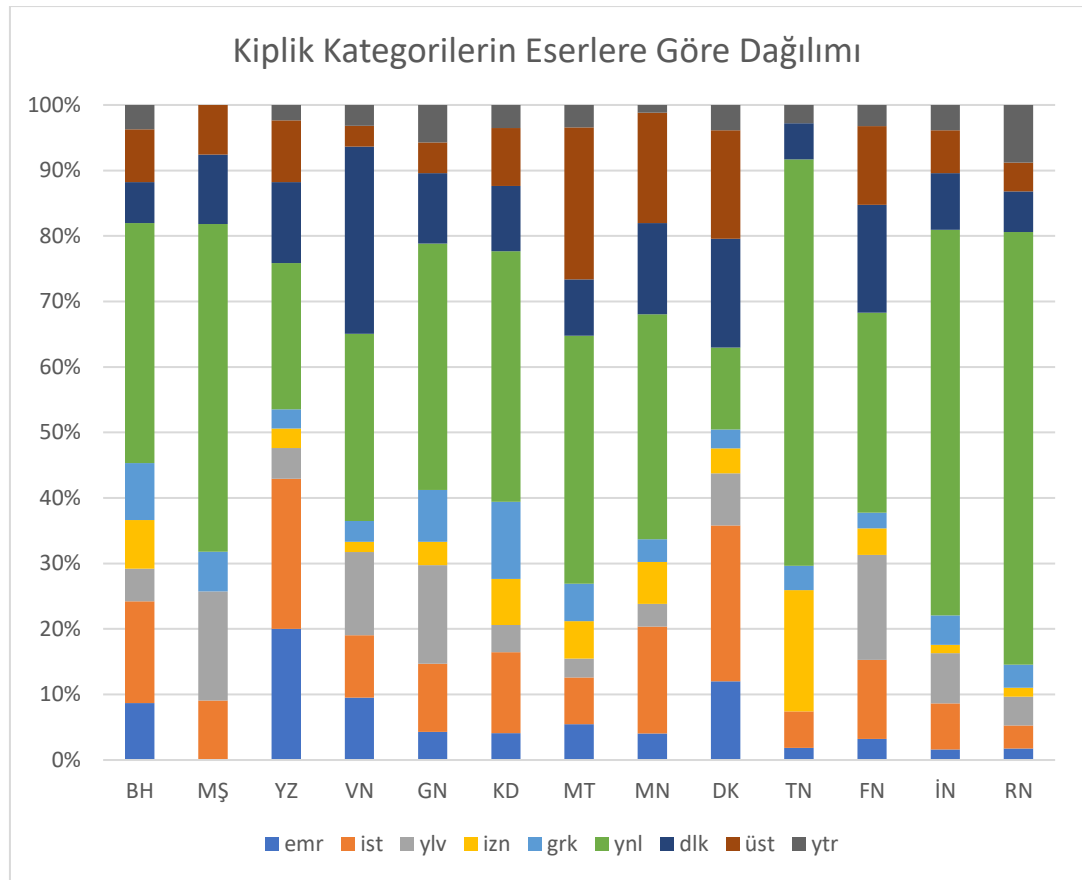
yükümlülük olasılığı > bilgisel olasılık yönündeki anlam gelişmesiyle uyumludur.

	emr	ist	ylv	izn	grk	ynl	dlk	üst	ytr
(-sA)... (-y)A+m)	+								
-I ver-		+							
(-sA) ... (-Ø / -gII / - Uñ / -(U)ñUz)				+					
(gerek) ... (gerek)				+					
-(y)A gerek					+				
-sA gerek					+				
-mak gerek					+				
ne ol-a							+		
-se yig							+		
ne ... (-AyIm / AlUm)								+	
-(y)I/A bil-									+
-(y)I/A u-									+
güç+iye yit-									+

Tablo 415 Analitik yapılar

- xx. Bir sözcenin birden fazla kiplik anlam taşıyabildiği tespit edilmiştir. Aynı sözcede bulunan farklı kiplik öğelerin koordinasyon içinde ortak bir kiplik değere işaret etmesinin de mümkün olduğu görülmüştür.

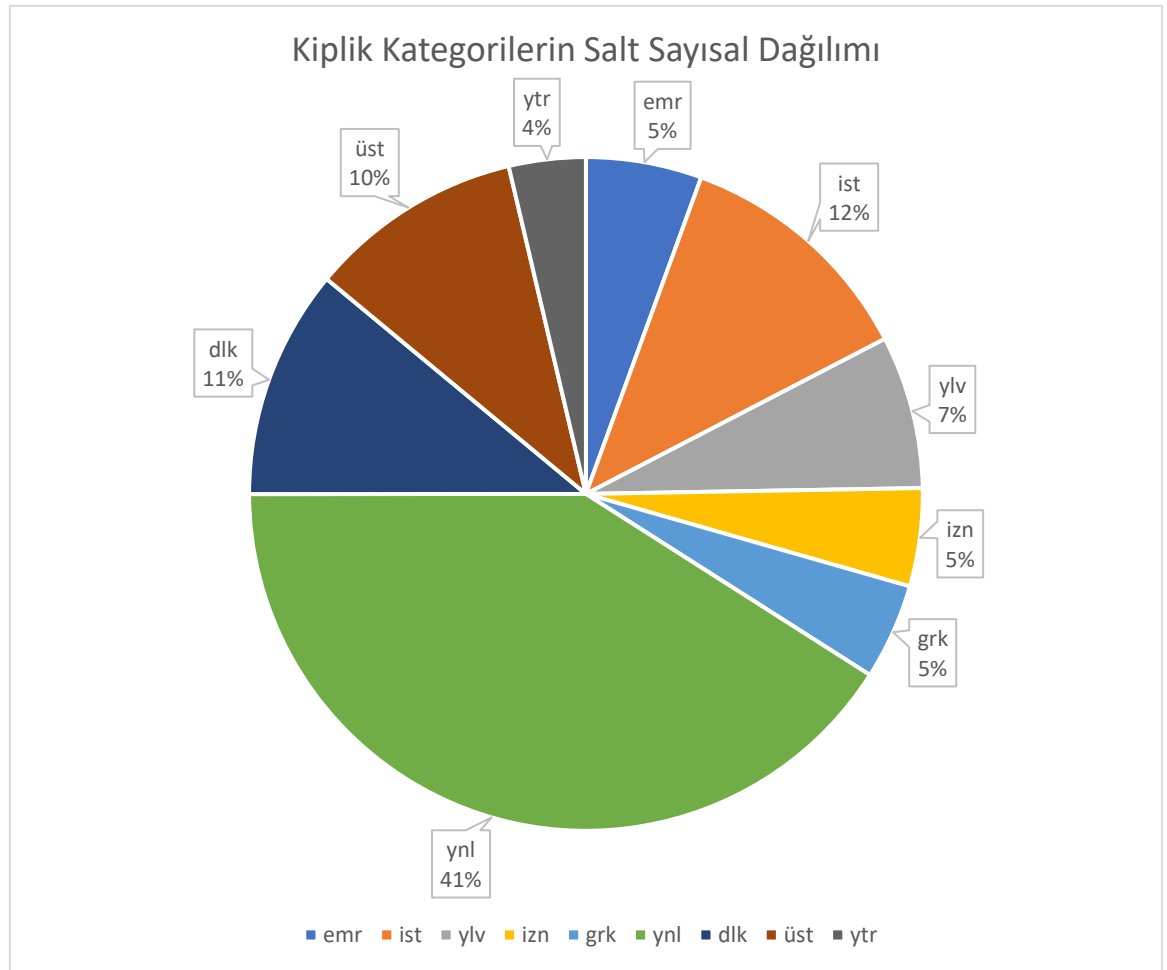
- xxi. Anlamalı şekilde tekrar edilen bazı söylem ve üslup stratejilerinin diğerk kiplik işaretleyicilerle koordinasyon içinde kiplik anlam belirlemede etkili olduğu görölmüştür. Buna göre *kendini küçümseme, aşırı teklifler ve kutsiyet bildiren değerler* kodlayan stratejilerin yalvarma kipliği, *sebep sonuç işaretleyen sentaktik yapıların* yönlendirme kipliği, *yeminlerin* üstlenme kipliği işaretleyicisi olarak okunabileceği düşünölmektedir.
- xxii. İstek anlam alanı hem yükümlölük hem içedim kipliği için önemli bir anlam alanıdır. Türkçe dil bilgisi çalışmalarda yükümlölüksel istek ve içedimsel istek için belirgin bir yaklaşım ve istek farklı görölmemiştir. Tasarlama kiplerinin açıklanması bağlamında, istek ve dilek terimlerinin farklı kiplerin adlandırımında kullanıldığı görölmüş ancak bu kiplerin açıklamalarında istek ve dilek arasındaki farkı kapsamlı şekilde açıklamaya çalışılan çalışmayla karşılaşılmanmıştır. Bu çalışma isteği, gerçekleştirilmesi başkasından istenen ve iletişim ortamında diğerk canlı aktörler üzerinde yükümlölük oluşturmayı hedefleyen arzu, talep, temenni ve beklentiler olarak tanımlamıştır. Dilek ise gerçekleştirilmesi iletişim ortamının parçası olan canlı bir aktörden istenemeyen, Tanrı kader, şans, talih, karma gibi metafizik varlıkların yerine getirmesi beklenen arzu, talep, temenni ve beklentiler olarak tanımlanmıştır. Adlandırması ne olursa olsun, isteğin söz eylem ile ilişkili olan türleri ile olmayan türleri arasındaki ayrımın olay kipliğini daha iyi anlamak için gerekli olduğunu düşünöyoruz.
- xxiii. Kiplik kategorilerin dağılımının incelenen eserlerin niteliğine göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Metinlerin birbirinden farklı hacimlerde olduğu göz önüne alınarak tanıkların yüzdalık orantı ile gösterildiği bir yaklaşımda kiplik kategorilerin incelenen metinlere göre dağılımı şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 165 Kiplik Kategorilerin Eserlere Göre Dağılımı

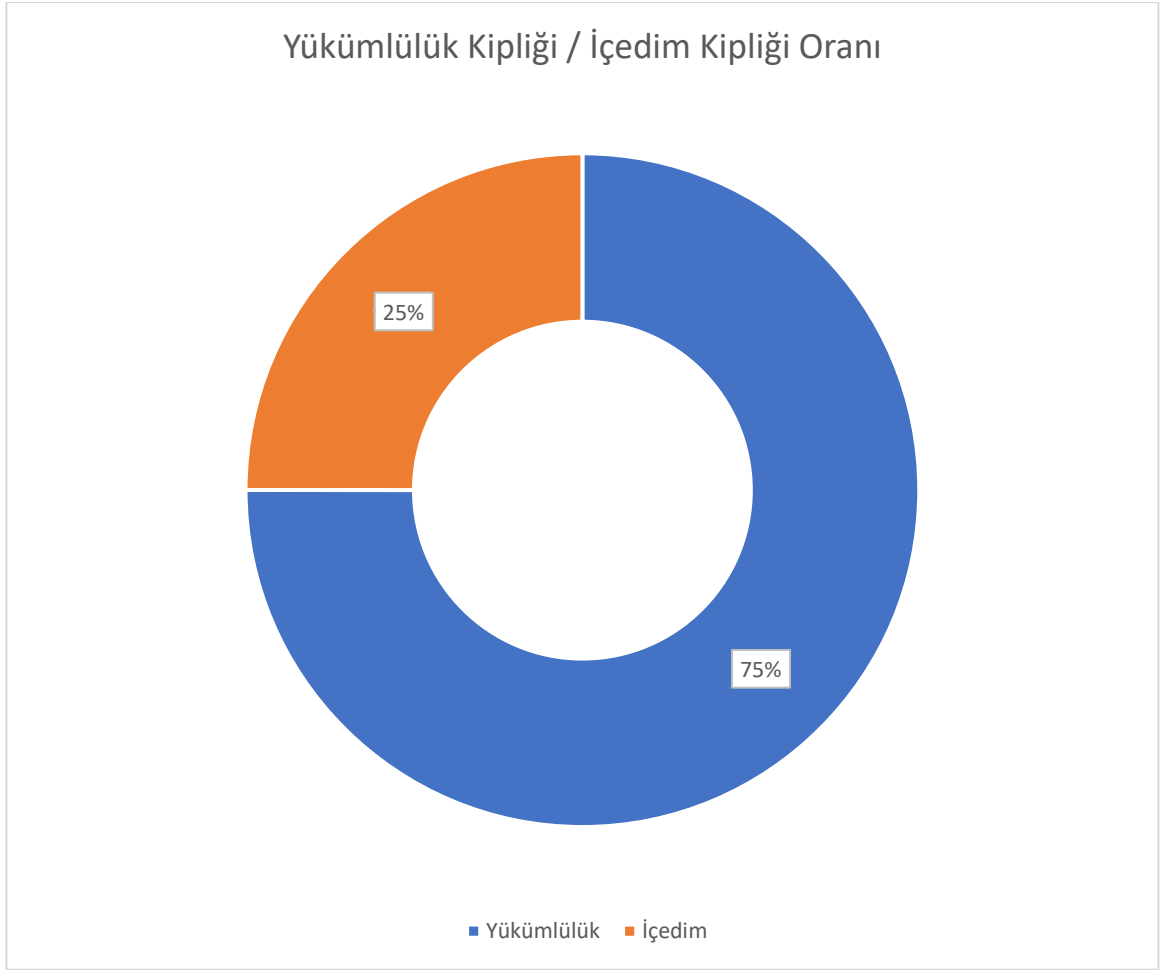
- xxiv. Nasihat, öneri, tavsiye anlam alanlarını kapsayan yönlendirme kipliğinin taranan metinlerin tamamında önemli yer kapladığı görülmüştür.
- xxv. Başkalarının hareketlerini etkileme amacı taşıyan emir ve istek kipliklerinin kullanım sıklığının metinlerde yer alan ve sosyal etkileşimler içeren hikayelerin varlığı ile paralel olduğu söylenebilir. Buna göre YZ, KD, MN ve DK gibi metinlerde bu kiplik kategorilerine daha sık rastlanmıştır.
- xxvi. Yalvarma kipliği Tanrı'ya yönelme özelliği ile emir ve istek kipliğinden ayrılmış ve MŞ, VN, GN, FN gibi metinlerde emir ve istek kipliğinden daha sık görüldüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle emir ve yalvarma kipliği arasında ters ilişki olduğu söylenebilir. Emir kipliğinin sık görüldüğü metinlerde yalvarma kipliğinin seyrek, yalvarma kipliğinin sık görüldüğü metinlerde emir kipliğinin seyrek görüldüğü bir eğilim olduğu iddia edilebilir.

xxvii. Metinlerin farklı hacimlerde olduğu göz ardı edilir, tanıkların dağılımı salt sayısal veriler üzerinden gösterilirse GN, İN gibi hacimli metinlerde yaygın şekilde yönlendirme kipliğinin tanıkların önemli bir kısmını oluşturduğu görülecektir.

Şekil 16 Kiplik Kategorilerin Salt Sayısal Dağılımı

xxviii. Buna göre emir, istek, yalvarma, izin, gereklilik ve yönlendirme kiplik kategorilerinde oluşan yükümlülük kipliği tanıkların %86'sını; dilek, üstlenme ve yeterlilik kiplik kategorilerinden oluşan içedim kipliği ise tanıkların %14'ünü oluşturmaktadır. Yükümlülük ve içedim kipliği arasındaki oran görsel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Şekil 17 Yükümlülük Kipliği / İçedim Kipliği Oranı

- xxix. Bu oranların, kiplik ifade eden sözcelerin anlam değerinin tartışmalı ve öznel doğası nedeniyle farklı yaklaşımlar karşısında değişebileceği göz ardı edilmemelidir.

EKLER

Ek I: Karşılıklar Sözlüğü (Türkçe - İngilizce)

<p>A</p> <p>arzu desirative, desire</p> <p>akıl dışı irrational</p> <p>B</p> <p>belirsizlik uncertainty</p> <p>biçimsel teori formal theory</p> <p>bildirici declarative</p> <p>bildirim assertion</p> <p>bilgi knowledge</p> <p>bilgi kipliği epistemic modality</p> <p>bilgisel epistemic</p> <p>bilgisel gereklilik epistemic necessity</p> <p>bilgisel kip epistemic modality</p> <p>bilgisel olasılık episte modality</p> <p>bilgisel olmayan non-epistemic</p> <p>birinci tip buyrum canonical imperative</p> <p>boş empty</p> <p>buyrum imperative</p> <p>C</p> <p>canlı animate</p> <p>cansız unanimate</p> <p>Ç</p> <p>çekimsel inflectional</p>	<p>çekirdek core</p> <p>çıkarımsal deductive</p> <p>çok anlamlılık polysemy</p> <p>D</p> <p>deneyim experience</p> <p>dış güdümlü extrinsic</p> <p>dış katılımcılı kiplik participant-external modality</p> <p>dışlayan exclusive</p> <p>dilek kipliği volitive modalitym</p> <p>dinleyici hearer</p> <p>doğruluk kipliği alethic modality</p> <p>dolaylı indirect</p> <p>dolaysız non-indirect, direct</p> <p>durum state of affairs</p> <p>durumsal kiplik situational modality</p> <p>E</p> <p>edimsel performative</p> <p>edimsöz illucation</p> <p>emir command</p> <p>etik morality</p> <p>eylem zamanı tense</p>
--	--

eyleyici odaklı kiplik agent-oriented
modality

G

gerçek durumlar factual status

gerçek dünya present world

gerçek dışı irrealis

gerçeklik realis

gönüllülük voluntative

görünüş aspect

İ

iç katılımcılı kiplik participant-internal
modality

içedim kipliği dynamic modality

iç güdümlü intrinsic

içsel kiplik inherent modality

içsel inherent, internal

ifade expression

ifade edilen dünya expressed world

ihtiyaç need

ikinci tip emir non-canonical imperative

istek kipliği request modality

izin permission

izin kipliği permissive modality

K

kanı opinion

kanıt evidence

kanıtsal kiplik evidential modality

kapsayan inclusive

kaynak odaklı source-oriented

kesinlik certainty

kılınış manner of action

kip mood

kiplik modality

kipsel modal

kipsel fiil modal verb

kipsel mantık modal logic

kipselleştirici modalizer

konusur utterer

konusucu odaklı kiplik speaker-oriented
modality

koşul condition

kök kiplik root modality

kuramsal hypothetical

kurgusal speculative

N

nedensellik causality

nezaket politeness

nezaket teorisi politeness theory

niyet intention

O

odak focus

olabilirlik probability

olanaksız impossible

olası dünyalar possible worlds

olası possible

olasılık possibility

olay kipliği event modality

olgusal factual

olgusallık factuality

olumlu positive

olumsuz negative

olumsuzlaştırma negation

Ö

öğüt verici hortative

öncelik kipliği priority modality

önerme proposition

önerme kipliği propositional modality

önermesel propositional

öngörülebilirlik predictability

özne subject

özne-odaklı subject oriented

öznel dünya subjective world

P

potansiyel potential

potansiyel engel potential barrier

S

serbest seçimli izin free choice permission

sezgi intuition

sıfır biçimbirim zero morpheme

soru interrogative

söylem discourse

söylem odaklı discourse-oriented

sözeylem speech acts

sözeylem gücü illocutionary force

sözce utterance

sözcüksel lexical

şart condition

T

taahhüt promise

tasarlama subjunctive

tutum attitude

tümce sentence

tümcesel syntactic

tümce kipliği sentential modality

tümdengelim deductive

tümevarım inductive

tonlama intonation

U

ulaşılabilir accessible

ulaşılabilir dünyalar accessible worlds

uzlaşımlaşmış conventionalized

Ü	
üst dilbilimsel metalinguistic	
üstlenme kipliği commissive modality	
V	
varoluşsal kiplik existential	
Y	
yasaklama prohibition	
yeterlilik ability	
yönlendirme kipliği symbouletic modality	
	yüksek gereklilik strong necessity, obligation
	yükümlülük deontic
	yükümlülük kipliği deontic modality
	Z
	zaman time
	zayıf zorunluluk weak necessity
	zorunluluk obligation, high necessity

Ek II: Karşılıklar Sözlüğü (İngilizce - Türkçe)

A

ability yeterlilik

accessible ulaşılabilir

accessible worlds ulaşılabilir dünyalar

agent-oriented modality eyleyici odaklı kiplik

alethic modality doğruluk kipliği

animate canlı

aspect görünüş

assertion bildirim

attitude tutum

C

canonical imperative birinci tip buyrum

causality nedensellik

command emir

command modality emir kipliği

commintment taahhüt

commissive modality üstlenme kipliği

condition koşul, şart

conventionalized uzlaşımlaşmış

core çekirdek

D

declarative bildirici

deductive çıkarımsal

desire arzu

desiretive arzu

deontic yükümlülüksel

deontic modality yükümlülük kipliği

direct dolaysız

discourse söylem

discourse-oriented modality söylem odaklı kiplik

dynamic içedimsel

dynamic modality içedim kipliği

E

empty boş

epistemic bilgisel

epistemic modality bilgi kipliği

epistemic necessity epistemik gereklilik

epistemic possibility epistemik olasılık

event modality olay kipliği

evidence kanıt

evidential modality kanıt kipliği

exclusive dışlayan

existential modality varoluşsal kiplik

experience deneyimsel

expression ifade

extrinsic dış güdümlü

F

factual olgusal

factual status gerçek durumlar

factuality olgusalılık

focus odak

formal theory biçimsel teori

H

hearer dinleyici

hortative öğüt verici

hypothetic kuramsal

I

illocutionary force söylem gücü

illocation edimsöz

imperative buyrum

inclusive kapsayan

indirect dolaylı

inflectional çekimsel

intention niyet

interrogative soru

intonation tonlama

intrinsic iç güdümlü

intuition sezgi

irrational akıl dışı

K

knowledge bilgi

L

lexical sözcüksel

M

manner of action kılımlı

metalinguistic üst dilbilimsel

modal kipsel

modality kiplik

modalizer kipselleştirici

modal logic kipsel mantık

modal verb kipsel fiil

mood kip

morality etik

N

need ihtiyaç

negation olumsuzlaştırma

negative olumsuz

non-canonical imperative ikinci tip
buyrum

non-epistemic bilgisel

non-indirect dolaysız

O

Obligation zorunluluk

opinion kanı

P

participant-external modality dış katılımcılı kiplik

participant-internal modality iç katılımcılı kiplik

performative edimsel

permission izin

permissive modality izin kipliği

politeness nezaket

politeness theory nezaket teorisi

polysemy çok anlamlılık

potential potansiyel

potential barrier potansiyel bariyer

positive olumlu

possibility olasılık

possible olası

possible worlds olası dünyalar

predictability öngörülebilirlik

present world gerçek dünya

priority modality öncelik kipliği

probability olabilirlik

prohibition yasaklama

promise taahhüt

proposition önerme

propositional önermesel

propositional modality önerme kipliği

R

realis gerçekdışı

request modality istek kipliği

realis gerçeklik

relative theory bağıntı kuramı

root modality kök kiplik

S

sentence tümce

situational modality durumsal kiplik

source-oriented kaynak odaklı

speaker-oriented modality konuşur odaklı kiplik

speculative kurgusal kiplik

speech acts sözeylem

state of affairs durum

subject özne

subject-oriented özne odaklı

subjective world öznel dünya

subjunctive tasarlama

symboletic modality yönlendirme kipliği

syntactic tümcesel

T

tense eylem zamanı

time zaman

U

unanimate cansız

uncertainty belirsizlik

utterance sözce

utterer konuşur

V

volitive modality dilek kipliği

voluntative gönüllülük

Z

zero morpheme sıfır biçimbirim

KAYNAKÇA

- Aikhenvald, A. Y., Dixon, R. M. W. (2017) *Commands A Cross-Linguistic Typology*, Oxford University Press: Oxford.
- Ağca, F. (2010) “Eski Türkçe -gA(y)sUg Eki ve Ekin Tarihi Türk Dili Alanındaki Biçimleri Üzerine” *Modern Türklük Araştırmaları Derhisi C.7 S.1* ss 231-250.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yay.
- Aslan Demir, S. (2007). “İstek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik”, VIII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu, Konya, ss. 1-12.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik, Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- Asher, N., Bonevac, D. (2005). *Free Choice Permission Is Strong Permission*. *Synthese*, 145(3), 303-323.
- Aşkın Balcı, H., Karatay, A. Karatay, S. (2005) “İşlevleri Bakımından Kıyasü'l-Enbiya ve Nehcü'l-Feradis'te Soru Cümleleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27: 77-101
- Auwers, J. van der; Plungian, V. (1998) *Modality's Semantic Map*, *Linguistics Typology S2*, Walter de Gruyter
- Auwers, J. van der, Kehayov, P., Vittrant A., (2009) *Acquisitive modals, Cross-linguistic studies of tense, aspect, and modality*, ed. Lotte Hogeweg, Helen de Hoop, and Andrej Malchukov, John Benjamins Press, Amsterdam. 271-302.
- Aygen-Tosun, G. (1997). *Türkçe'de Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri*. XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler. ODTÜ. Ankara. 35-45.
- Banguoğlu, T. (1959). *Türkçenin Grameri*. TDK Yay. Ankara.

- Baran B. (2017) "Soru İşlevi Görün Mı Üzerine" Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/22:113-122
- Benzer, A. (2012) Türkçede Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Blackburn, P, de Rijke M., Venema, Y. (2001) Modal Logic. Cambridge: Cambridge University Press (akt. Kerimoğlu 2018)
- Broadie, A. (1972). "Imperatives". Mind, 81(322), 179-190.
- Brown, P., ve Levinson, S. (1978). Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In E. Goody (Ed.), Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction (pp. 56-310). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bulak, Ş (2017) "Türkçede Gereklik İfadesinin Kip Hüviyeti Kazanmadan Önceki Gelişim Süreci" Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 72 ss. 337-355
- Bussman, H. (1996) Routledge Dictionary of Language and Linguistics, Routledge.
- Bybee, J. L., Pagliuca, W., (1985). Cross-Linguistic Comparison and the Development of Grammatical Meaning. Historical Semantic and Historical Word-Formation. Ed. Jacek Fisiak. Berlin: De Gruyter. 59-85.
- Bybee, J. L., Perkins, R., Pagliuca W. (1994) The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World, University of Chicago Press, Chicago.
- Bybee, J. L., Fleischman S. (1995). Modality in grammar and discourse: An introductory essay. Modality in Grammar and Discourse. Ed. Bybee, Joan, Fleischman, Suzanne. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.1-14.
- Caferoğlu, A. (1971). "Türkçemizdeki -gıl ve -gil Emir eki", TDAY Belleten 1971, ss. 1-10.
- Carnap, R. (1947) Meaning and Necessity, Chicago-Illinois: The University of Chicago Press (akt. Kerimoğlu 2018)
- Coates, J. (1983) The Semantics of the Modal Auxiliaries. London and Canberra: Croom Helm. (akt. Depraetere 2015)
- Comrie, B. (1985) Tense. Cambridge: Cambridge University Press

- Condoravdi, C., Sven L., (2012) Imperatives: Meaning and Illocutionary Force, Empirical Issues in Syntax and Semantics 9, Stanford University, 37-58.
- Corcu Gül, D. (2006). “Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlarının Anlam Yapısı Üzerine”, XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Maltepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 101-114.
- Corcu, D. (2005). “Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İç Yapısı”, Dilbilim Araştırmaları, ss. 33-44.
- Coope, U. (2005) Time for Aristotle, Oxford University Press: Oxford
- Craven, A., Potter, J. (2010). “Directives: Entitlement and contingency in action”. Discourse Studies, 12(4), 419-442.
- Çiçek, A. (2014). Emir Kipi Üzerine . Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , 16 (1) , 333-351
- Çürük, M. S. (2010). Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 7/2: 57-72.
- Demir, N. (2006) Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 51 (2003/1) , 11-22
- Demirtaş, A. (2008). Dede Korkut Hikayelerinde “Gerek” Kelimesi İle Kurulu Cümleler. Turkish Studies 3/1: 14-21.
- Depraetere, I. (2015) “Categorization principles of modal meaning categories: a critical assessment” Anglophonia 19(25).
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, TDAY Belleten: 83-145
- Doğan, G. (1996). Buyurmayan Buyrum Tümceleri, VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı, Ankara, ss. 249-256.
- Doğan, A. T. (2020) Dil Felsefesi I: Türkçede Emir Kipine Dilbilimsel Bir Yaklaşım, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 20/2 Kış, ss. 383-408
- Downing, A., Locke, P. (1992). A University Course in English Grammar. New York: Prentice Hall International.

- Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ercilasun, A. B. (1995). Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 61-72.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Erguvanlı Taylan, E. (1997). “Türkçe’de Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: -DI Biçimbirimi” XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. Ed. D. Zeyrek ve Ş. Ruhi. Ankara: ODTU Yay. 1-13)
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). “Türkçede Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gerekliklik” Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi. 2018:15(2) 1-22
- Erk Emeksiz, Z. (2008). Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller. Dil Dergisi 41: 55-66
- Erten, M. (2007). “+sIz eki olumsuzluk eki midir?”. *Electronic Turkish Studies*, 2(4).
- Ersöz, S. (2011) “Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağızlarında Bedduaların İşlevleri ve Cümle Yapıları Arasındaki İlişki” *Turkish Studies - International Periodical for for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 s.1111:1128
- Ervin-Tripp, S; Strage, A.; Lampert, M.; Bell, N. (1987). Understanding requests. *Linguistics*. 25. 107-144. 10.1515/ling.1987.25.1.107.
- Frawley, W. (2009). *Lingusitic Semantics*, Routledge, New York.
- Fillmore, C. (1968) *The Case for Case, Universals in Linguistic Theory*, Holt Rinehard and Winston Inc. New York.
- Givon, T. (2001). *Syntax: An introduction. Volumes I-II*. Philadelphia, Amsterdam: John Benjamins.
- Göksel, A., Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Gülsevin, G. (2002). Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine. *İlmi Araştırmalar XIII*. 35-50.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. TDK Yay. Ankara.

- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2010). Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Hale, A. (2011). "The modalities of Newār mal", *Himalayan Linguistics*, Vol. 10(1): 127-150
- Harmer A. (2016) "Leibniz's World-Apart Doctrine" *Leibniz on Compossibility and Possible Worlds*, Springer International Publishing: Switzerland
- Haverkate, H. (1988) "Toward a typology of politeness strategies in communicative interaction", *Multilingua* 7-4 (1988), 385-409
- Heine, Bernd (1997). *Cognitive Foundations of Grammar*, Oxford University Press: Oxford.
- Hirik, S. (2014) "Kesinlik ve Olumsuzluk İlişisine Kipsel Yaklaşım" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/12 Fall. 349-367
- Huddleston, R., Pullum G. (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Johanson, L. (2009). "Modals in Turkic, Modals in the Languages of Europe", *A Reference Work*, Mouton de Gruyter, Berlin, ss. 487-510.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. Çev. Nurettin Demir. Grafiker Yay. Ankara.
- Johanson L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Karataş, İ. (2018) "Bulank Mantık ve Sembolik Mantık İlişkisi" *European Journal of Educational & Social Sciences* Volume 3 Issue 2 October 2018 p. 144-164
- Kamacı Gencer, D. (2020) *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karabulut, F; Kazanlar Ürkmez E. (2020) "Türkçede Yükümlülük Kipliğinde İstek Unsuru: Palmer Modeli Temelinde Bir Analiz" *Kesit Akademi Dergisi* 6(23): 73-84.
- Karademir, F. (2012). "Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine", *Turkish Studies*, No: 7, Sayı: 4, ss. 2091-2138.
- Kazanlar Ürkmez, E. (2019) *Kazan Türkçesinde Kiplik: Morfo-Sentaktik Semantik Bir Analiz. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)* Manisa: Manisa Celal Bayar Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. Dinozor yay. İzmir.
- Kerimoğlu, C. (2018) *Kiplik ve Kip*, Pegem Akademi, Ankara.
- Kılıç, R. (2022). “Türkçe Dil Bilgisi Kitaplarında Kip ve Zaman Konusunun Tarihsel Gelişimi” *Turkish Studies- Language* 17(4), 1311-1324
- Kiefer, F. (1997). Presidential Adress: Modality and Pragmatics, *Folia Linguistica*, 31/3-4.
- Kiefer, F. (1987). “On Defining Modality”. *Folia Linguistica* 21(1), 67-94.
- Kocaman, A. (1981). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”, *TDAY Belleten* 1971, ss. 81-85.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. TDK Yay. Ankara.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. New York: Routledge.
- Kremer, M. (1998). “Kripke and the Logic of Truth.” *Journal of Philosophical Logic*, Vol. 17, No. 3, pp. 225-278
- Kuhn, S. T., Portner, P. (2002). “Tense and Time”. *Handbook of Philosophical Logic*, 277-346.
- Lyons, J. (1968) *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, Chicago.
- Lyons, J. (1977). *Linguistic Semantics: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Manap, P. (2014). “Eski Anadolu Türkçesinde İsteme Kipliği”, *VI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Bursa, ss. 1237-1255.
- Mares, E. (2016). “The Development of C. I. Lewis’s Philosophy of Modal Logic” *Logical Modalities from Aristotle to Carnap*. p. 279-299 Cambridge: Cambridge University Press
- Narrog, H. (2005) “On Defining Modality Again” *Language Sciences* 27 159-192
- Narrog, H (2005b) “Modality, mood, and change of modal meanings: A new perspective” *Cognitive Linguistics* 16-4 (2005), 677-731
- Nordström, J. (2010). *Modality and Subordinators*, John Benjamins, Amsterdam.

- Nuyts, J. (2005). *Modality: Overview and Linguistic Issues*. Modality. Ed. William Frawley. Berlin: Mouton de Gruyter. 1-26
- Nuyts, J. (2005b) *The Modal Confusion: On Terminology and The Concepts Behind It, Modality: Studies in Form and Function*, Equinox, London.
- Nuyts, J., Byloo, P., Diepeveen, J., (2010) On deontic modality, directivity, and mood: A case study of Dutch *mogen* and *moeten*, *Antwerp Papers in Linguistics*, volume:110, 1-56.
- Orlowska, E. (1990). "Kripke Semantics for Knowledge Representation Logics." *Studia Logica: An International Journal for Symbolic Logic*, Vol. 49, No. 2. pp. 255-272
- Özcaner, G. (2021) "Risaletü'n-Nushiyye'de Yönlendirme Kipliği". Vefatının 700. Sene-yi Devriyesinde Uluslararası Yunus Emre ve Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni, Eskişehir. ss. 259-274
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özmen, M. (1997), "Türkçe'de Değil Kelimesi Ve Kullanımları" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, Ankara: TDK Yayınları, s.315-368.
- Özmen, M. (2003) *Gerek Gerekmek ve Gereklilik*, Mustafa Canpolat Armağanı, s. 177-193. Ankara: Sanat Kitabevi
- Palmer, F. R. (1986) *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Palmer, F. R. (1990) *Modality and the English Modals*, Longman Press, London.
- Palmer, F. R. (2001) *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Papafragou, A. (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam.
- Portner, P. (2009) *Modality*, Oxford University Press, Oxford.
- Quirk, R.; Sidney, G.; Geoffrey L.; Svartvik, J. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman (akt. Depraetere 2015)
- Rentsch, J. (2010a). *Modality in Turkic between arbitrariness, grammaticality and lexicality*, The Szeged conference, Proceedings of the 15th International Conference on Turkish

- Linguistics (Studia Uralo-Altaica 49). Szeged: Department of Altaic Studies. 469-482.
- Rentzsch, J. (2010b). Why Turkic -DI is not [+PAST]. *Trans-Turkic studies. Festschrift in honour of Marcel Erdal (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 49)*. Ed. Kappler, Matthias & Kirchner, Mark & Zieme, Peter. 267-279.
- Rentzsch, J. (2011). Modality in the Baburnama. *Turkic Languages* 15/1: 78-123.
- Rentzsch, J. (2011b) Modality in the Dede Qorqud Oguznameleri, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 64, No. 1, 49-70
- Rentzsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *bilig* 67: 129-168.
- Rentzsch, J. (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Ross, A. (1968) *Directives and Norms* Routledge and Kegan Paul. London.
- Sarıkaya, M. (2009) "Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağzlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 25:145-157
- Searle, J. R. (1969) *Speech Acts An Essay In The Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Searle, J. R. (2005) *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Seçkin, P. (2014). Anlama ve Anlatma Sürecinde "Kip" ve Kiplik", *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 7: 7-16.
- Silva, M. W. S. de (1976) "Verbal Aspects of Politeness Expression in Sinhalese with Reference to Asking, Telling, Requesting and Ordering" *Anthropological Linguistics*, 18-8, 360-370.
- Somuncu, M. (2019) *Türkçede Emir Kipinin İşlevleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Stevanovic, M., Peräkylä, A. (2012). Deontic Authority in Interaction: The Right to Announce, Propose, and Decide. *Research on Language & Social Interaction*, 45(3), 297-321.

- Timurtaş, F. K. (2005). Eski Türkiye Türkçesi IV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük. Akçağ Yay. Ankara.
- Toprakkaya, A. (2012). “Zaman Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması” FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2012 Bahar, sayı: 13, s. 219-23
- Usta, Ç. (2013) Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usta, Ç. (2014). “-sAn(Iz)A” Ekinin ve Olumsuzluğun Emir Kipliğine Katkısı” . Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi , 0 (51) , 35-46
- Uzun, L.; Erk Emeksiz, Z., (2006). Irrealis Modality and specificity in Turkish discourse. Advanced studies in Turkish linguistics. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay.
- Uzun, N. E. (2004). Dil bilgisinin Temel Kavramları. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 39. İstanbul.
- Üstüner, A. (2003). Türkçede Pekiştirme, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınevi
- Üzüm, M. (2019) Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik Kıyas-ı Enbiya Örneği. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yanovich, I. (2014) Symbolic Modality, Empirical Issues in Syntax and Semantics 10, Stanford University, 161-178.
- von Wright (1963) Norm and Action A Logical Inquiry. Routledge and Kegan Paul. London.
- Zhang, J (2019). A Semantic Approach to the English Modality. Journal of Language Teaching and Research, Vol. 10, No. 4, pp. 879-885

Sözlükler

- ATDS** Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü (2002). İstanbul: Multilingual
- DTS** Korkmaz, Z. (2017). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DBTS** Karaağaç, G. (2013) Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖTS** Ötüken Türkçe Sözlük (2017). İstanbul: Ötüken Neşriyat

TaS Tarama Sözlüğü I-VIII (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

TETTL Tietze, A. (2021). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

TS Türkçe Sözlük (2011) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Taranan Metinler

BH Canpolat, M. (2018). Behçetü'l-Hadâik fi Mev'izati'l-Halâik. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DK Ergin, M. (2018). Dede Korkut Kitabı I-II Giriş - metin - indeks - grammer - tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu.

FN Şahin, H. (1993). Ferah-nâme Dil Özellikleri - Metin - Söz Dizimi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GN Yavuz, K. (2000) Garib-nâme. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

İN Akdoğan, Y.; Kutsal, N. (2019). İskendernâme. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

KD Toska, Z. (1989). Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MN Korkmaz, Z. (1973). Marzubân-nâme Tercümesi İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

MŞ Mazioğlu, H. (1974). Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları Yayınları.

MT Yavuz, K. (2007) Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-nâme) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

RN Tatçı, M. (2005). Yûnus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye. İstanbul: Bayrak Matbaası.

TN Çağırın, Ö. (1992). Ahmed-i Da'i Tıbb-ı Nebevi: İmla - fonetik - morfoloji - karşılaştırmalı metin, indeks ve sözlük (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

VN Timurtaş, F. K. (1970) Mevlid (Vesilet-ün-Necat). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

YZ Demirci, Ü. Ö.; Kormaz, Ş. (2008) Yūsuf u Zelihā. İstanbul: Kaknüs Yayınları.